

LANDULFUS SENIOR

CLERICUS MEDIOLANENSIS.

LANDULFI HISTORIA MEDIOLANENSIS.

EDIDERUNT L. C. BETHMANN ET W. WATTENBACH.

(Apud PERTZ, *Monumenta Germaniæ historica*, Script. tom. VIII, pag. 32.)

NOTITIA IN LANDULFUM.

ÆTAS, NATALES, PATRIA, RES GESTÆ, SCRIPTA.

Ecclesiæ Mediolanensis discidium post Arnulfum alterum ad scribendum excitavit Landulfum, qui eidem cum illo parti favit, sed multo acerbius scripsit, nec sententiam quantum scimus postea mutavit; partium magis quam veritatis studio ductus, et cæco nonnunquam furore abreptus. Nomen codicum subscriptiones indicant, et littera *L.* in præfationis exordio nominis loco posita. Genus latet, sed populo magis quam nobilitati eum favisse, bene jam advertit comes Giulini (1); nam et in enarrandis pugnis quæ versus a. 1045 inter utrosque exarserunt,

dignitatis ambitu, neuter placens Deo. Quæ cum sunt in mundo, Dei servantur iudicio, cuius judicium abyssus multa. Causa tantæ dissensionis, in capite omnium per orbem ecclesiarum Romæ quam plurimis annis habitæ, communi principium consilio statuitur dies, quo inter Romanos et Apulienses duellum fuit, et Deus omnipotens iudex omnium cui disposuerit victoriam tribuat. Congregato exercitu fere innumerablem, Lotharius imperator, licet infirmitate positus castrametatus est in Apulia. Rogerus multorum militum peditum et equitum multitudine constipatus occurrit. Pugnatum est utrinque. Deo autem sic disponente, imperator cum suis vincens triumphat, Rogerus cum suis victus fugam iniiit. Cujus regia corona, quam sibi fecerat ut rex coronaretur, auro præfulgida, insidiose tamen reperta, in donum acceptabile imperatori traditur excellentiæ. Qui repatrians, non multo post regnum cum vita amisit...

1160. 1. Romanorum 99. Conradus, dux 1138. Bavariorum, nepos Henrici superioris, qui habuit in imperatricem filiam regis Anglorum Henrici, regnavit annis 12. Olim temporis gens quædam ab aquilonali parte veniens, Turingiam terram incolendam penetravit. Cujus terræ incolæ, ut ipsius exteræ terræ populus expetere, haud modicam subincolatus portionem illi concessere. Crevit populus et multiplicatus est nimis. Longo elapso tempore, debitam Turingis abnegant deditioem. Quæ de re cum armis, ut moris est eidem genti, convenitur utrinque ut debitum exigatur et persolvatur. Id sane semel et iterum, sine vulnere tamen, agebatur, tertio sine armis ab utraque parte sub pacis fœdere convenire decernitur. Exterorum plurima multitudo sentiens imbecillitatem Turingorum, et nec consilio nec

popularem se ostendit, et, Widonem laudans archiepiscopum, acerbè invehitur in clericis quibus licet propter generis humilitatem invisus erat. Clericum se fuisse et ipse III, 1, indicat (2), et scribendi generis rerumque ecclesiasticarum scientia comprobatur; epistola autem operi præmissa ad ecclesiæ Mediolanensis archiepiscoporum, locum ei inter ordinarios assignare videtur. De tempore quo scripsit, nihil certi nobis traditum est. Si fides est codicibus, archiepiscopi illius nomen ab littera *L.* incipiebat; sed nullius per eos annos mentionem inveni,

fortitudine bene regi terram illorum, conveniunt; statuto die condito placito se ingerunt, in cautelam et tutelam sui longos cultros invaginato in abscondito secum gerentes. Non pacis consensu, sed in dissensione magna placitum est. Quid multis? Turingi vincuntur, exteræ gens et effera triumphat. Nam longorum cultrorum jam evaginatorum exercitio fit in Thuringia non modica sanguinis effusio. De terra et de cognatione sua Turingi propelluntur incolæ ignominia; fere tota terra illorum cedit, quibus rotalis arriserat fortuna in victoria. Mutato denique nomine, quæ ad id tempus Turingia, ex longis cultellis sed victoriosè postmodum vocata est, non Saxonia, sed Anglico elemento Saxoniam... Defuncto sedis apostolicæ invasore Petro Leone anno 9 invasionis suæ, venerabilis papa Gregorius, qui et Innocentius, sanctam regens ecclesiam, ad satisfactionem venientes cunctos qui in parte Petri contra eum tenuerant suscepit. Elpacificatis omnibus, die paschali Romæ consecravit in episcopum Ostiensis ecclesiæ Albericum abbatem Verzelienis ecclesiæ. Fama volat per circuitum hoc factum miraculum. — In archiepiscopatu Treverensi cœnobium nobilitatum est, quod Brumia dicitur, in honore sanctorum apostolorum Petri et Pauli dedicatum, ab antiquis temporibus a Pipino, rege Francorum, patre Caroli Magni, fundatum, in quo talis novitas rei ab omnibus ibidem conversantibus accidisse refertur. Quodam mane, etc. Diabolum in cella vinaria deprehensum monachum fecerunt; sed postea cum eum monachi habitu spoliarent, inter manus eorum ut fumus evanuit.

(1) Mem. di Milano III, 363.

(2) Verbis mei animi vel ordinis.

in quam hoc conveniret. Patet tamen locus inter Anselmum qui a. 1100 invenitur (3), et Olricum qui a. 1110 electus est. Neque vero ultra hunc annum descendere possumus, cum post Heriberti mortem (1045) quæ sui ipsius temporibus evenerint se scripturum esse spondeat II, 34, multis quassatum tribulationibus quasi ipse cum ordine suo sit perpressus (4). Non tamen, ut Arnulfus, inter ipsas res gestas scripsit, quamvis mirum sit eum nusquam mentionem fecisse rerum memoria præcipue dignarum quæ post a. 1083 acciderunt, et carmen libro II præmissum inter medias turbas illas scriptum esse videatur. Nam comites duos majores sedis Ambrosianæ oberantes, quos ibi commemorat, Gotofredum et Attonem esse suspiceris, itaque his viventibus eum scripsisse. Sed de neutro quando obierit compertum habemus, et eadem partium studia per longa tempora Mediolanenses adhuc exercuisse, ex Landulfi a S. Paulo Historia discimus. Misera quam deplorat cleri Ambrosiani conditio, bene convenit temporibus Grosolani, qui per a. 1102-1112 sedem illam perturbavit, ut ait auctor Catalogi mox edendi. Nihil in Landulfi nostri opere legitur quod non eodem omnia tempore scripta esse probet; deduxit autem eam ad annum usque 1085, et III, 30, rei meminuit quæ secundo Anselmi IV anno evenit, i. e. 1099 vel 1100. Quod cum postea addidisse potuerit, alia causa accedit quæ jam de rebus satis remotis eum scripsisse prodatur. Nam cum temporum ordinem ubique prorsus neglexerit, vel in iis quæ in extremo opere tetigit, foedissime omnia perturbavit. Tedaldum enim, qui a. 1075 archiepiscopus factus est, ante electionem prælio adfuisse narrat, quo Henricus rex Saxones devicerit; in eodem autem prælio Rodulfum regem occisum esse refert. Nec multo melius sequentia ordinavit. Quare mihi quidem verisimile esse videtur Landulfum senem jam factum, cum adversariorum factio dudum prævaluisset, animi ægritudinem solari voluisse expositione causarum quæ clerum de statu suo dejecerant. Eas enim memoriæ suæ (5) firmiter inhærere ait, nunc vero ad posterorum tutelam litteris sese esse consignaturum. Id unum mireris, quod talia dirigere licuerit ad archipresbyterum prævalente parte pontificia electum. Neminem adhuc tantas res scribendas sibi sumpsisse queritur, unde Arnulfi opus eum latuisse apparet. Ipse autem reminiscens, ut ait (6), e quanta magnitudine quantisque honoribus clerus cecidisset, sedule omnia contulit quæ priscam ejus magnificentiam illustrare

possent, deinde a Walperto continuam narrationis seriem exorsus est. Postremorum ipse testis fuit, a'ia a videntibus comperuit (7), ea autem quæ ante annum 1045 acciderunt, multo sudore multoque labore, antiquos sciscitando omnes se reperisse asserit, et civitatum Italiæ totius librorum paginas rimando esse scrutatum (8). Ex his igitur ipse indicat, præter Scripturam sacram et Ambrosii, Augustini, Gregorii Magni opera theologica, quorum locos largissime affert, Paulini Vitam Ambrosii (9), Gregorii Registrum (10) et Dialogos (11), librum De situ urbis Mediolani cum Vitis primorum pontificum (12), et Pontificale Romanorum Gestaque Longobardorum (13); sed ad hæc ablegat potius lectores quam ut ipse ex iis hauserit; versus præterea basilicæ Nazarianæ et cenotaphio Frontonis inscriptos (14). Verum præter hæc II, 8, commemorat librum qui Genuæ inventus sit, eundem ni fallor quem in fine prologi verbis admodum obscuris designat. Ex hoc igitur libro narrationes fabulis plenas de priscis Ecclesiæ Mediolanensis fatis, quibus prima operis pars referta est, videtur hausisse. Verum etiam singulos earum auctores discimus ex inscriptionibus capitum: ipsum Ambrosium, Datium, Constantium, Benedictum, Thomam, episcopos Mediolanenses. Sed harum inscriptionum fides admodum est incerta. Codicum quos novimus nullus excedit sæc. XIV, eorumque maxima est in titulis capitum diversitas. Is quem B. vocamus, capiti III, 30, titulum apposuit, a Landulfo certe non scriptum, sed etiam A, II, 39, præbet inscriptionem quam a posteriore aliquo profectam esse equidem habeo persuasum. Jam vero auctores illos quos in solis capitum titulis ascriptos invenimus, parum verisimile videtur, nusquam a Landulfo in ipso verborum contextu fuisse commemoratos — ut commemoravit Gregorium — si tam locupletes vel habuisset vel finxisset. Itaque in eam omnino inclino sententiam, Landulfum aliquoties quidem invidulos capitibus ascriptisse, cæteros autem a posterioribus esse adjectos. Et primum quidem quod C. I, 11, a B. Ambrosio esse dicitur, manifesto absurdum est. Quod I, 4, *Sermo Constantii* inscribitur, ortum esse apparet ex verbis initio c. 8 male intellectis. Benedictum autem II, 15, ipse ascripserit, cum hic in ipsa oratione nomen indicet, quæ tamen multo post eum tempore composita est. Capita vero I, 10-14, quæ *Sermo B. Thomæ* inscribuntur, inveniuntur etiam in codice sæc. XIII, quem Novum Beroldum vocant, sed

(3) Inde ab a. 1096 post Gothefredum qui a. 1093 subscripsit; v. Giuliani IV, p. 301, 328, 427, 539, 544, 545. Olricus ann. 1120 archiep. factus est. 1128, Oct. 18, Tedaldus de Landriano commemoratur, quem 1148 Obertus s. Obizius excepit. Sed fortasse archipresb. L. non inter ordinarios quaerendus erit, etsi verba repugnant.

(4) III, 1.

(5) Siquidem ita interpretari licet *tabulas carnales* III, 1.

(6) II, 34.

(7) III, 19.

(8) III, 2. Cf. prologum.

(9) I, 4; II, 15; III, 12, 30.

(10) III, 6, 9.

(11) III, 7.

(12) II, 2. 15. Editus est in SS. Rer. It. Vol. II.

(13) II, 2, et inscriptio c. 15. Pauli Historia: nihil eorum inest quæ c. 2 narrat; sed fortasse codicem habuit in fine auctum.

(14) I, 6; II, 3.

auctoris nomine non inscripta. Thomam autem archiepiscopum ea scribere minime potuisse, nemo qui ea legerit ambiget. Solus igitur restat Datus, cui capita 1, 2, 4, 12, 13, tribuuntur; at falso, ut dudum probaverunt VV. DD. Muratorius (15) et Fumagalli (16). Datus Landulfus meminit, sed ne verbum quidem de scriptis ejus profert (17). Itaque nulla ejus culpa evenisse arbitror ut non solum illa capita, sed totum opus niro quodam errore Datio isti tribuerentur. Codici B. Franciscus Castellus a. 1574 inscripsit: *Chronica Datii archiepiscopi Mediolani nuncupata* (18), et recte quidem, cum eam jam initio sæc. xiv hoc nomine vocitatam fuisse constet. Nam Galvaneus de la Flamma inter auctores suos nominat Datum et Arnulphum (19), et Datum testem advocat ubi res ex Landulfi historia sumptas affert. Circa idem tempus codices nostri scripti sunt, qui Datio archiepiscopi nomen tribuunt. Sequenti sæculo auctor Vitæ Mathildis verba Landulfi profert e libro qui Darius appellatur (20). Datum etiam Bernardinus Corius eum appellat. Unde hæc appellatio orta sit, prorsus obscurum est. Nusquam præterea verbum fit de scriptis hujus Datii, nisi quod in Gestis Pontificum (21) et in Historia miscella (22) pauca verba ei tribuuntur, quæ ex epistola quadam sumpta esse videntur. Itaque, ut equidem existimo, Landulfus res usque ad II, 55 narratas partim ex descriptionibus quas invenit, sed ut erant ab auctoribus ipsi incognitis compositæ, nullis auctorum nominibus appositis, partim ex narrationibus quæ vulgo ferebantur, composuit; carmen de Alberto rege vel scriptum vel adhuc a popularibus suis decantari solitum, eum interposuisse arbitror. In continua post Walpertum narrationis serie librorum ope caruisse videtur, referens quæ audiendo compererat, donec res attingeret quas ipse videndo cognoverat. Verum et in his et in illis admodum licenter versatus, multa amplificasse et in majus auxisse videtur (23), inter quæ præcipue censendæ sunt orationes passim insertæ, quas nescio utrum ipse sibi confinxerit, an ab aliis acceptas receperit: nam ita revera habitas esse quis credat? Temporum ordinem nusquam curavit, et partium studio cæcatus a veritate sæpissime discedit, ut in rerum historia condenda vix eo uti possimus, certe singula quæque accuratissime debeamus examinare.

Sermone utitur negligentem et ad grammaticæ regu-

(15) In appendice Anecd. Vol. I, et præf. ad Landulfum.

(16) Antichità Longobardico-Milanesi III, 335.

(17) Quinimo I, 12, dicit se post expositos Ecclesiæ ordines jam de catechumenis narraturum esse: *secundum ordinem quem vidi cordeque cognovi et a fidelibus comperi*. Quæ verba si cum prologo contuleris, Landulfum, non Datum loqui, minime dubitabis.

(18) V. Murat. Anecd. I, 256.

(19) *Apud sanctum Nazarium*. Manip. Florum c. I.

(20) Leibnitii SS. Rer. Br. I, 694. Hoc Horatii Blanci adnotationi debemus.

(21) V. Sylverii.

las minime castigato, qui in codicibus nostris etiam multo magis depravatus est. Si enim recentes sunt, et ex uno omnes fluxerunt, jam mutilo, nam lacunæ extremorum capitum omnibus quæ novimus manuscriptis sunt communes. Neque ex Galvanei de la Flamma verbis eum emendare possumus, quum is verba Landulfi raro tantum servaverit. Vitæ Arialdi, cujus auctor aliqua Landulfi capita in compendium redegit, non major est utilitas. Loci autem Ambrosii et aliorum scriptorum quos affert, cum aliis exemplaribus collati ostendunt verba in codicibus nostris admodum esse vitata (24), sed corrigere nihil ausus sum, cum auctoris ipsius negligentia eisdem locis manifesta appareat, qui e. g. eundem Gregorii locum ter attulit (25), sed semper ita corruptum, ut sensu careat. Etiam Scripturæ sacræ locos, quos ex memoria laudavit, ita nonnunquam mutavit ut vix eos agnoscas; aliquot frustra omnino quæsi. Sed libros quibus usus est ab aliis exemplaribus aliquantum diversos fuisse apparet, alios pseudepigraphos fuisse, in quibus e. g. Augustini verba de ranis III, 8, invenit.

Editio hæc unica in Muratorii SS. Rerum Ital. vol. IV per Horatium Blancum curata est ad duos codices metropolitanos, quorum alter jam periit (26). Muratorius antea in usum suum descriperat recentius bibl. Ambrosianæ apographum, quod ex alterutro illorum fluxisse existimabat (27). Eum Bethmannus noster secutus est, et præ apographi ejus (A') fide Blanci textum minoris aestimavit. Sed mihi cum aliquas lectiones ex cod. A. apud Blancum allatas (28) a cæteris plane diversas esse animadvertentem, hoc non ita certum visum est; itaque Blanci varias lectiones, etsi in textum eas recipere raro ausus sim, tamen afferendas esse duxi, initio omnes, deinde quæ majoris momenti essent. Sed ipsam nunc proferamus codicum descriptionem, qualem nobis Bethmannus transmisit:

[A.] Codex olim ecclesiæ metropolitanæ Mediolanensis, idem quem in Arnulfi historia 5 signavimus, jam deperditus, ex duobus tantum ejus apographis cognosci potest; sunt quidem hæc:

A. Cod. Ambrosianus n. 128. sæc. xvii, quem in Arnulfo B 1, vocavimus, Arnulfum ex Ambrosiano n. 89 descripsit, Landulfum ex A. In capitum titulis ab A' B adeo recedit, ut eos de suo fecisse videatur (29). Usus eo fuit Muratorius. Ex ipso descri-

(22) L. xvi, p. 107. MURAT.

(23) Exemplo sunt verba II, 2, 15, e libro De situ Mediolani petita, quibus multa ipse adjecit.

(24) E. g. Ambrosii II, 5; III, 24, 26.

(25) II, 5, 35; III, 25. Ambrosii testimonio quomodo abusus sit, v. III, 30.

(26) Utrumque etiam Puricellus novit, De sanctis mart. p. 14. Sed usus est cod. B, unde multa protulit.

(27) SS. IV, pag. 51.

(28) II, 19, 20, 55.

(29) Mihi potius si qui ex his genuini sunt, in hoc cod. servati esse videntur, ut II, 15, 34; III, 1, 4, 7, 19, 51.

ptus est cod. bild. Breræ A, F, X, 6, chartac., fol. sæc. xvii. inc., nil nisi Landulfum continens.

A. Cod. serenissimi ducis Littæ Mediolanensis, n. 1703, quem in Arnulfo 5° appellavimus; in Landulfo proxime ad A^o accedit, exceptis titulis, in quibus plerumque cum B convenit.

B. Cod. olim metropolitanus, jam Ambrosianus, n. 89, sæc. xiv, multum ab A recedit, præcipue in priori parte, eo quod nunc singulas voces, nunc plures omittit, imo integras sententias et vero capita in brevius contrahit. Caputum titulos quos rubro scripsit, nonnunquam de suo mutavit; aliquoties etiam rubro notas margini adscripsit.

Hæc Bethmannus, qui textum potissimum ad fidem cod. A^o correctum nobis transmisit, scribendi

(50) In primis e et i, s et es, sc sæpe inter se commutantur. Hæc et alia in codicibus in Italia scriptis mature jam invaluisse, ostendit e. g. cod. nunc

A ratione cod B retenta (50). Eam servavi, cum Landulfi morem nesciamus, et nonnullis locis, qui dubij manent, proderit librorum scribendi rationem præ oculis habere. Locis ex Ambrosii cæterorumque scriptis interspersis varias lectiones apposui editionum recentiorum, ex quibus manifesto prodit quam male verba a librariis habita sint. Titulos capitum, ubi non necessarii sunt, inter varias lectiones rejeci, cum plurimos postea adjectos esse appareat, et veros certa ratione distinguere non valeamus. De rebus autem pauca tantum adnotavi, cum præsto sit ad comparationem Arnulfi Historia, plurimorum autem adeo incerta sit fides, ut quid inter fabulas veri lateat exquirere longioris sit disputationis.

W. WATTENBACH.

Vindobon. s. IX, de quo v. Annales nostros VII, 275.

IN LANDULPHI HISTORIAM

PROLEGOMENA LUDOVICI ANTONII MURATORII.

(Script. ital., tom. IV, pag. 49.)

Qui nunc prodit in lucem *Landulphus senior*, Mediolanensis historicus, difficile gratiam inibit a dedicatis lectoribus, ubi ejus vitia maculasque delegant. Attamen ipsum innuere has ipsas maculas lectoremque mature præmunire contra calumnias, ignorantiam, et dicacitatem scriptoris, ita, ni fallor, exarmabit ejus aliqui fatuum venenum, ut neminem futurum putem qui ab illo sibi in posterum timeat. Nempe historicus iste, cujus Chronicon ad annum fere 1085 deductum est, vixit Gregorii VII P. M. temporibus, et certe ante annum 1100 a Christo nato floruit. In ejus patria, hoc est Mediolani, clericorum mores non parum depravati tunc erant, nonnullis Simoniacæ criminis infectis, aliis sacram continentiam servare nolentibus. Illic propterea presbyterorum præcipue, cæterorumque clericorum nuptiæ in usu erant, nullaque habebatur ratio ecclesiasticæ discipline, quæ sane ab ipso apostolorum ævo, in Occidentalibus saltem Ecclesiis, ad ea usque tempora obtinuerat. Neque unus tunc Mediolanensis clerus hac labe infectus. Ut alias urbes præteream, Romanam ipsam eo successu divexabat hic morbus, ut Stephanus papa IX, anno 1087, crebris synodiis clerum Urbis populumque convenire, maximeque conjugii clericorum et sacerdotum tollendis insistere coactus fuerit, id testantibus Leone Ostiensi, Petro Damiani, Baronio et aliis. Et plurimus quidem labor summis pontificibus, nimirum landato Stephano IX, Nicæo II, Alexandro II et Gregorio VII, præsertim ut in Mediolanensi Ecclesia restauraretur collapsa ex hac parte disciplina, ut in libro De SS. martyribus Arialdo et Herlebaldo fussissime olim ostendit eruditus vir Joannes Petrus Puricellius.

His ergo temporibus Mediolani debebat et hanc Historiam adornabat Landulphus noster, et ipse fortasse sacerdos conjugatus, certe conjugati sive concubinarij cleri patronus acerrimus. Quare nil mirum si illius libros occupet cum enormis maledicentia in Romanos pontifices, tum in quoscunque probos in continentia infestos mira petulantia, recurrente sive opportune sive importune variis in locis præve consuetudinis tutela, aliorumque contra sentiendum accusatione. Et quid aliud expectes ab homine his affectibus mirum in modum perturbato? Erit proinde

prudens ac eruditus lectoris contemnere ac ridere quæcumque is liberaliter effudit in viros sanctissimos, atque in ipsam Romanam Ecclesiam, cui honor perpetuo deferendus, et a qua succedere gravissimum in oculis Dei piaculum est.

Quid? quod et Landulphum ignorantia non levis, et impudentia non vulgaris denigrat. Lege capitulum *De monogamis sacerdotibus*, ubi S. Ambrosium aut fingit, aut inepte credit addictum matrimonii sacerdotum, eumque illa scribentem inducit, quæ profecto aut in libris sanctissimi antistitis nequaquam occurrunt, aut alio sensu occurrunt, cum aliqui certum sit agnovisse Ambrosium non uno in loco sacerdotibus nefas esse liberis operari dare. Sunt ejus verba apertissima lib. 1, cap. 1, *De Offic. : Inoffensum autem exhibendum et immaculatum ministerium, nec ullo conjugali coitu violandum cognoscitis, qui integri corpore, incorrupto pudore, alieni etiam ab ipso consortio conjugali, sacri ministerii gratiam recepistis.* Reliqua lege, atque ibi notas Babilonij. Tum in epistol. 65, ad Yercellensem Ecclesiam, class. 1, num. 62: *Hæc, inquit, posui, quæ cavenda acceperim. Virtutum autem magister Apostolus est, qui cum patientia redarguendos doceat contradicentes, qui unius uxoris virum præcipiat esse, non quo exortem excludat conjugii (nam hoc supra legem præcepti est) sed ut conjugali castimonia servet ablutionis suæ gratiam; neque iterum ut filios in sacerdotio creare apostolica invitet auctoritate, habentem enim dixit filios, non juvenem.*

Porro in aliis quoque non paucis locis vacillare videas Landulphi fidem. *Querimonia B. Benedicti archiepiscopi Mediolanensis super Papiensis episcopi consecratione*, quæ lic habetur, jamque edita a me fuerat tom. I Anecdolor., cap. 5 Appendicis, oratio est eidem archiepiscopo afficta, ut ibidem ostendi cap. 7. Similes orationes aliis hominibus hic scriptor pro suo ingenio supponit, quo suas opiniones, quamquam interdum fulles, sub lieno nomine venisset, ut nihil dicam de miraculis et visionibus nisi facilitate in suorum gratiam ab ipso commemoratis, sive, ut rectius loquar, confictis. Quod tamen magis, non in eruditione tantum ecclesiasticæ ineptit Landulphus, sed in ipsarum etiam rerum

narratione, quæ non multis sæculis aut annis ante ejus tempora contigerat. Omnium maxime dignum est animadversione, quod ille tradit de Lamberti imperatoris regno ac ætate. Si eidem credimus scribenti lib. II, cap. 3, regnavit Lambertus in Italia sæculo Christianæ æræ sexto; postquam enim ejus mortem narravit Landulphus, continuo ita loqui pergit: *Qua tempestate cum venissent in Italiam dirisissimi Longobardi*, etc. At nemo nescit Lambertum Italicæ regem et imperatorem ad finem usque sæculi noni vixisse, et necatum ann. Christi 898, hoc est, ne duobus quidem sæculis ante Landulphum nostrum, ut vix assequi possis quomodo in re tam illustri cæcutire potuerit aliquo modo proximus eorum temporum scriptor. Alios id genus errores prætermitto, qui saltem oscitantia non levis huic historicum arguunt, uti et ejus stylum dimitto, in quo solecismi, ne dum barbarismi, ad satietatem abundant, quos omne difficile unis librariis tribuas.

Sed jam audire mihi videor percunctantem, cur ergo scriptorem imperitum, et sublestæ fidei, et injurium Romanis pontificibus, evulgare velim, quem æquius foret in sua oblivione sepultum derelinquere? Pro me responsum dabunt qui in eruditionis antiquæ penetralibus versati, optime norunt quanti bonarum litterarum intersit has etiam qualescumque historicæ antiquitatis quisquillas in publicum efferri. Jam exploratum est lacrymabili scriptorum Italicorum inopia laborare media illa sæcula, quibus omnem fere scientiarum ac artium usum, apud nos potissimum, ignorantia ac barbaries eripuerat. Hinc nostræ ætatis querelæ, quod monumentis careamus eorum temporum, et ingens nox in historia Italica nunc occurrat, ad quam depellendam si quis se conferat, veteris codicibus atque archivis diligenter excussis, tum ei gratiæ multæ debentur ab eruditibus. Quamvis enim non raro sæculorum illorum historici inquant, dum res gestas aliquid quantum ab ætate sua dissitas referunt, cujus vitii non injuria illos accessit Godefridus Guiljelmus Leibnitiuss in ludoct. ad Collect. Histor. de Reb. Brunsvicens., atamen illud plerumque præstant ut res proximas, sive præsentis, fideliter exprimant, et cum reliquis collati ad remotiora quoque facta aut confirmanda, aut uberius explicanda inservant. Admixtam nimirum cum fabulis ac erroribus nonnullis mutant rerum veritatem habent, quam deinde secernere est acuti prudentisq. critici. Ipsa eadem quæ de Lamberto narrat Landulphus, ut a chronologicis calculis nimirum quantum abhorreant, Theoderici tamen Francorum regis tempora facile designant; atque hinc tantummodo discimus quæ de Lamberti gestis ac morte in Mediolanensi urbe traditio foret post centum circiter et octoginta annos ab illius interitu. Quæ autem ad Landulphi tempora accedunt, quis neget quin ad historiam elucidandam conferre aliquid possent? Atque illud in primis animadvertat velim quod ille habet lib. II, cap. 16, ubi Ottonem tertium Augustum ait, *a consilio conjugali, mortua conjuge, ex qua sibi filium masculum minime genuerat, alienum, nuptias tandem procurasse cum filia imperatoris Constantinopolitani*. Narrat Godefridus Viterviensis ab Ottonis III conjuge Maria sollicitatum ad turpes amplexus comitem quemdam Mutinensem, qui a tanto facinore abhorrens, ac propterea ab imperia regina accusatus de vi illata, capite multatus est. Cum vero comitis mortui innocentiam ejus uxor apud Ottonem judicio ignis factu sustinisset, reginam conjugem Otto publico supplicio sustulit. Rem tantam a nullo cœvo scriptore narratam sunt qui falsi arguant, atque inter alios clariss. Pagius in Critic. Baron. ad annum 998, n. 17, in hanc sententiam descendit, scribens: *Otto III nunquam uxorem duxit*. At Landulphus noster, ab Ottonis III temporibus non multum remotus, Augusto huic conjugem vere fuisse testatur. Quidni hac in re

eidem fides adjungatur? Certe, his auditis, non continuo ad fabulas Godefridi narrationem amandare ausis.

Quod est ad Landulphi animum contra ipsos pontifices maximos exasperatum et iniquum, tanta non videtur pœna damnandus, ut in deplorabili scriptoræ ejus ætatis penuria fraudanda sit hoc sætu litteraria respública. Quid enim, rogo, cathedra Petri aut Ecclesia catholica ab hujusmodi inepto scriptore sibi metuat, cum potius in laudem pastorum, quorum zelus Mediolanensem Ecclesiam pristino olim decori restituit, Landulphi maledicentia vergat? Ea demum veritatis bonæque causæ fiducia esse debet atque securitas, ut male, quantum puto, de Ecclesia Romana mereretur, quicumque aspero solum supercilio ejus inimicos proscribere vellet, et nihil vel tantillum a nostris opinionibus diversum ex antiquitate evulgari pateretur. Sibi paveat, lucemque evitet, qui reum se esse sentit. Et propterea moleste non tulerunt ecclesiasticæ respúblicæ proceres, quod ipsorum veterum hæreticorum opuscula nonnulla in lucem prodirent, dum una cum veneno remedia quoque conjungerentur. Historicos alios, et quidem non paucos, habemus Landulpho similes, atque iis liber est cursus per eruditorum manus. Nostris etiam temporibus, non dissentiente Roma, luci redita est ex bibliotheca Estensi, et hic etiam tom. II recusa, Ravennatum episcoporum Historia, olim ab Andrea Agnello concinnata, et a cl. V. Benedicto Bacchinio illustrata, quamquam non dissimilia a Landulpho nostro exhibeat. Nempe hæc omnia eo titulo toleranda, quod ad historiam accuratius et verius pertexendam conducant.

Nunc restat ut de Historia ipsa, jiliusque auctore, alia quedam tractemus, eruditius fortasse gratiore. Exemplar ms. unde ego olim descripsi, in Ambrosiana bibliotheca asservatur, manu recentiori exaratum. Illud vero efformatum ex altero et duobus mss. codicibus, qui in bibliotheca capituli metropolitani Mediolanensis exstant. Duo, inquam, illic codices mss. occurrunt, ambo multis ante sæculis exarati. Unus ex iis complectitur præter Landulphi Historiam, quam nunc edimus, Arnulphi quoque Chronicon, quod itidem protulimus, et Catalogum Mediolanensium antistitum, ad Galdinum usque deductum, qui anno Christi 1176 et vivis abiit. Iisdem characteribus cuncta ibi scripta; quare olicis ætatem facile intelligas. In altero codice ms. legitur eadem Landulphi et Arnulphi Historia, characterum forma non dissimili a scriptura codicis primi, quibus adlita est Historia Landulphi a Sancto Paulo in Collectione nostra itidem evulganda. At in fronte secundi hujus codicis hic titulus occurrit, manu tamen recentiori scriptus: *Chronica Datii archiepiscopi Mediolani nuncupata*. Nunc ergo animadvertendum celebrem inter eruditos controversiam versari, num videlicet auctores hymni *Te Deum laudamus*, fuerint sancti episcopi Ambrosius et Augustinus. Qui hanc tuerentur sententiam, testimonio potissimum utuntur sancti Datii archiepiscopi Mediolanensis, qui sub Justiniano imperatore floruit, ejusque rei fidem facit. Sanctum vero Datum ejusdem chronici auctorem fuisse tradunt Gualvaneus Flamma, Còrius, Alciatus, alique cum veteres tum recentiores rerum Mediolanensium scriptores, imo ex eodem Chronico si se multa desumpsisse testantur. Atque his præcipue documentis sententiam suam de auctoribus laudæi hymni tuebatur olim P. Eustachius a S. Ubaldo, Disquisitione in hoc argumentum edita. Neque porro juvat aliorum inire numerum, qui de Datio ejusque Chronico mentionem fecere. Sed non prætereundas cl. vir Joannes Mabillonius, qui cum sibi innotuisset reperiri in metropolitana bibliotheca hujus chronici ms. exemplar, ea de re interrogavit per litteras Antonium Marianum Pusterlam, cujus etiam responsa edita ab ipso Mabillonio fuerunt in Anlect. vet. tom. I, pag. 3.

Ego vero hanc eandem questionem egendam A
suscepi tom, I Anecdotor., pag. 221, ibique *Pro-*
empticon inscribens memorato P. Eustachio a S.
Ulialo de antiquo *Jure metropolitæ Mediolanensis in*
episcopum Ticinensem, cap. 6, contendebam *Chronic-*
on Datii Mediolanensis archiepiscopi, ab historio-
graphis non paucis laudatum, nihil aliud esse quam
hoc ipsum *Landulphi Chronicon*, nunc a me publici
juris faciendum; nulla autem satis firma ratione
probari, chronicon aliquod a vetustissimo illo archie-
piscopo Datio conscriptum; quare excidere aut
nutare argumentum ex ejusdem sancti Datii auctori-
tate et antiquitate petiti pro auctoribus hymni
Te Deum. Cæterum constare ad sanctum Datum
referri non posse Historiam sub nomine Datii a
Flamma, Corio, Alciato aliisque commemoratam,
quando hic nimium multa, imo pleraque habentur,
quæ longe post tempora Datii contingere, et ad ævum
usque descendunt quo Landulphus noster floruit.
Male habuit P. Eustachium hujusmodi opinio mea;
quare inscripta mihi *Præfatione* Dissertationis *De me-*
ropolitæ Mediolanensi, editæ Mediolani an. 1699, per-
suadere mihi aliisque conabatur, parum solide a
me negari, quodpian *Chronicon* a S. Datio scrip-
tum; neque enim quia in Landulphi Historia legun-
tur quæ a Datii Chronico se exscripsisse fatentur
nonnulli, continuo inferendum eundem cum Datii
factu esse Landulphi librum. Non exstare quidem
fatebatur ille historiam a S. Datio conscriptam; at
exstitisse aut exisere olim potuisse, quam in sum-
mum opus derivavit Landulphus. Purcellium censere
alium a Landulpho fuisse Datum, et hunc post me-
dium sæculum a Christo nato undecimum scripsisse;
Landulphum vero ejus æqualem eodem tempore si-
milia litteris mandasse. Porro diversam a postremi
hujus Datii Chronico esse Landulphi Historiam,
inde apparere quod Gualvaneus Flamma, Corius et
Alciatus quadam e Chronico Datii se hausisse dicant,
quæ tamen a Landulphi libris absunt aut in aliis al-
ter referuntur.

Hæc ille. Verum P. Eustachii, quanquam subtrati,
argumenta ad respondendum pertrahere non potue-
runt tunc aliis occupationibus studisque impe-
ditum. Et fortasse contigisset mihi aut litem hujus-
modi luculentius dirimere, aut ipsam a nonnullis
liberare, quæ vel falsa vel dubia puo, dum olim a
Ambrosianam bibliothecam advocatus Mediolani de-
gebam. Nunc mihi a charissima illa et splendidissima
urbe remoto non æque facile de his disputare.
Attamen aliqua in hoc argumentum lectores a me
accipiant, quæ prorsus inutilia, si ominari licet,
non videbuntur. Primo igitur stat mihi evinci non
posse sanctum Datum Mediolanensem archiepiscopum
alicujus chronici auctorem fuisse. Paulus Dia-
conus et Anastasius Bibliobecarius hoc unum scri-
bunt, Datum Mediolanensem antistitem retulisse
(fortasse per epistolam) ab ipsis matribus vorata
filiorum membra, ut fami consuleretur quæ ea tem-
pestate Insulares crudelissime divexabat. Quicumque
autem e recentioribus *Chronicon Datii* laudant,
non laudant a S. Datio archiepiscopo elucubratam
historiam quampiam, sed quidem quæ aut ab alero
Datio concinnata fuerat post medium sæculum a
Christo nato undecimum, aut sub ejus nomine cir-
cumferabatur. Et id profecto exploratum, cum ple-
raque desumpta e Datii Chronico, in tempora con-
gruant archiepiscopi Datii mortem plane subsequuta.
Quæ autem Landulphus e *Datio episcopo* refert, ab
auctore in aliis infido procedunt, ut requiescere
eidem tuto nequeamus. Ac præterea opinatur Pur-
cellius *episcopi* nomen ab amanuensi temere præter
Landulphi mentem iis capitibus additum fuisse.
Certe ne ipse quidem Landulphus, cum Datum archie-
piscopum memorat, aliquam eidem tribuit his-
toriam.

Succedit Puricellii sententia putantis eodem sæ-
culo xi vixisse, et historias contextisse Datum et

Landulphum, duos diversos homines; illius vero
Chronicon a posterioribus laudatum non amplius
inveniri, alterius vero exstare. Nimirum animadver-
tit eruditus vir quædam a Gualvaneo scribi tanquam
decerpta e *Chronico Datii* quæ tamen aliter se habent
in *Landulphi Historia*. At ego in ea opinione sum
adhuc sub *Datii* nomine a Gualvaneo cæterisque si-
gnificatam fuisse unam *Landulphi Historiam*; atque
ab ea opinione me nondum avocarunt Puricellii et
P. Eustachii argumenta. Primo, quia saltem plera-
que e Datii Chronico per Gualvaneum aliosque al-
lata occurrunt iisdem verbis in *Historia Landulphi*.
Vix autem intelligas Landulphum adeo excordem
fuisse ut, cum Historiam sibi scribendam susciperet,
tam aperte ac tam sæpe unam Datum expilaret, et
ex ejus libris totam ferme Historiam suam concin-
naret, ne verbis quidem mutatis, et potissimum cum
excogitatus ille Datus, ut Puricellius affirmare cogi-
tur, ad annum Christi saltem septuagesimum quar-
timum supra millesimum, suas perduxerit Historias
imo, ut ille ipse affirmat cap. 39 Dissert. Nazar., us-
que ad liberatum a Roberto Guiscardo Gregorium VII,
hoc est ad annum 1084, quo eodem tempore Lan-
dulphus et vivebat et scribebat. Secundo, mirum
videri potest cur Gualvaneus, et alii, qui præce-
dentes suæ urbis historias sollicite acquisierunt, et
multas etiam ex iis memorant quas nunc perissae
dolemus, unius Datii mentionem tam sæpe fecerint,
nullam vero unquam *Landulphi*, cum tamen hujus
Chronicon eorum ævo certissime exstaret, quippe
ad nostra usque tempora in eadem urbe servatum
in duobus saltem exemplaribus, iisque vetustis.
Contra vero cum Gualvaneus affirmat Mediolani
ævo suo non unum exstitisse *Chronici Datii* exem-
plar, et Corii, et Alciati quoque ætate eadem
exemplaria superessent, necesse est in Puricellii
sententia omnia illa brevi temporis spatio excidisse,
superstite interim Landulpho, cujus nullam ratio-
nem, ut ipse fateri cogitur, antiqui habuerant. Uti-
que necum fatebitur quisque verisimilius esse
nulla Datii Chronici exemplaria periisse, quia
nulla unquam fuerunt; servata vero Landulphi exem-
plaria, quia hæc semper exstiterunt, eaque sub Datii
tantum nomine olim laudabantur.

Tertio, in priori pagina codicis vetustioris metro-
politaneæ bibliothecæ, ubi Landulphi et Arnulphi
Historiæ habentur, hic titulus inscriptus legitur:
Chronica Datii archiepiscopi Mediolani mei Francisci
Castelli S. Mediolan. Eccl. ordinarii MDLXXV.
Viden ut in eo titulo apponendo errarit Franciscus
Castellus, vir alioquin eruditus: nam ad Datum
quidem quempiam referri potuit Chronicon illud, at
nunquam profecto ad Datum antistitem Mediola-
nensem, qui tot sæculis post mortem suam actus, nisi
propheta fuerit, litteris consignare nequivit. Atque
hinc discere possumus censuisse Castellum (eodem
sæculo quo Corius et Alciatus, viventem, quanquam
junioem) non aliud esse Datii Chronicon quam
Landulphi Historiam. Nam quanquam vetustissimis
characteribus (quod in primis animadvertendum est)
in calce codicis metropolitani scriptum sit: *Explicit*
liber Historiarum Landulphi historiographi, nihilominus
hæc nil obstitere quominus Datio eam Historiam
Castellus inscriberet, quippe qui probe nosset,
cum veteres *Chronici Datii* mentionem faciant,
non de alia quam de Landulphina Historia agere.
Accedit quod in ipsa Præfatione auctor Chronici se
prodit scribens: *L. omnium minimus*; hoc est,
Landulphus se discrete inscribit Chronici hujus au-
ctorem, quod postea apud Mediolanenses appellatum
est *Chronicon Datii*.

Quarto, quod me in opinione mea eo plus firma-
vit ac firmat, illud est: Gualvaneus Flamma in enu-
merandis libris unde suam contextit Historiam,
inter alios refert Chronicon Datii his verbis: *Chro-*
nica Datii et Arnulphi. In duobus autem metropoli-
taneæ bibliothecæ vetustis codicibus vidimus con-

junctas simul haberi cum Landulphi, tum Arnulphi Historias, nimirum apud veteres subsequi solebat Arnulphus. Qui ergo hinc non intelligamus idem Gualvaneo fuisse *Chronicon Datii* ac nobis *Chronicon Landulphi*? Cur vero Landulphi Historia sub Datii nomine laudata fuerit, assequi certis documentis nequimus. Neque hic insudandum, cum reliqua omnia ad id statuendum confluant, nempe Historiam hanc Landulphi antiquis cognitam memoratamque fuisse sub Datii nomine, neque necessarium esse alium a Landulpho excogitare Datum ei synchronum, quo tandem, relicta priori sententia, se recipere coactus est P. Eustachius.

At, inquit Puricellius et idem P. Eustachius: Gualvaneo, Corio et Alciato nonnulla producentur e Datii Chronico, quæ nunc in Historia Landulphi aut frustra quaeruntur aut aliter exhibentur. Ergo inferunt aliam a Landulphina fuisse Datanam Historiam. Prima fronte non injuria sane. Sed animadvertendum primo pauca loca illa, quæ P. Eustachius

affert, ut hanc diversitatem ostendat, non omnia se recte habere.

Deinde Gualvaneo hanc diversitatem esse tribuendam, qui aut amplificat ex aliis historiis, aut de ingenio et eruditione sua explicat Landulphi sensa. Denique fuisse olim, et adhuc esse Landulphi unius codices inter se discordes, quod forte idem scriptor, aut alius quispiam addiderit, sive minuerit, atque immutavit priora. Mediolani hæc omnia fusius confirmare liceat. Nihilominus hæc olim adnotata habeo. Gualvaneus Flamma in *Politia*, cap. 124, sic habet: *Dicit Chronica Datii quod Romani principes, etc., super sex portas civitatis sex altissima domicilia, etc., fabricaverunt. Hic P. Eustachius: Sex e Datio Mediolani portas, et, super iis sex domilia refert Flamma. De portarum domiciliorumque numero non loquitur Landulphus. Profecto vox illa sex in uno e Landulphinis codicibus, nempe in Ambrosianæ bibliothecæ exemplari, deest; at in altero metropolitaneæ bibliothecæ sex portæ enumerantur. Legatur cap. 4, lib. II. Addit P. Eustachius hæc alia Gualvaneus subdi petita e Datio: Arcum triumphalem erexerunt (Romani) extra portam Romanam longum per duo milliaria. Addit P. Eustachius in Landulpho pauca de isto arcu haberi, et nihil de ejus longitudine affirmari. Ad eum locum legi ego ms. codicem Gualvanei in Ambrosiana assertum, neque Datum vidi testem illic adhiberi, sed quidem *Chronicon Campanum*. Sunt Gualvanei verba: *Et dicit Chronica Campana, quod iste arcus fuit longus per duo milliaria*. Rursus cap. 690 Chronici Majoris Gualvaneus e Datio narrat, si P. Eustachium audimus, *Walpertum archiepiscopum Mediolanensem, et Gualdum episcopum Cumanum ad Ottonem I Germaniæ regem missos, ut contra Berengarium hostem Ecclesiæ intraret Italiam*. In Chronico autem Landulphi nulla, ut P. Eustachius animadvertit, Gualdi episcopi Cumani sit mentio, et res aliter narratur. Verum animadvertendum etiam erat Patri Eustachio Gualvaneum illa non e solo Datii Chronico hausisse, sed etiam e *Pantheo*, cum ipse narrationem suam his verbis concludat: *Hæc Pantheon, et Chronica Datii*. Certum vero est Gotfridum Viterbiensem parte XVII Panthei rem retulisse, ut Gualvaneus habet, et Datum ideo simul a Gualvaneo ibi testem afferri, quia et is rem ipsam narrat, quanquam aliis verbis diversisque rerum monumentis. Ibi vero *Albertus* idem est ac *Adelbertus*, qui cum Berengario parente in Italia regnabat. Parco cæteris exemplis a P. Eustachio productis, in quibus palam fieri posset Gualvaneum ex diversis historiis congestisse interdum sententias suas, et ubi post multam narrationem Datum testem appellat, non omnia semper eidem Datio esse tribuenda. Cæterum nihil est e Chronico Datii a Gualvaneo desumptum, quod etiam in Landulphi Chronico, interdum quidem paucis additis, plerumque vero ipsissimis verbis, non occurrat:*

quæ omnia nos tandem eo trahunt ut sine dubitatione credamus eandem fuisse *Datii* atque *Landulphi* Historiam. Hoc autem legentibus ipsis Gualvanei *Chronicon majus* apertius patebit, ubi tam sæpe Datanæ Historia laudatur, et inde etiam capita integra descripta referuntur, quæ postea in Landulphi codicibus reperias.

Quod si Corius Histor. Mediolan. lib. I tres versus e Datio habet, qui apud Landulphum non leguntur, hoc tribui potest, ut alia mittam, diversitati eodum Landulphinæ Historiæ. Puricellius in libr. De SS. Arialdo et Herlembaldo, cap. 92, nescio quo codice usus, hæc Landulphi verba exhibet e lib. I, cap. 11, inscripto: *De monogamis sacerdotibus secundum doctrinam B. Ambrosii. Sedente B. Ambrosio gravissima dissensio orta est coram apostolico in synodo inter sacerdotes monogamos, et alios sub virginitate aut castitate degentes. Quod factum, apostolico imperante, et aliis episcopis consentientibus, datum est in judicio B. Ambrosii, ut quidquid ipse diceret, sanctum et firmum teneretur. At B. Ambrosius cognoscens sensus humanos pronos ad peccandum, maxime propter incontinentiam; sciens, aliquem nec virginitatem, etc. Sicque dicens, omnem dissensionem percussit. Itaque Græci sacerdotes, etc. Et si contigerit, quod uxor sua moriatur, aut caste vivunt, tenentes sacerdotium, aut sacerdotium amittunt, si amplius aliquam mulierem carnaliter cognoverint, etc. Tu confer pauca ista, ut alia præteream, cum codice unde Landulphi Historiam nos descripsimus cap. 11 lib. I, atque intelliges Landulphinæ Historiæ codices mss. non omnes in iisdem consentire, multaque aut addita aut dempta fuisse.*

Insuper, animadvertente P. Eustachio, Andreas Alciatus in lib. De reb. Patr., pag. 150, auctor est sanctum Monam episcopum Mediolanensem VIII Kal. April. ultimum diem clausisse. Tum subdit: *Datus Kalendis ipsis Aprilibus navavit*. Item narrata sancti Protasii episcopi morte post exactos in episcopatu duos et viginti annos, Alciatus subnectit. *Tres illi (a-nos) addit Datus*. At hæc in Landulphi Historia non legi P. Eustachius nos docet. Porro venient lectores in membranaceo illo codice ms. metropolitaneæ bibliothecæ, ubi conjunctæ habentur Historiæ Landulphi nostri et Arnulphi, Catalogum quoque Mediolanensium episcoporum haberi, qui, ut supra innuimus, ad Galdinum usque deducitur. Ex illo autem Catalogo sua hæc deprompsit Alciatus, ideoque Datum huc testem advocavit, quod eundem codicem sub Datii nomine commemorare solerent Mediolanensium rerum scriptores. Quare et hinc intelligas immerito Datanam historiam a Landulphina distingui, neque oportuisse alium a Landulpho Datum recentiore excogitare. Accedit quod Possevinus, Gavantus, Petrus Maturus in Adnot. ad S. Antonini Chronic.; Jacobus Perez de Valentia, Harminus et alii, ubi ex auctoritate Datii scribunt, sanctos Ambrosium et Augustinum auctores fuisse hymni *Te Deum*, testem adducunt Datii Chronicon lib. I, cap. 10, quæ conveniunt in Landulphi nostri Historiam, si prologum lib. I cum sequentibus capitulis enumeres. Atque hæc in præsentia habui, quæ de hujusmodi quæstione ego dissererem, uberiora daturus, si mihi in arena posito consulere nunc atque conferre licuisset (quod olim nullo negotio poteram) omnes Landulphi codices, et Gualvanei, aliorumque opera mss. quæ in Ambrosiana bibliotheca asservantur. Sed pluribus opus non est in re, quæ, ut ita dicam, meridiano sole clarior mihi ex hactenus allatis videtur.

Postremo loco lectorem monendum duxi mihi in animo olim observatum non omnia edere quæ Landulphus litteris tradidit, sed duos tantum priores libros, e quibus eruditio historica, quanquam non paucis fabellis interspersa atque sædata, aliquid lucis ac presidii sperare possit. Quæ enim in Historia Landulphi subsequuntur, et librum tertium et quar-

tum constituent, peculiare tantummodo lites in Mediolanensi Ecclesia occasione cleri continentiam perosi exortas ita persequuntur, ut insulsis orationibus, iisque fere omnibus confectis, abundant, quæ aut nihil gratiæ, aut aliquid etiam iugrati coloris habere videantur, quippe in patrocinium erroris vitiorumque tutelam excogitatæ. Verum ea denique sententia vicit nihil Landulphini furfuris occultandum, tum ne quis ex aversis a catholica Ecclesia somniet, nos præ metu aut ex malæ causæ conscientia hæc omisisse, ratus meliora, quæ celarentur, quam quæ in lucem prodirent, tum etiam quod hæc tam male consuta sunt, ut semel exposuisse, contulasse sit. Pleraque præterea ex his jam evulgavit,

A simulque inania ac ridentia Puricellius ostendit in Vita SS. Arialdi et Herlembaldi. Nihil denique efficacius commendat præsentem Mediolanensis, in eo et universæ catholicæ Ecclesiæ statum, et ex Dei O. M. munere sanctoribus consiliis clerum constantissime addictum exhibeat, quam sæculi xi corruptos mores intueri, eosque Romanorum pontificum studio expurgatos. Eadem ratione veterum hæreticorum deliramenta et flagitia prodeuti non est irascendum, sed nostris temporibus potius gratulandum, quæ recta sapiunt, et meliorem morum rationem, Christo duce, in catholica Ecclesia sequuntur. Sed jam Landulphum ipsum loquentem audiamus.

LANDULFI HISTORIA MEDIOLANENSIS.

(PERTZ, *Monum. Germ.* VIII, 36.)

EPISTOLA YSTORIOGRAPHI AD ARCHIPRESBYTERUM MISSA¹

Cunctarum virtutum documentis imbuto, multarumque scientiarum peritia fulto, divinoque magisterio religiose edocto L. sanctæ Mediolanensis ecclesiæ in regimen archipresbyteratus assumpto, nec non Deo et hominibus caro, L.² omnium minimus tuorum servus³, hujus vitæ felicitate bonorum et æterni regni consortio perfui angelorum. Caritatis ac⁴ diligentia tuæ amorem sedule⁵ reminiscens, quem super ecclesiam Ambrosianam et ejus clerum ut filium habuisti et semper Deo annuente habebis, sollicitæque paternitatis vestræ reverentiam curiose prospiciens, corporis mei annus multis quassatus tribulationibus, e quibus tota fere Italia pseudopropheta per detestabilem ypocrisis circumcurrentibus maculata est, Dei ignis calore accensus quasi gravi e somno excitatus sum. Propterea cogitans, si operibus sæcularibus aut cultibus divinis studiose vacarem; aut fortia facta et magnifica⁶ quæ nostris temporibus acta sunt enarrem⁷, aut inter cetera tribulationes quas clerus Ambrosianus a perfidis civibus et malis sacerdotibus ipsos adhortantibus passus est, narrare⁸ cogitavi. Itaque meditatius in quibus animi mei ingenium exercere valeam, hanc vitam et miseram per silentium transcurrere nolens, crebris ac magnis ystoriis undique circumvolantibus, ductus patriæ atque civitatis meæ amore, nec non et cleri ejusdem diligentiam⁹ (31), ultra omnes ystorias gesta archiepiscoporum quæ super

B imperatores apud Deum et homines detestabiles acta sunt, et tribulationes, atque earundem dissolutiones quæ per pseudopphetas non hujus urbanatos peracta sunt, stilo humili perscribere deliberravi. Igitur quamplurimi qui ordinis ecclesiastici falsis prædicationibus esse videbantur, actibus veromiserè hypocrisis sedule insistentes, ut lupi rapaces sese sub ovina pelle tegentes, dimissis plebibus ac ruptis canonibus, et alii multi misterio Romano edocti, honoris sanctæ Ambrosianæ ecclesiæ lividi, quasi tirampni nullam ordini Ambrosiano reverentiam impendentes, urbem Mediolanensium fascinatia laicis ac zizaniis superseminatis Antichristi faciliis incubuerunt¹⁰; quorum namque vitio¹¹ ecclesia Ambrosiana multorum sacerdotum ac levitarum plurimorumque sacerdotum sapientum ordinis utriusque quondam exaltata et ornata eloquentiis, ad nihilum tam ministerio quam in personis funditus attrita et conculcata est. Enim quod olim Romani pontifices et cardinales huic sancto mysterio æmuli multo sudore patrare non poterunt, falsis catharis ordinem ipsum conturbantibus, in tantum atriverunt, ut ultra nec esset spes mysterii nec ordinis restaurandi, multo pejus¹² quam in sermone sancti Eusebii olim dicens apparuit: « Perit hæc civitas, collapsa est ecclesia. Unde cum propheta dicens plangam: Quis dabit capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrymarum, plangens peccata populæ

VARIE LECTIONES.

¹ ita B. Liber ystoriographus primus super archiepiscopum ac clerum ac laicos mediolanenses, in primis epistola ad L. direct A.² et L. in. cod. B. legi videtur. W. ³ ita B. in specimine ap. Mur. p. 55: in reliquis deesse videtur W. ⁴ atque Blancus. ⁵ sedule B. ⁶ f. aut, m. f. Bl. ⁷ enarrarom Bl. ⁸ narræ B. ⁹ ita codd. diligentia Bl. ¹⁰ ita codd. imbuerunt Blanc. ¹¹ unio B. ¹² potius B.

NOTÆ.

(31) K est amore. ВЕТНА.

mei. Uterini mei facti sunt inimici mei, injuste A
spoliaverunt me, ac gladiis inimicorum meorum
animam inquirentibus ¹³ immisericorditer me dede-
runt. » Exinde lacrymis meis superhabundantibus
cum sapiente quodam plangendo dicam

Carmina qui condam studio florente peregi

Flebilis heu! mæstos cogor inire modos.

Ecce mihi laceræ dictant scribenda Camenæ,

Et veris elegi fletibus ora rigant.

(De BOËT. *cons. phil.*, initio.)

Quamobrem, pater venerande, quamvis per multa
tempora multis ac variis sim quassatus doloribus,
nostræ ecclesiæ virtutum ¹⁴ videns detrimentum,
recordatus quod olim a ¹⁵ malis regibus detestandis-
que sacerdotibus passa sustinuit, qui dulcedine ¹⁶
ordinis sanctæ Ambrosianæ Ecclesiæ ab ipsis fue-
rant cunabulis nutriti ¹⁷, quibus foret gloriosum pro
suæ Ecclesiæ utilitatibus mortem sustinere, pauca
quæ libris variis ac chartulis, plateis conculcatis
reperi, et a viris virissimis et catholicis didici et
urbes Italiæ perscrutando cognovi, aperire et enar-

rare posterorum utilitatibus fideliter curabo. Tum
insuper quid honoris, quidve reverentiæ, quidve
magnitudinis per multa tempora antecedentia cle-
rus fuit Ambrosianus, et a multis ac magnis viris
honoratus, et quid postea civitate plena sæce mundi
sustinuit, ut ¹⁸ oculis vidi, ut ¹⁹ auribus audi-
cordeque intellexi, ad posterorum tutelam et ani-
marum salutem studiose scribere statui. At prius-
quam ea quæ dicere decrevi enarrem, ignis acin-
tillam, quam ego Dei misericordia adjutus memoriæ
commendavi in quodam scrinio optimis margaritis
imbuto, foris pauper, intus divitiis affluens reperi,
ad Dei honorem et beati Ambrosii laudem, debita
ductus reverentia edicam. Quæ omnia utinam Am-
brosianæ ecclesiæ usque in finem ²⁰ consendentibus
sic essent chara ut sunt acceptabilia, sic dulcia ut
sunt salutifera, sic amabilia ut sunt ex corde fra-
terno manantia. Vale, pater! cum omnibus sanctis
Ambrosianæ Ecclesiæ dilectoribus gaudiis sempiter-
nis perfrui feliciter valeas.

INCIPIT LIBER PRIMUS.

1. Quandoquidem sapientes eximiique viri, multa
peritia imbuti, acta temporum, mutationes rerum,
gesta ducum, prælia regum, seditiones urbium,
commotiones populorum, polite ad tutelam juvenum
et custodiam senum tractantes reliquere, et ²¹ in
posteris tutamen et multarum rerum solamen: decet
nunc multo magis viros religiosos, spiritu divino re-
pletos, suis sequacibus imo suis fratribus ad cante-
lam animarum simulque corporum, quicquid aug-
menti vel detrimenti prospexerint ²², benigne inti-
mare ac præclarissime dilucidare; quatenus suorum
requaces lacum serpentum et ²³ antrum aspidum,
caveamque draconum silvasque leonum prævidentes,
benigne edocti cauteque muniti, et ab illis se valeant
cripere, et alios monendo a morte liberare, memoras
Salomonis Sapientiæ dicentis: « Propterea habebō
per hanc immortalitatem, et memoriam æternam ab
his qui post me venturi sunt » (*Sap. viii, 13.*) Ob
hanc causam ecclesiam sancti gloriosissimique con-
fessoris Ambrosii quam clare, lucide, atque ymnis,
organis, symphoniis, melodiis per totum orbem ter-
rarum emicuit, in quantum scientiola mea exprimere
valuerit, prout comperi et in veritate didici, enu-
cleare studebo. Igytur Ambrosius doctor, ut egregius
pastor infulis præfulgens episcopalis, Dei ecclesiam
mirifice decoravit, et ut nobilis adletha lorica spiri-
tualium virtutum adornavit, sibi que desponsatam

sociavit. Qui (32) nutu divino huc a clementissimo
imperatore totius orbis Valentiniano directus, meruit
audire: « Vade, age non ut iudex sed ut episcopus »
Tanta enim gratia et tanta sua misericordia eum
Dominus decoravit, ut inimicos patientissime con-
verteret, et suis ovibus imo suis filiis rudimenta ca-
tholicæ fidei ut verus magister et doctor ecclesiæ ca-
ritative administraret. Qui primus, id est maximus,
metropolitanam regens cathedram, ordinationes
presbiterorum, diaconorum, subdiaconorum, cleri-
corum, laicorum, senum, juvenum, militum, populorum,
virginum sacrarum et innupte manentium,
maritarum ²⁴, viduarum, orphanorum, peregrinorum,
et hospitem lucidissime præordinavit; et ordinando
curiose quod sui ordinis religiositas exposcebat,
facere curabat, ac faciendo alios mitissime edocebat,
inemor illius Evangelii dicentis: « Prius cepit Jesus
facere quam docere. » Erat enim sapientissimus in
prædicatione, disertus in iudicio, cunctis fidelibus
mitissimus; omnibusque infidelibus mitis, placidus,
humilis atque serenus, providens dispensator, dans
pabula fortibus, cibaria juvenibus, alimenta senibus:
nutrimenta adolescentibus, memor apostoli dicentis:
(*I Cor. ix, 19.*) » Enim (33) providerat Dominus: ab
ipsis cunabulis ²⁵ sibi pastorem et ecclesiæ suæ bea-
tum Ambrosium per favum mellis circa labia ejus

VARIE LECTIONES.

¹³ querentibus B. ¹⁴ ita A²² et Blanco teste A. injustum A. B. ¹⁵ ita B. deest A. A²². Blanc. ¹⁶ dul-
cedinis Bl. ¹⁷ nutriti B. ¹⁸ deest B. ¹⁹ et Bl. ²⁰ siue Bl. ²¹ deest B. ²² perspexerint B. ²³ deest B.
²⁴ maritorum Bl. ²⁵ ita Bl. cunabulis A. (?) B.

NOTÆ.

(32) V. Paulini Vit. S. Ambr. 8.

(33) V. Paulini V. Ambr. 5

disillantis, atque per Spiritum sanctum de se, quasi de eo noverat dictum : « De ore prudentis procedit mel et lacte, favus distillans labia ejus, dulcedo mellis est lingua ejus (*Prov.* xvi, 24; *Cant.* iv, 11). » Qui Spiritu divino administrante, pro captu cujusquam et scientia atque ætate docere studebat, sciens quod apostolus dicit : « Pascite gregem Dei, providentes non coacte, sed spontaneæ secundum Deum, neque turpis locri gratiam sectantes, sed voluntarie, neque ut dominantes in ceteris, sed formæ facti gregis ex animo, ut, cum apparuerit princeps pastorum, percipiatis immarcescibilem coronam (*I Petr.* v, 2). » Et item apostoli Petri : « Ministrare in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam, in scientia autem abstinentiam; in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem, in pietate autem amore fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem (*II Petr.* i, 5). » In via Dei firmus, catholica fide firmior, boni propositi infatigabilis; unde sapientissimus Salomon ait : « Esto firmus, filii, in via Dei et in virtute sensus tui et scientia, et prosequatur te verbum pacis et justitiæ (*Eccli.* v, 12), » In tantum religionis honestissimæ et honoris²⁶ Ecclesiæ Dei super omnes Italiæ civitates ordinando episcopos ramos extendebat, ut sapientia Salomonis sub alterna specie de illo sermocinaretur, dicens : « Ego quasi thebentus extendi ramos meos, et rami mei honoris et gloriæ (*Eccli.* xxiv, 22). » Et item ejusdem ad corroborandos et collaudandos fideles in persona Domini et Ecclesiæ insonuit hortando, dicens²⁷ : « Ego quasi vitis fructificavi suavitatem odoris, et flores mei fructus honoris et honestatis. Ego pulchræ dilectionis mater, et timoris et agnitionis et sanctæ spei (*Ibid.*, 23). » Sed cum dominus noster ac totius humani generis redemptor, rex et salvator noster Christus, omni humanæ creaturæ evangelium salutis mitissime per apostolos atque doctores Spiritu sancto administrante denucasset, placuit sibi præclarissimum virum atque doctissimum Ambrosium divina scientia fultum doctoribus illis, in tempore qui adherant, in ordinatione Ecclesiæ suæ et misterii ejusdem, symphoniis, melodiis, ymnis, canticis spiritualibus (34) sublimare. Undenuc divino est factum ut, sicut Johannes apostolus et evangelistarum eximius inter ceteros discipulos privilegium tenens, divino admonitus spiraculo meruit dicere : « In principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum (*Joan.* i, 1); » sic beatus magister et doctor Ambrosius inter ceteros doctores

eximius, Ecclesiam Dei prout Deus per clementiam suam atque sanctum Spiritum ipsam sibi concessit et permisit, omnibus modis atque omni conamine, die ac nocte meditando, scribendo, legendo, prædicando, exaltavit et mirifice decoratam ornavit. Mitigata Arrianorum perfidia atque scismaticorum devicta nequitia, quadam die ante natalem Domini, cum solus dictaret — sed non erat solus, cum quo erat Deus — ut bonus pastor ovile Dominicum ad Domini laudem animare et corroborare desiderans, cogitare cœpit quomodo vel qualiter sacerdotes, diacones, ceterosque ordines, cantus, missas, vespersas, psalmos, et cetera divino cultu congrua atque convenientia præordinaret, sive primus cantus denotaret, seu ante ordines et clericos ad officii gradus ordinaret. Visum est sibi et placuit ecclesiasticos viros catholica fide imbutos Deo devote ordinare, et assidue secum habere, ac illorum consilio Domini ministrante gratia cuncta disponere. Qui cunctas sacras ac sanctas Scripturas et descriptiones patriarcharum, prophetarum supervidens, in quibus Deum et Salvatorem nostrum posteris omnibus ad salutem suam et proficuum aliorum in Christo credentibus prophetarum²⁸; præ ceteros²⁹ visum est sibi patriarcham³⁰ David de incarnatione Domini per partum virginis, et de passione per Judam proditorem, et de resurrectione, et de apparitione post resurrectionem, et quomodo scanderet cœlos nubibus suscipientibus cum, videntibus discipulis, præclare et lucidissime super cunctos prophetasse. Qui cum prævideret per Spiritum sanctum sibi collatum³¹ Ecclesiam Dei ornatam fidelibus et Deo devotam in Christo humiliter summaque cum devotione credituram : prophetando in multis argumentis confirmavit, et confirmando multis exemplis per sapientes et cantores, musicos atque doctores, quasi sponsam omnibus virtutibus adornatam Deo optulit. Unde beatus sanctusque doctor et magister³² Ambrosius velut strenuus miles ad vexilla præcedentium ducum ac ad bella imminetia unanimiter hanelantium prospiciens, imitari David eximium prophetarum magistrum studuit, et ad ejus exemplar et imitationem psalmos, cantus, symphonias, melodias, clericos, et omnia ecclesiastica officia, Deo opitulante et Spiritu sancto administrante, componere et præordinare studuit. Cum enim Dominus omnipotens et Salvator noster Ecclesiæ suæ catholicæ murum pararet adversus inimicos suos, et turrem erigeret David pro domo ecclesiæ suæ atque murum Israel, ut ejus sponsam ab infidelibus defenderet et gregem illi

VARIE LECTIONES.

²⁶ honores *Bl.* ²⁷ h. ac d. *B.* Ego quasi — honestatis *desunt A'*. ²⁸ ita *corr. Bethm.* prophetarum *coacta*. ²⁹ ita *codd.* ceteris *Bl.* ³⁰ patriarcha *B.* ³¹ collatum *Bl.* ³² b. s. et e. m. *desunt B.*

NOTÆ.

(34) Hæc per Ambrosium instituta esse, Paulinus c. 13 et Augustinus Conf. IX, 7 referunt, sed alia occasione, neque de ordinum ecclesiasticorum con-

stitutione quidquam produnt. Cf. Fumagalli Aut. Mediol. III, 101, seqq.

continissimum a lupis rapacibus liberaret, qui, quandiu vixit, prout Deus per clementiam suam concessit, ecclesie Dei ac populi sui et multarum civitatum curam gerens, de quacumque sibi per legatum intimabatur, prout nos in sacra ejus ystoria de eo scripta invenimus, ut bonus pastor sedule vigilabat, curiose circumens gentes diversas, atque civitates, tyrannos, reges, duces, omnes in Christo convertebat, et unicuique civitati et cunctis fidelibus peccatis similiterque religiose quaerentibus episcopum ordinabat, et ordinatum summa cum laetitia consecrabat. In tantum enim Ecclesia Dei in manibus ejus pullulabat, ut omnes infideles in unum adunarentur, et tacite supponentes digitum ori suo dicebant : « Vere digitus Dei facit hoc, et operatur in eo. » Enim quamdiu vita ei comes fuit, laborans super multos fideles, ab aliquo gladium evaginante nusquam calupniatus est ; unde dolens quod volebat esse nequivit, dicens in ymmo ³² : « Nequimus esse martyres, sed repperimus martyres. » Et ut in libro Paralipomenon legimus per David prophetam : « Non dimisit Deus quemquam calupniari eos, sed increpuit pro eis reges, dicens : Nolite tangere christos meos, et in prophetis meis nolite malignari (I Par. xvi, 22). » Et iterum in precordiis suis mutuo et tacite admirantes, Deum glorificabant in tantum, ut in illo quod scriptum est per sapientissimum Salomonem impleretur, dicens : « Narrate in gentibus gloriam ejus, et in cunctis populis mirabilia ejus, quia magnus Dominus et laudabilis nimis, et orribilis super omnes deos (Ib., 24). » Tunc impletum est quod per eundem dicitur : « Tonet mare et ³³ plenitudo ejus ³⁴ ; exultent agri et omnia quae in eis sunt. Tunc laudabunt ligna saltus coram Domino, quia venit judicare terram (Ib., 32). » Et quandoquidem Dominus ac noster Salvator per clementiam et misericordiam suam in tantum magnificavit et exaltavit et decoravit acta et mirabilia doctissimi et religiosissimi doctoris et confessoris Ambrosii, quantum multi codices eximii capere non possunt, et quantum multi strenui et sapientissimi viri atque scholarum magistri enarrare et enucleare multo sudore multoque labore posteris minime quiverint ³⁵. Unde non decet me virum parva scientiola plenum in singulis ejus actibus immorari, cum mihi melius videtur, de tantis patroni miraculis et de tantis strenuissimis actibus omnino tacere quam parum dicere. At ut ad ea veniam ad quae mea intentio summoque studio

A anelat, ipsam sanctam Trinitatem et omnes sanctos corde et ore invocare non cesso, ut mihi quae scribenda sunt scribam et quae tacenda sunt reticentem per Spiritum sanctum suum ³⁷ concedat.

2. Igitur ³⁸ sanctus Ambrosius scientia divina imbutus, Spiritu saneto repletus, omni clero omnibusque catholicis fidelibus laicis indicto jejuni, ut Dominus ad honorem Ecclesiae suae et ad laudem divini cultus corda suorum aperire dignaretur, in quarto die quasi per quatuor Evangelia, per clementiam Dei et per revelationem Spiritus sancti septuaginta et duos sacerdotes, qui in primitiva Ecclesia episcopi vocabantur, ut B. Hieronymus doctor in quodam suo libro asserit (33), ordinavit ; imitans verum magistrum et salvatorem Dominum nostrum Jesum Christum. Sicut enim Dominus et redemptor noster post incarnationem baptismumque quod in Jordane ter converso per Spiritum sanctum a Johanne praecursore atque baptista, qui plus quam propheta asseritur, accepit, elegit septuaginta et duos discipulos ad evangelizandum evangelium divinum, ut in evangelio Lucae evangelistae legitur et approbatum indubitanter tenetur. Unde bonus discipulus sapientem sequens magistrum, suos sacerdotes, imo suos filios, et ut dixi, suos episcopos, in opus ³⁹ ministerii sacerdotalis elegit eos confirmandos et collaudans hortatur, dicens : « Vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis. » In tantum enim illos actu et moribus et humilitate, scientia et patientia et obedientia ⁴⁰ et in cultu vestium et omnibus modis admonuit, ut si quis eos fortuito in clero videret, non diceret filios esse virorum, sed affirmaret socios angelorum. Est et alia causa cur tot et tantos sacerdotes lucidissime ordinavit, quae me insequitur et quasi impatiens ad disserendum hortatur. Cum enim humanum genus sermone uno prius unitum, per superbiam postmodum diffusum et dispersum esse legitur quasi per septuaginta et duas varietates linguarum, sicut in libris Genesis invenitur (xi, 1), dicente Moyse, cum quo Deus loquebatur sicut loqui solet amicus ad amicum : « Erat enim terra labii unius, et sermo eorumdem. Cumque venissent in terra Senaar, dixit alter ad alterum : Venite faciamus nobis novam et civitatem et turrim excelsam, cujus culmen pertingat ad caelum, et celebremus nobis nomen, antequam moriamur. Descendit autem Dominus, ut videret civitatem et turrim, quam aedificabant filii Adam,

VARIAE LECTIONES.

³² d. ymo B. ³³ deest Bl. ³⁴ deest B. ³⁵ ita Bl. quievit codd. ³⁷ ita A^o. Bl. tuum A^o. B. ³⁸ Titulum : Expositio ordinum sancti Ambrosii, edita a sancte memorie Datio episcopo Mediolanensi. praemittunt codd. Quod hic auctor varios ritus, varia clericorum genera ecclesiae Mediolanensis S. Ambrosio omnia attribuit, parcat lector homini non satis erudito. At eorum antiquitatem omnino cognoscit supra Ambrosii aetatem. addit in margine in B. Puricellus et A^o. ³⁹ misterii Bl. ⁴⁰ ita A^o. A. actu e. u. actu et h. s. et p. o. A^o.

OTÆ.

(33) Epist. 82, ad Oceanum. Bl.

et dixit : Ecce unus est populus, et unum labium omnibus. Venite igitur et descendamus et confundamus linguam eorum, ut non audiat unusquisque vocem proximi sui! Atque ita divisit eos Dominus ex illo loco in universas terras, et cessaverunt ædificare civitatem et turrin præ nimia labiorum confusione. Et ideo vocatum est nomen ejus Babel, id est *confusio*, quia ibi confusum est labium universæ terræ. » Unde propalatum est ut, quantum illorum intentio fuit prava et perversa apud Deum et angelos ejus, in tantum omni genti omni populo innotesceret, relinquens in posteris exemplum, tanquam diceret : « Vos quibus scientia animi cum virtute corporis et ingenium operationis magis ab excelso Deo per bonitatem suam, quasi ymber super granum distillatum est, caute et sollicitè provide-
 B vobismetipsis, ne quid nobis ⁴¹ per superbiam et dementiam merito accidit, vobis in testimonium contingat, ut quod nobis ⁴² male dulcoratis non creditis, vobismetipsis multis suspiriis fatigati quandoque credatis. » Etenim cum Adam a Deo in paradiso formatus, ad imaginem Dei figuratus, sicut novimus, Domino per Moysen dicente : « Ecce Adam factus est quasi unus ex nobis, » et omnibus quæ in paradiso Dei erant sibi concessis, præter lignum scientiæ boni et mali, de quo præceperat ei Dominus ne comederet, dicens : « In quacunque die comederitis, morte moriemini. » Qui si caute studioseque ammonitionem et præceptum Dei atque benigne admonitionis tenuisset, ipse immortalis esset, et nos quasi Dei similes essemus. Unde vos studiose præcor, ut ⁴³ quod Adam per inobedientiam criminose deliquit, et nos per nimiam superbiam confusi sumus et per omnium terrarum spatia dispersi, intuitu nos et merito, minime ob linguarum varietatem intelligentes, quod Deus ex summa dilectione humanatus, mortuus, suscitatus, vobis ad resuscitandum quod angeli in cœlis per superbiam amiserunt, benigne concessit, si solerter studioseque in fide permanentes Domino opitulante steteritis, unde concessa custodiatis, et sanctam fidem custodientes bonæ opera faciatis, ut ad perfectum finem venientes quandoque in extremo examine judicii a dextera Dei positi cum gaudio audire mereatis quod Dominus clementer dixit ⁴⁴ : « Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum, quod vobis paratum est a constitutione mundi (*Matth. xxv, 34*). » Ob quam enim causam sanctus Ambrosius septuaginta et duos discipulos sacerdotes ordinare voluit, ut quot fuerunt varietates gentium per dispersionem linguarum, tot essent sacerdotes ad salutem animarum nostrarum. At cum humanum genus quondam per orbem terra-

rum diffusum et dispersum, pecudam more oberans, sese invicem sine jure et sine fœdere confidens et lanians, regeatur et ut ab ⁴⁵ hostium incursione muniretur, per septuaginta et duos reges a Deo permissum et præordinatum est. Quos cum sanctus Ambrosius per industriam summi Romani imperii orbem terrarum regere vidisset, placuit sibi, ad illorum salutem et omnium populorum septuaginta et duos sacerdotes Deo confirmante ordinare (36), quatenus singulum regem per singulum sacerdotem regalem intime percuteret, et docendo fidem Christi in Deo confirmaret, et confirmando in cunctis bonis virtutibus corroboraret, ut ad bravium pervenientes, quandoque ⁴⁶ Deo permittente cum Christo in cœlis regnarent.

3. Quibus ⁴⁷ bene compositis salubriterque ordinatis, quendam sacerdotem religiosum virum qui primicerius vocaretur proposuit; qui quasi coepiscopus circa omnes in crimine laborantes potestatem a sancto Ambrosio magistro accepit, ut quod episcopus implere per se non posset, coepiscopus qui primicerius vocabatur, circa illos implere curiose studeret. Quin etiam locum in quo omnes convenirent insignivit, quod presbyterium usque modo a cunctis vocitatur; ubi omnes sacerdotes urbani in sexta feria vel Kal. convenientes, curiose in divinis ministeriis singulos perscrutabantur ⁴⁸, itaque religiose circa divina ministeria, et indesinenter sese exercebant. Quo in loco universis consedentibus, quod Deus episcopo inspirabat, docebat. Deinde ⁴⁹ subepiscopus, qui coepiscopus ⁵⁰ usque modo et ⁵¹ primicerius vocatur, secundum quod Deus administrabat, illos amonebat, dicens : « Contra stultitiam ministrare sapientiam, contra lasciviam castitatem, contra ebrietatem intellectum, contra præcipationem consilium, contra timorem fortitudinem, contra ignorantiam scientiam, contra duritiam pietatem, contra superbiam humilitatem; de qua sapiens quidam (37) dicit : « Qui sine humilitate virtutes congregat, quasi ventum in pulverem ⁵² portat; » Et ut est illud : « Humilitas omnia vincit, et ipsa a nemine superatur. » Præter ista instruebat illos habere dilectionem Dei et proximi. Quibus completis, quod unicuique de propria causa expediebat, salubriter tractabat. Ita tamen omnia fiebant inter illos pacifice, et honeste tractabantur et sine dolo et sine invidia, ut quod in Actibus apostolorum legitur, in illos implebatur, dicens : « Erat illis cor unum et anima una (*Act. iv, 32*); » et quamvis facies illorum essent diversæ, unum cor et anima erat una. Quibus egregie viventibus et religiose degentibus, omnia cooperabantur in bonum, ut-

VARIÆ LECTIONES.

⁴¹ ne quod vobis A. f. illis. *Hor. Blancus.* ⁴² vobis Bl. ⁴³ et Bl. ⁴⁴ dicit Bl. ⁴⁵ ita A. Bl. lar. regeatur aut ab A. l. ut r. e. u. a. B. ⁴⁶ deest B. ⁴⁷ De primicerio. *Q. codd.* ⁴⁸ ita B. perscrutabatur vell. ⁴⁹ demum Bl. ⁵⁰ q. c. desunt Bl. ⁵¹ deest B. ⁵² q. in ventum pulverem *ed. Paris.*

NOTÆ.

(36) His decumanos dictos, sæc. ix exeunte demum instituto esse, probaverunt Gulini, Mem. di
 (37) Greg. I, Expos. tertii ps. pœnit., v. 3.

Apostolus testatur ⁶⁶ dicens: « Fratres, scimus, A quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, hiis qui secundum propositum vocati sunt sancti (Rom. VIII, 28); » attendentes illud cyrographi: « Beati qui scrutantur testimonia ejus, in toto corde exquirunt eum (Psal. cxxviii, 2). » At quam ⁶⁷ fuerunt erga ministerium et ordinem suum solliciti, nemo nisi ⁶⁸ qui illo tempore fuerit, narrare quiverit, pertinetes illud quod dicitur ⁶⁹: « Maledictus homo, qui opus Dei negligenter fecerit (Jer. XLVIII, 10). » Unde accidit ut, dum quidam dux Gothorum extraneæ gentis, nomine Ruilus, illos in festivitate s: nctorum Nazarii et Celsi, et ad silentium polite ornatos et cum episcopo gra lientes inopinate supervidisset, non illos tantum sacerdotes, sed episcopos credidit et affirmavit, dicens: « Certe cum ego fere totum ⁷⁰ orbem terrarum jussu Valentiniani imperatoris circumvedi et vidi, inquirens usum et mores ipsorum ⁷¹ maxime et religiosorum episcoporum, nunquam tanto stupore et tam ineffabili admirati ne obrigui. » Qui videns et admirans hæc, parum subsistit; tandem abiit, secum mirans quæ viderat: Quibus odor sic facientibus misericordiæ, pietatis et charitatis, castitatis, humilitatis, fraternitatis, scientiæ et omnium virtutum quasi odor suavissimus circa omnes gentes maxime ad vicinas urbes refloruit; de quo Dominus ad Moysen dixit: « Sume tibi aromata, stracten, et onigona, galbanem boni odoris, et thus lucidissimum, faciesque thiniama compositum ope ⁷² unguentarii, mixtum diligenter et purum (Exod. xxx, 34). » Quos magister beatus et doctor ⁷³ Ambrosius cottidie ammonerat cantando, dicens: « Diligamus nos invicem, quia charitas Deus est, et qui diligit fratrem suum, ex Deo natus est et videt Deum, et in hoc charitas Dei perfecta est; et qui facit voluntatem Dei, manet in æternum. »

4. At ⁷⁴ cum beatus Ambrosius supradictos sacerdotes Deo disponente ordinavit ⁷⁵, visum est sibi ceteris cum fratribus, viginti quatuor sacerdotes, qui quasi cardinales essent, debere constitui. Quos Dominus et Salvator noster per revelationem Spiritus sancti in Apocalypsi dicente Johanne confirmat: « Vidi, et ecce viginti quatuor seniores, qui procident ante sedentem in throno, et adorabunt ⁷⁶ viventem in sæcula sæculorum, et mittent coronas suas ante thronum, dicentes: « Dignus es, Domine Deus noster, accipere gloriam et honorem et virtutem, quia tua creasti omnia, et propter voluntatem tuam erant et creata sunt (Apoc. iv, 10). »

Et: « Ceciderunt coram agno, habentes singuli cytharas et fialas aureas plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum, et cantant novum canticum dicentes: « Dignus es accipere gloriam et honorem, et aperire librum et signacula ejus, quoniam occisus es et redemisti nos, Domine, in sanguine tuo ex omni tribu et lingua et populo et natione, et fecisti nos Deo nostro regnum et sacerdotes, et regnabunt super terram (Apoc. v, 8). » Est enim alia causa, quare viginti quatuor cardinales sacerdotes ordinavit: videlicet sicut naturalis dies viginti ⁷⁷ quatuor horis solidatur, sic misterium ecclesiæ Ambrosianæ per viginti quatuor cardinales aperiretur et regeretur; de quo die sanctus Ambrosius in Exameron (I, 10) ait: « Legem statuit, ut viginti quatuor horæ diurnæ atque nocturnæ diei tantum nomine diffiniamus, ut si diceret: « Viginti quatuor horarum mensuram unius diei tempus est. » Quibus ordinatis archipresbiterum, a quo si quando in aliquo officio deviant, placide emendati suaviterque correcti bono animo bonaque voluntate degere, præposuit ⁷⁸. Cujus nomen princeps presbyterorum Latine resonat; archos enim Græce, princeps Latine dicitur.

5. Per ⁷⁹ idem tempus beatus Ambrosius septem diaconos, et ⁸⁰ quasi per septiformem gratiam Spiritus sancti eis per Spiritum sanctum manus imponens benedixit et ordinavit, imitatus apostolos Domini ⁸¹, qui post gratiam Spiritus sancti, quam in Yerusalem, quæ Visio pacis dicitur, benigne acceperunt, in unum convenientes, septem diacones per Spiritum sanctum ordinaverunt. Septem ideo consecravit, quia septem sunt dona Spiritus sancti a Deo super fideles catholicos ⁸² collata; vel ⁸³ ut cottidie ante thronum Dei quasi septem lampades bona vita optimisque moribus atque doctrina alios ⁸⁴ accendentes præclarissime splenderent. Unde sanctus Johannes in Apocalypsi: « Septem lampades ardentes procedunt ante thronum, quæ sunt ⁸⁵ spiritus Dei (Apoc. iv, 5). » Quos prævidens sanctus doctor Ambrosius religiose viginti quatuor subdiacones (38) ad honorem Dei et Ecclesiæ suæ ordinando benedixit. Quibus catholice ordinatis, omnibus magistros instituit, quorum unus archidiaconus, alius archisubdiaconus vocaretur.

6. Idem ⁸⁶ per tempus sanctus nomine Simplicianus archidiaconus, vir totius bonitatis, totiusque religionis, ac totius sanctitatis, et totius charitatis, totiusque pietatis, totiusque castitatis, gratiaque di-

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁶ testavit B. ⁶⁷ ita B. atque *rell.* ⁶⁸ ita B. enim *rell.* ⁶⁹ dicit *Bl.* ⁷⁰ *deest* B. ⁷¹ ipsos B. ⁷² opere B. ⁷³ m. et e. d. *desunt* B. ut *semper* in his. ⁷⁴ De Cardinalibus Mediolanensis ecclesiæ viginti quatuor (v. q. *desunt* A. ⁷⁵ *Bl.*) secundum Datum. *adscribunt* *codd.* ⁷⁶ *ordinaverit* *Bl.* ⁷⁷ *adorabant* *Bl.* ⁷⁸ d. in v. B. ⁷⁹ *proposuit* *Bl.* ⁸⁰ *Titulus* in *codd.*: De septem diaconis. ⁸¹ *deest* B. ⁸² *deest* B. qui *sequentia* ita *decurrit*: qui p. gratiam paracliti in u. e. s. d. *ordinaverunt*. S. ergo c. etc. ⁸³ *deest* B. ⁸⁴ vel *deest* B. ⁸⁵ *quotidie* a. *Bl.* ⁸⁶ *septem* *addit* B. qui *sequentia* ita *exhibet*: S. Dei. *Deinde* XXIII subd. ad h. D. *ordinavit*, quibus omnibus mag. etc. ⁸⁷ *Titulus* in *codd.*: De s. Simplitiano.

NOTÆ.

(38) I. a. etiam c. 15 et Galv. Flamma Manip. Florum 40. Sed postea septem fuerunt, ipso Lan. I. II, 35, teste.

vina repletus, qui Romam ⁷⁵ tendens per legationem ⁷⁶ beati Ambrosii et ejus ammonitus scientia, Ecclesiam Dei et beati Petri apostoli multis hæresibus scissam dispersam atque divisam ad unitatem catholicæ fidei revocavit; de qua Dominus dixerat a I Petrum: « Ego pro te rogabo, Petre, ne desiciat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos » ⁷⁷ (Luc. xxii, 32.) Qui Dei Evangelium per omnes regiones urbis Romæ disseminans, velut bonus et strenuus ⁷⁸ agricola colligens fructum centesimum tricesimum et sexagesimum, multos ad Christum convertebat. Inter quos quidam philosophus vir sapientissimus, nomine Victorinus, divitiarum magnarum credidit (39); quem Quirites Romani ⁷⁹, ut dignus erat, pro patre et domino diligebant atque timebant. Quin etiam revelante Dei gratia reliquias beatorum apostolorum Petri et Pauli cum viris religiosiis, qui cardinales vocabantur, et cum omnibus Romanis quos catholica fides devotus habebat, mirifice summaque cum devotione condidit et ornavit. Revertens beatus Simplicianus ab urbe Roma ad beatum magistrum et reverendissimum Ambrosium, reliquiarum particulam ⁸⁰ apostolorum Petri et Pauli curiose summaque devotione ei obtulit. Quo facto beatus Ambrosius summo gaudio summaque letitia omnium aliorum apostolorum reliquias ⁸¹ studiose acquisivit. Quibus acquisitis, honestissimam basilicam ad modum crucis in Romana parte inter portam quam Romanam vocant, et arcem qui Romanus Triumphalis dicitur, honorifice condidit, in qua omnium apostolorum reliquias summa cum diligentia summoque studio, magnoque cursu episcoporum, clericorum, laicorum, mulierum, juvenum et ⁸² senum urbium vicinarum apposuit, unde usque hodie basilica apostolorum vocatur (40). At quid

A. idem sanctus Ambrosius super hanc Ecclesiam dicitur et sancti Nazarii honorem versificavit, ore proprio audiendo cognosco:

*Condidit Ambrosius templum, Dominoque sacravit
Nomine apostolico, munere, reliquit.*

*Forma crucis templum est, templum victoria Christi,
Secra triumphalis signat imago locum.*

*In capite est vitæ templi Nazarius almæ,
Et sublime solum martiris exuviis.*

*Crux ubi sacratum caput extulit orbe reflexo
Hoc caput est templum, Nazarioque domus.*

*Qui solet æternam victor pietate quietem,
Crux cui palma fuit, crux etiam sinus est.*

Tertija sed media mors impedit edita cuncta (41).

7. Quo ⁸³ in tempore notarios ordinavit, qui accolti usque hodie vocantur, quibus magistrum præposuit ⁸⁴. Et lectores, ut invenit, confirmavit ⁸⁵, multum laudans et eos magnificans. Et quandoquidem per multa tempora per multos episcopos noverat cum primicerio suo ordinatos, timuit aliquid dicere, et confortans eos in omnibus gratias agens benedixit ⁸⁶. Ut autem omnia essent perfecta; decem viros religiosos ⁸⁷ quasi per decalogum legis super decem ordines ⁸⁸ præposuit: ⁸⁹ in primis primicerium presbyterorum, in secundo archipresbyterum, in tertio archidiaconem, in quarto archisubdiaconem, in quinto notariorum magistrum ⁹⁰, in sexto primicerium ⁹¹ lectorum; in septimo puerorum magistrum, qui magister scholarum dicitur ⁹². In octavo hostiariorum, qui custodes vocantur. In nono vero virorum et mulierum Deo devotarum (42), qui cottidie offerunt panem et vinum, Novum et Vetus Testamentum significantes; hii enim ⁹³ ne populus vacuum videatur, cottidie panem et vinum Deo offerunt. In decimo sæcularium virorum (43). His ⁹⁴ omnibus

VARIE LECTIONES.

⁷⁵ Eodem tempore s. S. a. v. t. b. ac omnium virtutum divinaque r. gratia Romam B. ⁷⁶ t. jussu B. ⁷⁷ de qua — tuos desunt B. ⁷⁸ et s. desunt B. ⁷⁹ sequentia B. ita decuravit: R. velut patrem et dominum diligebat. Q. e. r. Deo r. a. P. e. P. c. cardinalibus et c. o. R. m. e. o. Deinde b. S. a. R. beato Ambrosio reliquias Petri et P. apostolorum gratanter obtulit; quibus receptis B. A. ceterorum apostolorum reliquias aquisivit et pulcherrimam basilicam in m. c. i. R. p. i. p. que Romana vocatur et a. q. R. t. d. h. c. i. q. o. a. r. cum devotione magnoque concursu e. et urbium v. a. u. h. b. a. v. et tales versus estant ad hujus fundationis memoriam. ⁸⁰ ita A. reliquias particulæ A. Bl. ⁸¹ deest A. Bl. ⁸² deest Bl. ⁸³ Titulus in cod.: De notariis, lectoribus et X ferulis. ⁸⁴ imposuit Bl. ⁸⁵ et c. Bl. ⁸⁶ Et q. — benedixit desunt B. ⁸⁷ r. v. Bl. ⁸⁸ homines A. Bl. ⁸⁹ proposuit Bl. ⁹⁰ deest A. ⁹¹ s. collaudavit et confirmavit p. Bl. ⁹² ita A. B. deest A. Hic A. A. inserunt: 8. De sacerdotibus — vocati sunt. quæ aperte loco suo mota sunt. B. sequentia multum in brevius contraxit. ⁹³ et Bl. ⁹⁴ Sequentia B. ita exhibet: His omnes debite suos ordines observabant, et obedientiam prioribus et charitatem fratribus secundum doctrinam apostoli custodiebant: o. p. v. in D. et i. s. et p. c. s. i. Dilectio itaque erat illis s. s. o. m. a. b. et reliqua secundum doctrinam apostoli in eadem epistola. — De decumanis. Videns postea B. Simplicianus septem predictorum ordinum labores augeri ex augmento Ecclesie Dei in manibus ejus; tres — suscipiebant, in decumani quasi decumani a decimis dicuntur; vel quia totius metropolitane ecclesie regimen in officii ordinarios coadjuvabant, ideo decumani quasi decus majorum, id est ordinariorum seu cardinalium, sunt vocati. — De baculo cum corio. Omnibus sic ordinatis, polite — ostendendum officium aut dignitatem in m. c. d., ut u. s. s. in v. et b. c. et e. secundum prophetam: « Virga — sunt. » Ideoque p. p. monebat subditos per — me. Archipresbyter suos, dicens: « Non faciatis sculpile, nec similitudinem aliquam ydolorum. »

NOTÆ.

(39) V. Augustini Conf. VIII, 2.

(40) Translationem 10 Maii assignat Kal. Siton. in Mur. SS. II^b, 1035. Eadem etiam eccl. S. Nazarii vocabatur.

(41) Hunc versum apud cæteros quotquot illud

epigramma referunt deesse, Puricellus adnotavit. Admodum corruptus esse videtur.

(42) S. scholæ B. Ambrosii quam c. sæc. ix institutam esse existimat Fumagalli, Ant. Mil. III, 308.

(43) I. e. vice comitem, v. II, 36.

completis, constitutis et ordinatis, devote summi ordinem servabant et invicem omnes sese obediebant, de quibus dicit Apostolus: « Obedite præpositis vestris in Domino, et illis subjacete (Hebr. xiii 17); » et item ⁹⁴: « Per charitatem servite invicem (Gal. v, 13). » In quorum specie Dominus discipulos suos ammonet, dicens: « In hoc cognoscent omnes quia mei estis discipuli, si (Joan. xiii, 35), » etc. Itaque « dilectio, » sicut dicit Apostolus, « erat illis sine simulatione, odientes malum, adhærentes bono, caritatem fraternitatis invicem diligentes, honorem invicem præventes, sollicitudine non pigri, spiritu ferventes, Domino servientes, spe gaudentes, in tribulatione patientes, orationi instantes, necessitatibus sanctorum communicantes, hospitalitatem sectantes (Rom. xii, 9), habentes autem donationes ⁹⁵ secundum gratiam quæ data est illis differentes, secundum gratiam prophetiæ, secundum rationem fidei, sive ministerium in ministrando, sive qui docet in doctrina, qui excedatur ⁹⁶ in exhortando, qui tribuit in simplicitate, qui præest in sollicitudine, qui miseretur in hilaritate (Ibid., 6). »

8. ⁹⁷ Cujus ⁹⁸ laborem videns beatus postea Simplicianus quia Dominus Ecclesiam suam permultum pullulare crescere et habundare faciebat ⁹⁹ in manibus ejus, tres viros cantu peritos adjunxit necnon 28 sacerdotes, qui cum aliis 72 conjuncti faciunt 100, quapropter Deciesdeni vocantur. Inde est quod decumani vocantur, seu quia cum 24 cardinalibus hujus urbis officia impentes, postmodum ab omnibus decimas cunctorum suscipiebant, vel quia totius metropolitane regimen in cunctis officiis sedule debebant ecclesiæ, quamobrem decus majorum vocati sunt. His omnibus compositis et ordinatis secundum dignitatem quam a beato Ambrosio acceperat ¹⁰⁰, polite induti ferulas superius et inferius ornatas corio ad ostendendum, ejus officii vel dignitatis essent, in manibus cotidie deportabant, quatenus unusquisque subditos suos in virga et in baculo corrigeret et emendaret. De qua per Prophetam dicitur: « Virga tua et baculus tuus ipsa me, Domine, consecrata sunt (Psal. xxii, 4). » Ideo primicerius presbyterorum ammonet subditos sibi creditos per virgam Dei dicentes ad Moysen: « Non habebis Deos alienos coram me (Exod. xx, 5). » In secundo archipresbyter suos docebat dicens: « Non faciatis vobis sculptile neque omnem similitudinem quæ est in cælo et quæ est in terra (Ibid., 4). » In tertio archidiaconus suos docebat: « Non assumetis nomen

A Domini Dei vestri in vanum (Ibid., 7). » Et eadem præcepta, quia majora sunt, majoribus commendata videntur; cetera autem prout unicuique ordini convenit, disposuit et ordinavit, scilicet ut quæ fuerunt plagæ circa Pharaonem in Egipto ad mortem, tot essent remedia salutis in vita, in Veteri et in Novo Testamento. Unde factum est ut, si quis in aliquo oberrans peccaret, per unum decem emendaret. Quibus completis religiosissimeque ordinatis, antiphonas, responsoria, psalmos et cetera quæ divino cultui erant apta, cum viris tantum supradictis musica arte mirifice imbuti componere, docere et psallere satagunt; quatenus secundum illud Davidicum psallerent dicens: « Canticum novum cantabo tibi, in psalterio decem cordarum psallam tibi (Psal. xlii, 9). » Itaque Ecclesia Dei germinare et pullulare inchoavit, et quasi liliam inter spinas, sic per omnes gentes odoris suavitate dedit. Nam quam lucidissime et quam discretè cuncta per dispensationem Dei constituit et ordinavit, non est mei arbitrii edisserere, sed Dei, qui cuncta nutrit et disponit, tribuere et ejus dono assignare.

9. Eodem ¹⁰¹ tempore contigit ut quidam sapiens, tamen Manicheorum errore ¹⁰² seductus, nomine Augustinus, argumentis dialecticæ armatus, et postea Dei fidelis et catholicus vivens episcopus, cum in ecclesia hyemali non orationis curiositate, neque secundum causam utilem videndi et audiendi Domini mysterii, sed reprehendendi gratia beatum Ambrosium de incarnatione Domini ad populum ¹⁰³ tractantem et prædicantem, oblitus sui et suorum omnium cogitationum, pallens et tremens orationibus qui aderant ¹⁰⁴ videntibus obriguit. Quinetiam blita admonitione, quam ad populum beatus Ambrosius ministrabat, privatim ad eum Augustinus pervenit. At beatus Ambrosius cognita ¹⁰⁵ ejus scientia, patèfactaque ejus disciplina, quid in arte valeret, qualiterque in fide dissentiret catholica ¹⁰⁶ et per Spiritum sanctum cognoscens, qualiterque fidelis et catholicus futurus esset, placidissime et multum caritative eum suscepit. Itaque lætabatur beatus Ambrosius super eum, sicut in Evangelio de quodam patre legitur, qui cadens super collum filii sui quem perdidit, et inponens anulum suum in digito ejus plorans deosculabatur eum, et impropere alium fratrem zelo nimie insidiæ ductum dixit: « Hic frater mortuus fuerat et revixit, perierat et inventus est (Luc. xv, 32). » Et item sicut in alio evangelio de pastore bono legitur, qui, relictis nonaginta novem in deserto, quærens invenit ovem quam per-

VARIÆ LECTIONES.

Archidiaconus suos: « Non assumetis nomen meum in vanum. » Cetera a., p. u. o. conveniebat, disposuit; ut quot f. p. contra Ph. in E. ad m. tot. e. r. s. ad vitam in v. et n. t.; unde si quis semel peccabat, decies emendabat. Quibus religiosissime ordinatis — viris musica arte imbutis psallere satagunt secundum illud Davidicum: « Deus canticum — » Dei per ipsum reffloruit ut liliam inter spinas, et p. o. g. o. s. dedit; at quam lucidissime cuncta ordinaverit, non est mei arbitrii edisserere, sed Dei, qui ab eterno sole clarius cuncta cognovit. ⁹⁵ deest Bl. ⁹⁶ aut donantes Bl. ⁹⁷ excedit Bl. ⁹⁸ v. supra n. a. ⁹⁹ Titulus præfigitur: De sacerdotibus decumanis et baculo cum corio. ⁹⁹ ita A., deest A. ¹⁰⁰ acceperant ¹⁰¹ Titulus: De s. Augustino. Et hoc caput cum sequentibus duobus capitulis multum decuravit B. ¹⁰² e. m. Bl. ¹⁰³ invenisse t. Bl. ¹⁰⁴ erant Bl. ¹⁰⁵ Cogitans ejus scientiam Bl. ¹⁰⁶ e. d. Bl.

diderat, et imposita in humero suo, gaudet, et veniens convocat amicos et vicinos suos, dicens: «Congratulamini mihi, quia inveni ovem meam quam perdideram (Luc., xv, 6).» Unde Dominus dicit: «Amen, amen dico vobis, quia majus gaudium in cœlo super uno peccatore pœnitentiam agente, quam super nonaginta novem justis, qui non indigent pœnitentia (Ibid., 7).» et ut in alio loco legitur de muliere illa, quæ letata est super drachmam quam perdiderat; et convocat amicas et vicinas suas, dicens: «Congratulamini mihi, quia inveni drachmam quam perdideram (Ibid., 9).» Tandem nutu divino, non post multos dies, sicut multis videntibus et sibi consentientibus palam oberraverat¹⁰⁷, sic in fontibus qui beati Joannis ascribuntur¹⁰⁸, Deo opitulante a beato Ambrosio, cunctis fidelibus hujus urbis adstantibus et videntibus, in nomine sanctæ et individuæ Trinitatis baptizatus et confirmatus est. In quibus fontibus, prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis, *Te Deum laudamus* decantantes, cunctis qui aderant audientibus et videntibus simulque mirantibus, in posteris ediderunt quod ab universa Ecclesia catholica usque hodie tenetur et religiose decantatur. Et quasi dictati multis divitiis et inestimabilibus margaritis, mutuo in Deum lætantes, et cum gratiarum actione cibum sumentes lætati sunt, et gaudio magno gavisissimi in Deo confortati sunt.

10⁹. Interea præter illa, quibus¹¹⁰ clerum suum cotidie informabat, quædam omnix¹¹¹ et inviolabiliter conservanda atque tenenda et super omnia custodienda sacerdotibus tradidit; scilicet ut quatuor principalia concilia, in quibus Græci et Latini et catholici fideliter concordant, tenerent (44), in quibus catholica fides integra et inviolata permanet. Quin etiam ab apostolis et aliis sanctis episcopis illa quatuor concilia dicebat ita esse sancta et confirmata, ut si quis in illis aliquid auget vel diminueret, anathematizatus et excommunicatus permaneret. Itaque sicut quatuor evangelia sunt observanda et tenenda et credenda, sic ista quatuor in omnibus concilia. Quæ concilia quantum timori et quantum amoris reverentiæ beato Ambrosio¹¹² fuere, ipse super Nicænum concilium in epistola ad clementissimum Valentinianum augustum directâ (45) ostendit, dicens: «Meritoque concilium istud¹¹³ exorreo, sequens tractatum concilii Nicæni, a quo me nec mors nec gladius poterit separare. Quam fidem et¹¹⁴ parens clementiæ tuæ

Theodosius beatissimus imperator et sequitur et probavit; hanc fidem Galliæ tenent, hanc Hispaniæ cum¹¹⁵ pia divini Spiritus confessione custodiunt.» Est enim in illis (46) ut nemo per aliquam occasionem turpis vitii incurrat, incontinentem se videns vel¹¹⁶ fratrem suum, nisi circumveniat in negotio. O) quam causam molitum in Ecclesia universali, ut sacerdotes aut virgines erant, ac caste cum uxoribus manebant: quatenus si Deus præordinasset, ut si aliquis ad episcopatum annuente Deo veniret, vel virgo vel unius uxoris vir inveniretur. Unde dicit Apostolus: «Oportet episcopum irreprehensibilem esse, unius uxoris virum, sobrium, pudicum, ornatum, hospitem (I Tim. iii, 2).»

11. Transactis¹¹⁷ annorum multis curriculis, vivente tamen beato Ambrosio, gravissima dissensio inter sacerdotes monogamos et alios sub virginitate aut castitate degentes in synodo coram apostolico orta est. Quamobrem orta dissensio inter sacerdotes monogamos et alios caste simul. Nescis se vivere, fere usque ad mortem et ruinam suorum et aliorum devenerunt. Quod factum est apostolico imperante, et multis catholicis episcopis exhortantibus, in judicio beati patroni nostri Ambrosii a partibus ambabus datum est, affirmantes quicquid ipse diceret, tenerent et firmum atque sanctum haberent. At beatus Ambrosius videns atque cognoscens sensus humanos, et sancta concilia, et omnes pronos ad peccandum, maxime propter incontinentiam, sciens aliquem neque virginitatem neque castitatem nisi a Deo posse habere, os suum aperiens, quod in libro jam dictaverat de officiis, ait (i, 50): «De monogamia¹¹⁸ sacerdotum quid loquar? Quin una tantum permittitur copula, et non repetita, et hæc lex est non iterare conjugium,» et¹¹⁹ sic dicens statim illos, qui peracta¹²⁰ castitate esse videbantur, condescensionem et charitatem circa fratres suos minime habentes, compescuit; de qua dicit Apostolus: «Si habuero tantam fidem, ut montes transferam, et si tradidero corpus meum ita ut ardeam, charitatem autem non habuero, nichil sum (I Cor. xiii, 2).» Sed nescis non videntes, et illud quod dicit Apostolus minime intelligentes, dicens: «Tu quis es qui iudicas alienum servum? suo domino stat, aut cadit; stabilis autem (Rom. xiv, 4).» Sed revocans ad amoris fraternitatis verbum apostolicum, introducens dixit: «Deus non vult coacta servitia; et ita noli fratrem tuum contristari, neque prodere, pro quo Christus

VARIÆ LECTIONES.

¹⁰⁷ oberraverant *codd.* obseraverant *Bl.* ¹⁰⁸ Fuit ergo B. Augustinus baptizatus in ecclesia S. Joannis ad fontes, quæ erat inter ecclesiam majorem et S. Theclæ funditus eversæ. A. *in marg.* ¹⁰⁹ et hoc capitulum *decurtavit.* B. *Titulus præfigitur:* De observandis 4 conciliis. ¹¹⁰ in q. quot. c. s. i. *Bl.* ¹¹¹ omnimode *Bl.* *fort.* omnix. W. ¹¹² ita A. ¹¹³ *vell.* b. A. *desunt* A. ¹¹⁴ illud *sc.* *Ariminense.* Ambros. ¹¹⁵ etiam *ib.* ¹¹⁶ et cum *ib.* ¹¹⁷ *deest* *Bl.* ¹¹⁸ *Titulus:* De monogamis sacerdotibus a b. Ambrosio. (a. h. A. *desunt* A. *Bl.*) ¹¹⁹ de castimonia autem q. l. Quando u. t. nec repetita p. c. Et in ipso ergo conjugio l. e. n. i. c. Ambros. *Cf. infra III, 24.* ¹²⁰ et est A. ¹²¹ parata A.

NOTÆ.

(44) At eorum duo Ambrosio multum sunt costeriora.

(45) I, 21 ed. Paris.

(46) Conciliis? Hæc me non intelligere fateor, et corrupta existimo.

mortuus est (cf. v, 16). Itaque Græci sacerdotes Ambrosianam tenentes sententiam, usque hodie sancitum et pro lege sacra habent, ut quando in sacerdotio unguuntur, aut virginitatem exinde promittunt, aut uxores in testimonio virorum bonorum sibi sociantur; et si contingit quod uxor sua moriatur, aut caste vivunt tenentes sacerdotium, aut sacerdotium amittunt, si se amplius alicui feminæ sociantur. Quorum Ecclesiam in quamplurimis officiis beatus Ambrosius venerabiliter imitatus est. Quin etiam sacrificium eorum, scilicet fermentatum, cum nostro, scilicet azymorum, in celeberrimis festiuitatibus, maxime in resurrectione Domini ad collaudandum et confirmandum atque roborandum, angelis administrantibus et sanctificantibus, benediceret, confirmaret et consecraret. Unde idem ait sanctus Ambrosius: « Stant angeli ad latus altaris, et sacrificant sacerdotes corpus et sanguinem Christi psallentes et dicentes: Gloria in excelsis Deo. » Sed Deus et Dominus noster, volens tantum et tam magnificum episcopum velut emeritum militem multum in militia Domini sui triumphantem et desudantem, multis præmiis nullisque honoribus ineffabilique remuneratione honorificare et glorificare, de ergastulo carnis ad æternam gloriam angelicis choris stipatus¹²¹ exire præcepit. Unde dicit Apostolus: « Quod oculus non vidit nec auris audivit nec in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus se (I Cor. ii, 9). » Qui clerum sibi commissum et oves a Deo sibi creditas precibus et vocibus atque lamentis moriens Deo, in quo sunt omnes thesauri scientiæ absconditi, instanter commendabat. Insuper per Spiritum sanctum intelligens, multos pseudochristos et pseudoprophetas in vestimentis ovium venturos, Ecclesiam Dei et populos ejus per falsam doctrinam subversuros, de quibus Dominus per Evangelium dicit: « Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces (Matth. vii, 15). » Hoc prævidens sanctus et reverentissimus Ambrosius, clerum ac populum Deum orans cotidie armabat, dicens: « Libera nos ab hæreticis, ab Arrianis, a schismaticis, a barbaris, quia tu solus Dominus, tu solus altissimus, Christe. » Quo exiente de corpore quantus dolor nobilium, et quantus gemitus clericorum, et quantus planctus orphanorum, et quanta crebra monachorum, suspiria interfuere, mea lingua narrare, et meus calamus scribere non valet, et obsequium quantis ejus miraculis coruscavit, mihi enarrare non vacat. Sed ordinato beatissimo Simpliciano in epi-

scopatu, quod minus esse videbatur, Deo adjuvante implevit, et quod ordinatum invenit inviolabiliter tenuit et firmavit, ita ut nullus episcopus amplius auget aliquid aut dimimeret.

12. Determinatis¹²² ac definitis sanctæ Ambrosianæ ecclesiæ ordinibus, datisque figuris rationabilibus in quibus Deus per clementiam suam sancti Ambrosii suffragiis non immerito aperire posteris benigne concessit, nunc qualiter ipso adjuvante¹²³ catechumeni ecclesiam yemalem ingrediantur, secundum¹²⁴ ordinem quem vidi corseque cognovi, et a fidelibus conperi, fideliter edicam, quæ causa regias ecclesiæ ejusdem occidentales non introeant, ac super sanctum crismom a subdiacono et hostiariis ut doceantur, introducantur, caritative intinabo. **B** Igitur catechumeni, quibus jam Deus per suam summam¹²⁵ misericordiam, sale degustato sapientiæ, et naribus et auriculis sputo sacerdotis delinitis, nec non sæculo et pompis ejus abrenunciatis, manuque sacerdotis ecclesiam intrandi licentia quodammodo concessa est, subdiacono et hostiariis eos introducentibus, intrant ecclesiam a parte orientis. Unde ab oriente? Quoniam summa¹²⁶ Dei sapientia oriens ex alto illuminavit eos qui in tenebris et in umbra mortis sedebant, propheta attestante, qui ait¹²⁷: « Sedentibus in tenebris et umbra mortis, lux orta est eis (Is. ix, 2). » Et item prophetarum eximius David¹²⁸: « Exortum est in tenebris lumen rectis corde (Ps. cxi, 4). » His omnibus ingredientibus, sacerdos et diaconus clauso cum evangelio, ut cognoscant¹²⁹ sancti evangelii secreta indigni esse videre, et ne illi videant qui videre non debent, et audiant qui servare non possunt, et subdiaconus cum thuribulo incensæ, ut in conspectu Dei per boni coloris operam quandoque appareant, seu diabolus per sanctæ fidei devotionem, qui eos per multa invaserat tempora, inremeabiliter ipsos deserens fugiat, et¹³⁰ cereo ardente, Spiritus sancti præsentiam significans¹³¹, obviatur. Quo facto, cum ad sanctum crismom (47) ducti sunt, studiose ac religiose super eodem quid significat docentur: « Vos, quos Deus ad imaginem et similitudinem suam ab initio omnia prævidens benigne creavit, hoc signum alpha et ho¹³² continens quid significat, corde et auribus animi cognoscentes percipite. Itaque quod A. ω videtis¹³³, primum et novissimum cæli et terræ creatorem et omnium creaturarum auctorem credite; de quo quod Esayas propheta Spiritu sancto repletus dicit, audientes cognoscite: « Ante me non est formatus Deus, et post me non erit. Ego sum, ego sum Dominus, et

VARIÆ LECTIONES.

¹²¹ stipatum Bl. ¹²² Titulus: De crismom sancti Ambrosii secundum Datium episcopum Mediolanensem. A. B. Bl. de c. s. A. a Datio ep. M. A. ¹²³ i. a. desunt B. ¹²⁴ deest B. ¹²⁵ deest B. ¹²⁶ deest B. ¹²⁷ p. sic dicente B. ¹²⁸ Et prophetam D. B. ¹²⁹ cognoscat B. ¹³⁰ cum B. ¹³¹ significante Bl. ¹³² omega Bl. ¹³³ ita B. deest rel.

NOTÆ.

47) De hoc signo v. Allegranza, Sacri Mon. p. 18, ubi hæc ejus datur effigies, a veteri lapide sumpta.

non est absque me Salvator (*Isai. XLIII, 10*). Delevi A
ut nubem iniquitates tuas, et quasi nebulam peccata
tua (*Isai. XLIV, 22*). Ego sum, ego sum ipse, qui
deleo¹²⁶ iniquitates tuas propter me, et peccatorum
trorum non recordabor (*Isai. XLIII, 25*). » Dei om-
nipotentis designata noitia, qualiter ante secula
et in secula et post secula fuit et est et erit, quæque
pietate verbum, cum quo ab initio ante¹²⁷ secula
omnia componens cœlos paravit, incarnari Spiritu
sancto concipiente permiserit, et quomodo homo
natus est ex virgine, suo sanguine pretioso huma-
num genus redemit, ac vulneratus et sicut¹²⁸ ovis
ad occisionem ductus sit, cognoscite. Cinerem¹²⁷,
cujus pulvere crismum est totus signatus, Christus
est dominus¹²⁸ qui carnem de virgine suscipiens,
cinis ut homo mortalis, Deus de Deo, lumen de
lumine¹²⁹, Spiritu sancto concipiente factus¹³⁰ est.
Cruce[m] autem, quam in cruce conspicitis, Christus
est Deus dominus ac¹³¹ noster redemptor, qui nos
crucis patibulo suo sanguine pretioso, quasi ovis
ductus ad immolandum, immeritis redemit. Unde
Ysaïas propheta¹³² : « Sicut ovis ad occisionem
ductus est, et quasi agnus coram tondente se sine
voce, sic non aperuit os suum in humilitate (*Isai.*
LIII, 7). » Item : « Vulneratus est propter iniquita-
tes nostras, afflictus est propter scelera nostra (*Ibid.*,
5). » Passus autem pro nobis mortem ac multas
injurias, ammonet nos, dicens cotidie : « Revertere
ad me quoniam redimi¹³³ te. Laudate, cœli, quoniam
fecit Dominus misericordiam (*Isai. XLV, 22*). » Cili-
cium præterea¹³⁴ quod his figuris subesse conspicit-
is, peccatores vos esse conspicite et æterni regni
gloriam primi parentis prævaricatione amisisse.
Unde ad Deum vestra peccata plangentes corpore et
animo convertimini; de¹³⁵ quibus Dominus per pro-
phetam : « Convertimini ad me in toto corde vestro,
in jejuniis et fletu et planctu (*Joel II, 13*), quia nolo
mortem peccatoris, sed ut convertatur et vivat (*Ex.*
LXXXIII, 11). » Itaque, fratres karissimi, imitemur
ambitu¹³⁶ in cinere et cilicio, cum propheta jejune-
mus et ploremus ante Deum; quia multum miseri-
cors est dimittere¹³⁷ peccata nostra. Cum autem ad
sacri baptismatis sacramentum Deo annuente in
proximo veneritis, catholicæ fidei documentis imbuti,
gaudentes per honorum operum perseverantiam
beatitudinem æternæ gloriæ credite acquisisse, quam
olim prothoplasti Dei mandatum prævaricantes
inconsulte amiserunt. Præterea quod omnia signa
hæc e cinere facta conspicitis, vos esse mortales
cognoscite¹³⁸, ac sperate in eum, qui vos redimere
suo sanguine pretioso¹³⁹ dignatus est. Quod autem

octo virgulas protendentes ad speram videtis, octo
beatitudines fidelibus fore promissas a Deo in æter-
num cum Christo semper mansuras, sive¹⁴⁰ quia
octo sunt hujus sæculi et futuri quasi in spera die
noctaque currentes ætates, de quibus quidam sapi-
ens¹⁴¹ : « Sex etenim sunt hujus sæculi ætates,
notissimis temporum distinctæ¹⁴² articulis, in qui-
bus pro Deo laboribus insistere, pro adipiscenda
reque sempiterna ad tempus operari necesse est.
Septima est ætas non in hac sed in alia¹⁴³ vita
quiescentium usque ad tempus resurrectionis ani-
marum. Octava autem ætas ipsa est dies resurre-
ctionis, sine ullo temporis fine beata. » Sed ubi sunt
istæ beatitudines, nisi in spera, hoc est in Deo, qui
non clauditur sine nec initiis augmentatur¹⁴⁴? Quin
etiam speram illam rotundam, sine et initiis carentem,
quam hæc omnia continentem videtis, est ipse
qui¹⁴⁵ in Apocalypsi loquitur¹⁴⁶, dicens : « Ego sum
alpha et ò¹⁴⁷, principium et finis (*Apoc. I, 8*). »

13. Crucis¹⁴⁸ antiphona, qua mysterium Dei et
sanctæ Ambrosianæ ecclesiæ prærogativa cotidie
adornatur, allegoriam reverentissimam compren-
dere et continere approbatur. Dum enim canticum
quod Zacharias Johannis propheta ad Dei honorem
prophetavit, cantatur, ac lectionibus perlectis, lecto-
res suo cum magistro et hostiarum choro ordinibus
majoribus dimisso tollunt de sacrario tres cruces
argenteas, et summa cum reverentia foris ecclesia
deportantes, tribus cereis unicuique superadenti-
bus, sancti Spiritus presentiam significantes¹⁴⁹,
ecclesiæ regis ordinate intrant. Bene de secretario
cruces tolluntur, quia de secretis Dei nobis apparuit
Christus, cujus cruce muniti, ab omni potestate
ærea¹⁵⁰ ipso protegente liberamur. Cruces de se-
creto tolluntur, quia de secretis terrore gentilium
populi crucem Christi bajulantes, Dei ecclesiæ li-
mina ut Christum sequantur devote intrant. Unde
Dominus per Evangelium intonat dicens : « Qui
crucem Christi bajulaverit, salvus erit. » Tres ideo
sunt cruces, ut omnes tres mundi partes, videlicet
Asia et Europa et Africa¹⁵¹, cœli et terræ Creato-
rem cognoscentes, Verbum quoque sanctum¹⁵² de
Virgine natum ac Spiritu sancto conceptum creden-
tes, Unitatem in Trinitate, et Triunitatem in Unitate
actualiter confiterentur. Quæ omnia fidelissimi ca-
tholici, catholica fide a Deo imbuti¹⁵³ Patres nostri
in concilio Nicæno constitentes dixerunt : « Fides
autem catholica hæc est, ut unus Deus in Trinitate
et Trinitas in Unitate veneretur. » Intrantes autem
lectores et hostiarii cum signis, inveniunt archi-
episcopum extra chorum, archidiacono dextram et

VARIÆ LECTIONES.

¹²⁶ de celo B. ¹²⁷ et ante Bl. ¹²⁸ homo natus ex v. suo sanguine nos r. et s. B. ¹²⁹ cinis Bl.
¹³⁰ deest B. ¹³¹ l. d. l. desunt B. ¹³² filius Bl. ¹³³ d. d. a. desunt B. ¹³⁴ p. dicit Bl. ¹³⁵ redemi
Bl. ¹³⁶ propterea B. ¹³⁷ deest B. ¹³⁸ habitu Bl. ¹³⁹ dimittens Bl. ¹⁴⁰ cognoscentes s. Bl. ¹⁴¹ deest
B. ¹⁴² promissas cognoscite sive B. ¹⁴³ ita A. B. de quibus reverendus sex A. ¹⁴⁴ condistincte
B. ¹⁴⁵ altera Bl. ¹⁴⁶ qui initiis non coartatur nec sine concluditur B. ¹⁴⁷ quia Bl. ¹⁴⁸ deest B.
¹⁴⁹ omega Bl. ¹⁵⁰ Titulus : De crucis antiphona a Datio (secundum Dationem archiep. Med. B.). ¹⁵¹ signi-
ficantibus Bl. ¹⁵² ab inferna p. B. ¹⁵³ p. asia scilicet affrica et europa B. ¹⁵⁴ deest B. ¹⁵⁵ f. c. c. l. a.
D. i. desunt B.

archipresbytero ævam regentibus, nec non ipsum A ut Moysen verum ¹⁶⁴ sustentantes; quatenus gratia sancti Evangelii, Novi ac Veteris Testamenti sententiis ac figuris, confirmaretur, sive dilectionis Dei et ¹⁶⁵ proximi sanctæ Ecclesiæ quasi columnis sustentaretur et aleretur ¹⁶⁶ humanis, ut ad cœlorum gaudia Deo annuente ascendere et volare mere-
retur. Unde sanctus Prosper ait: « Qui caret istis geminis alijs ¹⁶⁷ virtutum, non habet unde volet ad regna cœlorum. » Quibus introgressis ac secundum ordinem ordinatis, cum Propheta Deum laudante cantant « In excelsis, » secundum quod dicit: « Laudate Dominum de cœlis, laudate eum in excelsis (Psal. cXLVIII, 4). Ipse enim dixit et facta sunt; mandavit et universa creata sunt (Ibid., 5). » Exinde cardinales 24 et notarios multos a parte B orientis inveniunt, nec non ab altera parte occidentis diaconos 7 et subdiaconos 24 vultibus eorum ad orientem versis, secundum quod dictum est: « Ab occidente et oriente venient, et recumbent cum Abraham, Ysaac et Jacob (Math. viii, 11). » Interea signis elevatis, sicut ordinis religio exposcit, antiphona sexies extra chorum in corpore ecclesiæ magno clangore decantatur. Unde Ysaïas propheta loquitur dicens: « Omnes habitatores urbis, qui moramini in terra, cum elevatum fuerit signum in montibus, videbitis et clangorem tubæ audietis (Isai. xviii, 3). » Antiphona autem sexies decantata, ventum est ad chorum, ubi omnes ordines in comunni semel ipsam vocibus altis atque sonoris cantant. Sic enim septies, universis in suum locum astantibus, ad Dei honorem et gloriam decantata, septem dona sancti Spiritus clementer fidelibus esse donata ostendunt. At ut ea quæ dixi et dico vera appareant, sententiis sanctorum et gloriosissimi confessoris nostri Ambrosii confirmare et approbare satagui ¹⁶⁸. Qui quibus modis quibusque de causis ymnos et cantus cantavit, audi non me, sed ipsum in Beati Immaculati tractatu (vii, 25): « Quæ enim

bene tenemus, cantare consuevimus; hymni nobis, canticum nobis, psalmi nobis justificationis ¹⁶⁹ sunt. Psallam ¹⁷⁰ spiritu, psallam ¹⁷⁰ et mente. » Ut expelleret et eliminaret obliviam a domo sancta sua, cantores sibi fecit verus Salomon, qui toto spiritu conquirendæ cognitioni divinitatis intenderent, nec psallentes deessent ecclesiæ suæ ¹⁷¹, quorum cantu nequam spiritus fugaretur. Propheta quoque ut prophetarent, psallendi peritos videbant psallere, quod suavi invitata dulcedine spiritualiter ¹⁷² gratia infunderetur. Et ¹⁷³ in Evangelio legimus, in domo patris illius filium recuperantis percipuisse symphoniam, qua epulantes delectabantur fideles; perfidus autem impatienter audiebat. Dulcis igitur cantilena, quæ non corpus effeminat, sed mentem B animumque confirmat. Ideoque canticum dicitur dum testamentum, quia remissionem peccatorum Dominique ¹⁷⁴ justitias in Scripturis evangelicis suavi mentis exultatione concinunt. Ipse quoque Dominus non dedignatus est dicere: « Cantavimus vobis, et non saltastis (Luc. vii, 32). » Et Propheta: « Cantabiles mihi erant justificationes tuæ (Psal. cxviii, 54); » et item: « Psallam tibi Deus in cythara, Sanctus Israel ¹⁷⁵. Gaudebunt labia mea, cum cantavero tibi, et anima mea, quam redimisti ¹⁷⁶ (Psal. lxx, 22). » Cantabat hæc lætus, tanquam his melioribus epulis pasceret. Denique cantavit Moyses, qui legem accepit. Cantavit autem Maria soror Aaron in tympanis et choris. Et ut populi intra se velut mare procellosis tempestatibus dissidentis animos mulceret, ait in libro Exameron (iii, 5): « Plerumque mari comparatur Ecclesia, quæ primo ingredientis populi agmine totis vestibulis undas vomit, deinde in oratione totius plebis tanquam undis refluentibus stridet, cum responsorii psalmodum, canticis ¹⁷⁷ virorum, mulierum, virginum, parvulorum, consonus undarum fragor resultat. »

INCIPIT LIBER SECUNDUS.

Jesu ¹⁷⁸ Christe splendor Patris, via, vita, veritas ¹⁷⁹,
Omnium Redemptor pie, cunctorum æqui-
[tas ¹⁸⁰,
Universos qui te quærunto, tua replet caritas.
Deus Pater, Verbum Patris, Spiritus paraclitus,
Tres personæ, unus Deus, semper individuus,
Cuncta regens et cœhercens, sedens ut altissimus.
Qui quos vis benigno replet spiritu scientiæ,
Et elingues facis esse magnæ eloquentiæ,

Tui guttam vivi fontis mibi quæso porrige.
Benedictus et laudandus in sanctorum gloria,
Quorum corpora truncata redolent ut lilia,
Cui debent summam laudem angelorum agmina.
Cum tu sis, Salvator, nostris ¹⁸¹ unica defensio,
Jubilum qui præstitisti populo Judaico,
Adsit mihi tua virtus nutrix ¹⁸² in perpetuo.
De tantorum peccatorum venia te flagito,
Quicquid juvenis peccando egi in hoc sæculo,

VARIE LECTIONES.

¹⁶⁴ vero Bl. ¹⁶⁵ ac B. ¹⁶⁶ sustentarentur et alerentur B. ¹⁶⁷ alas B. ¹⁶⁸ s. s. et specialiter beati A. c. s. B. ¹⁶⁹ justificationes Domini s. Psallamus s. psallamus et m. Ambros. ¹⁷⁰ psallamus Bl. ¹⁷¹ deest B. ¹⁷² p. p. jubebant p. ut s. i. d. spiritalis B. ¹⁷³ deest Bl. ¹⁷⁴ denique Bl. ¹⁷⁵ s. i. desunt B. ¹⁷⁶ redemisti Bl. ¹⁷⁷ cantus ed. Ambr. ¹⁷⁸ Rubrica: Oratio historiographi preclara (p. deest Bl.) ad Deum et Trinitatem ejus, in qua quicumque legerit hujus libri intentionem et cleri totius Ambrosiani divortium comperiet, quo multi misere tractati sunt libri secundi. A. A. et Bl. apud quem l. s. deest. Oratio ystoriographi ad Dominum. B. ubi hæc librum l. claudunt, ut etiam apud Bloucum. ¹⁷⁹ via ver. et vita Bl. ¹⁸⁰ ita codd. ¹⁸¹ noster Bl. ¹⁸² an nutrix? W

Ut cum veneris tu iudex
 Hou michi, qui tot annis
 Numquam bona perpetravi
 Flagrans intus, ardens foris
 Omnes juvenes et cleri¹⁸³
 Quibus ætas atque visus
 Verbis vanis atque jocis

Ætas quondam de aureata
 Nunquam ærea infelix
 Atque modo male nostro
 Hoc testatur, hoc cognoscit
 Longa peste jam seducta
 Qui permittit vera falsis
 Sedem nam Ambrosianam
 Comitibus duos majores
 Oberrantes in hac videmus

Quos prævidens almus doctor
 Deum rogat et precatur
 Ut scismatici discedant
 Qui redundant et abundant

Castitatem simulantes
 Redunt clerum sacerdotes
 Et limphatici ut canes
 Cuncta justa et injusta
 Ira, odio imbuti,
 Rogo Deum, qui hæc misit
 Postea et qui direxit
 Det michi suave loqui

1. Inter multa hanelosa et procellosa malis hominibus perturbantibus tempora, in quibus omnes corporis mei sensus ob multarum sectarum varietates conturbantur et per diversa trahuntur, multum æstuando in animo meo consiliatus sum, dissidium quod ecclesia Ambrosiana a falsis fratribus¹⁸⁸ et pseudoprophetis perpessa est, de quibus Dominus in evangelio dicit: « Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces (Matth. vii, 15), » prout ingeniolium meum narrare valet et edisserere; memor quod ecclesiarum magister Ambrosius reverendissimus pastor dixit¹⁸⁹ (48): « Omnia cum consilio¹⁹⁰ facito, ne te poeniteat operis tui, » qualesque

in tuo iudicio.
 vixi in hæc sæculo,
 conscius in animo,
 ullo sine termino.
 vobis dico maxime,
 candet isto tempore:
 multum¹⁸⁶ quæso par-

[cite.
 venit in argenteam¹⁸⁸,
 nostris misit ferream,
 nos invenit lutea,
 plebs antichristicola
 valde per hypocritam,
 arte diabolica.
 atque ejus clericos,
 atque ejus populos
 per quosdam scismatici-

[cos.
 nobills Ambrosius
 clericorum vocibus,
 cum suorum artibus,
 plus quam non est nu-
 [merus¹⁸⁶,
 cunctis cum virtutibus
 ultra quam commodius
 optant præcipitia,
 habentes promiscua,
 quæ est mala bestia.
 Barnabam apostolum,
 inclytum Ambrosium
 nostrorum dissidium¹⁸⁷.

A disensiones¹⁹¹ et quales perturbationes per ficta rudimenta a suis filiis sustinuit, quosque defectus habuerit; non altis verbis philosophorum, sed plano stylo compositoque sermone labiorum, prout Deus per gloriosi confessoris atque patroni mei Ambrosii¹⁹² concesserit, curiose narrare studebo. Non regum bella describere, non populorum commotiones aut urbium seditiones pandere, non verborum suocis laborem impendere, non otiosis verbis vacare satagui, sciens quod Dominus per evangelium intonat dicens: « An nescitis, quod de omni verbo otioso reddiduri estis rationem in die iudicii? » (Matth. xii, 36.) Propterea timore Domini præventus et orationibus beati antistitis¹⁹³ Ambrosii fretus, quæ taceunda sunt tacebo, et quæ in corde scribere delibe-

B ravi, ad tutelam animarum et corporum mentitionem in posteris fideliter Deo opitulante edisseram. Non quærens humanam gloriam hominum, non terrenarum divitias rerum, non pompas aut ornamenta vestium, non domos, non servos, non ancillas, quæ omnia imperatores et magistratus consulesque Romani olim præ ceteris¹⁹⁴ dare consueverunt, sed tantum ad salutem posterorum, corporum et animarum illorum. Visis tantis signis tantisque virtutibus, et auditis tantis cladibus tantisque perturbationibus sibi provideant seseque custodiant, et mei divinis supplicationibus memores siant.

2. Sancti¹⁹⁵ Honorati tempore archiepiscopi Mediolanensis, ac infelicissimo rege Lamberto Italiae usurpato imperio imperante (49), clandestina pestis immensa super urbem Mediolanensem durissime adorta est. Hæc etenim¹⁹⁶ civitas a magnificis imperatoribus, orbem universum suo imperio ac legibus suis sibi vindicantibus, honorata decenter et exaltata competenter refloruit; atque super ipsam Romam loci amoenitate ac aeris salubritate ipsam diligentes, ultra omnes Italiae civitates eo tempore sublimantes, multis cum ornatibus imperialibus auxerunt. At ut vere¹⁹⁷ et indubitanter quod dico credas, audi, quod in verissimis annalibus et in descriptione situs Mediolani (50) repperi, qualiter angustales imperatores olim magisterio regali ipsam ornaverint, locantes (51) in ea more patrio eximium augustorum dignitati imperiale palatium, theatrum decentissimum, aumatium, thermas, quæ sunt calida

VARIE LECTIONES.

¹⁸³ ita B. clerici *rell.* ¹⁸⁴ multa *Bl.* ¹⁸⁵ argentea *Bl.* ¹⁸⁶ q. sit num. B. ¹⁸⁷ Explicit liber primus. Incipit secundus. A. B. *Bl.* Incipit prologus secundus libri secundi. Scunclus ystoriographi fidelissimi omnia supradicta et ista locorum diversorum perscrutando libros reperientes. A. ¹⁸⁸ *deest Bl.* ¹⁸⁹ mem. q. beatus Amb. dixit B. ¹⁹⁰ consiliis *Bl.* ¹⁹¹ disensiones *Bl.* ¹⁹² per beati Amb. B. ¹⁹³ *deest B.* ¹⁹⁴ poetis B. ¹⁹⁵ *Titulus*: De obsidione regis Lamberti super Mediolanum. A. *Bl.* Incipit de etc. A. ¹⁹⁶ Qualiter civitas Mediolan. per regem Lambertum dirupta est. B. ¹⁹⁷ ita B. et ejus A. A. *Bl.* ¹⁹⁸ *deest B.*

NOTÆ.

(48) Expos. Ps. CXVIII viii, 32.
 (49) Honoratus a. 568, archiep. fuit; Lamb. c. a. 896, urbem expugnavit, quæ a. 539 per Gothos destructa est. Omnia hæc noster confundit. De quibus egregie disserentem adi comitem Giulini, Mem. mil. II, 45 sqq.
 (50) Eam L. A. Murat. edidit SS. P, ubi p. 204 hæc leguntur: quæ ex priscis temporibus ut in vera-

cissimis reperitur annalibus, altera post inclytam Romam magni imperii dignitate ac ditone posita est, etc.
 (51) Auxerunt, l. in ea m. p. e. a. d. p. th. a. thermas. viridarium. l. l. Eadem infra repetit c. 15. De his ædificiis v. Fumagalli, Antich. Mil. I, 137 sqq.

balnea, ubi reginæ imperatorum uxores urbem pro tempore incolentium ¹⁹⁸ semotim a masculis nitide mundabantur, et universæ civitatis multitudo, cum tempus et utilitas exigebat, ad lavandum, viris a mulieribus sequestratis, sedule concurrebant. Deinde viridarium, quasi Paradisus Dei, diversis insitum arboribus amœnum. Nec non arenam lapidibus et magisteriis diversis ornatam, in qua totius Italiæ milites conedere et ab uno oratore audire et competenter intelligere possent. Quin etiam ipsam amplificantes civitatem, ultra quam Senones Galli hædificaverant — quiet ipsi Romam præter capitolium ceperunt ¹⁹⁹ — quot dies in anno, tot turres densissimas opere grandi ædificarunt et compleverunt. Præterea super sex civitatis portas domicilia altissima et rotunda, ac anteportale altissimum et triangulare opere decentissimo hædificantes, quæ hostibus barbaricis quasi natura munita introitum contenderent, agere satagerunt. Ob quas causas sæpissime ab eisdem postmodum augustis frequentari et incoli et honorari cœpit, maxime quod esset ibi saluberrimi aeris aptissima temperies, locusque ad usus domesticos inrefragabiliter paratissimus. Hanc itaque civitatem perosissimam habens impiissimus Lambertus rex nefandissimus, maxime quia dux Hludynus (52) ipsam regens civitatem sibi minime favebat, regibus cum tribus ac ducibus multis Franciæ, Sansoniæ, Normandiæ ac Teutoniæ, ac barbarorum multitudine innumerabili, per decem annos, multis ex suis ducibus et militibus et peditibus sagittis ac variis tormentis emortuis, frustra obsedit. Sed cum jam per ²⁰⁰ multum cum suis incassum laborasset, et ab omni spe esset frustratus, ac regni opes incassum videns esse expensas: tristitia repletus inmensa, iter quo abiret miser arripuit. Interea quidam rusticus nequissimus, cum jam per tres dies iter cum suo exercitu abiisset, dolens ac regnum superatum et conculatum acclamans, scissis vestibus, quasi verus furiosus pervenit ad regem. Qui cum ad regem venisset, dedit consilium quatenus rex cum suis omnibus obsidionem destitutam validissimis assertionibus iteraret; ac interea pauci fidelissimi pactum cum civibus et duce Hludyno, ut rex cum suis civitatem tantum intraret et exiret, et omnibus civibus illæsis, triginta ex suis ducibus sanctis evangeliiis affirmantibus satageret; exinde civitatem introgressus, ut dominus civitatis et incolentium appareat, et, ut meriti sunt, ruptis foederibus suos exercere studeat ²⁰¹, ac se nunquam urbis portas intraturum jurejurando sancivit. Igitur detestabili

A inuito consilio, omnia quæ diabolus per os rustici nequissimi locutus est, ordine Lambertus complevit. Ea tempestate cum cives obsidionem durissimam reintegrari viderent, et angustiis diversis repleti, consilium regis, quadraginta ducibus validissimis sacramentis civitatis integritatem et civium universorum incolumitatem jurantibus audissent et pavide suscepissent, cordibus illorum rei veritatem augurantibus, et pravitatem cordis ejusdem Lamberti non intellexissent, pace et quiete avidi, regem Saraceno deteriore cum suis ut cito intraret et exiret, ut ipse sacris evangeliiis juraverat, malo omine susceperunt. Denique trina nocte post egressionem urbem Mediolani ingreditur, aliquibus proditoribus mœnia civitatis frangentibus juxta ecclesiam quæ modo dicitur sancti Andreæ ad murum ruptum; sicque ut rex juraverat, non per portam civitatis sed per rupturam ingressus est, ut jusjurandum observare videretur. Quo facto Lambertus crudelissimus, fide ac Deo oblitus, gladiis evaginatiis civium stragem immensam tam parvulorum quam senum, tam juvenum quam infantum, furiis plenus dæmoniorum, inhumane dedit. Quin etiam civitatis palatia, turres, et ejus municipia, omniaque civium munimina, quæ ob civitatis munimentum Breno dux Gallorum ac Nerva ac Trajanus ac Maximianus crudelis et alii imperatores construxerant, malleis ac manganis (53) destruebant. Eodem et sanctus beatus tempore ²⁰² Ambrosius, videns civem et civitatem hostiliter devastari atque consumi, in nocte sancti Severi (54) et ipse apparens Lamberto dixit nefando: « O Dei et hominum inimice, Deum negatus ac morte dampnatoria dignus, injuste diruens civitatem et ejus munimina, quæ ego ad Dei honorem et christianorum incolentium utilitatem benedixi et consecravi! gentiliter populum interemisti, quem Deus suo sanguine pretioso in cruce pendens redemit. Noscas itaque nec te nec tuum hæredem diu tenere imperium, ac morte turpissima ut canis morieris. Hoc audito, relicta civitate, secum quasi in exilium filium Hludini ducens Parmam tetendit, cujus nomen erat Azo (55), quem ætate juveniculum divino nutu adeo dilexit, ut sine puero nichil ageret rex Lambertus. Qui cum per tres annos in illis partibus moraretur, quadam die et ipse spatiare desiderasset, venatu juxta nemora ductus, sparsis canibus ac intromissis nemoribus, et ²⁰³ venatores sagaci ingenio sylvestrem feram invenire curarent, gravissimo occupatus somno, in gremio filii Hludyni ac servo ejus astante quievit (56). Quod

VARIE LECTIONES.

¹⁹⁸ incolentes *Bl.* ¹⁹⁹ deest *Bl.* ²⁰⁰ deest *A*. p. m. tempus *B.* p. m. temporis *Bl.* ²⁰¹ ita *codd.* ²⁰² et *s. desunt B.* ²⁰³ ut *Bl.*

NOTE.

(52) Maginfredum comitem cum hoc confudit, cujus præterea nullum inveni vestigium.

(53) I. e. tormentis.

(54) Qui Kal. Febr. colitur.

(55) Hugonem vocat Liudp. I, 12. Nescio an rebellio Adalberti, quæ tunc accidit, Azonis nomini ansam dederit.

(56) Cf. Chr. Noval., p. 127.

ut vidit Azo Alduini filius, confortatus a servo, omnia mala quæ sibi et patri intulerat reminiscens, regem multis ambagibus excussis occidere statuit; cumque gladium non inveniret ad jugulandum, secus se spinam vidit acutissimam grandemque; qua arrepta, velut canem, ut prædixerat beatus Ambrosius, ipsum tractare curavit, ac ipsum percussa mamilla cordialia protinus interemit (57). Cujus carnes terribiles vultures et corvi sinistri rostris avidissimis mandentes sepelierunt; et ²⁰⁴ puer Azo equum ascendens regium, Mediolanum accelerat, ubi civitatem dirutam quam melius potuit reformavit, rege a silvestribus laniato. Quem cum sui milites per tres dies circumquaque vagantes, carnibus abrosis, ossibus tantum apparentibus invenerunt, et ejus omnia invenerunt vestimenta tabe et vermibus ac fœtore sordidissima, B tristes ac miseri sepulturæ non ut regem dederunt. Qua tempestate cum venissent in Italiam dirissimi Longobardi, non parcentes juvenibus nec senibus; qui et ipsi gentiles ingentiliter sese habentes, venerunt Mediolanum. Hos prævidens beatus archiepiscopus Honoratus, sciens civitatem devastatam, nec non a peste vermium crudelissima, et hominibus innumerabilibus emortuis, et civis bellatores a crudelissimo Lamberto fore gladio dilaceratos: omni ecclesiæ thesauro arrepto tendens in Januam, ut a manibus Longobardorum eriperet, fideliter deportavit. Hic enim post aliquot dies capta civitate a Longobardis, quæ muro et turribus devastata diu teneri non potuit, Dei misericordia et ejus patientia summam amicitiam regis et Longobardorum adeptus fuit, in tantum ut multis privilegiis multisque ceremoniis, quicquid archiepiscopatus haberet, ab omni gente et rege intacta et illæsa permaneret. Unde postea Desiderius rex Longobardorum Dei misericordia factus christianus, inibi sancti Vincentii ecclesiam et monachorum cœnobium pro animæ suæ remedio multis ornando prædiis et castellis hædificavit (58). Cujus actus gravissimos postea habens Adrianus, qui et ipse pontifex Romanus, Carolo Magno Pipini filio, ut suas civitates a manibus Desiderii erueret, virgas episcopales ad investiendos episcopos et anulos citra fas et licitum, ut clavum clavo expelleret, primus dedit. Qui mihi autem non credit, legat Pontificale Romanorum seu gesta Longobardorum, quoniam quæ dixi fideliter tractata ibi reperiet (59). At priusquam clandestinam pes em, quæ clerum totius Ambrosianæ ecclesiæ velut torvus leo crudelissime invasit, dicam, et a quo sedes beati Ambrosii per symoniacam hæresim contaminata et violata prius fuit, enucleare non desinam.

5. Igitur ²⁰⁵ omnibus episcopis, qui ante admirabilem confessorem Ambrosium religiose et catholice episcopatum tenuerunt, ipsoque cum illis episcopis qui post eum vice discipulorum Domini subsecuti sunt, ad cœlorum regna cum Christo tripudiantibus, Fronto, in quo omnes thesauri malitiæ ²⁰⁶ et pharetræ nequitiarum et prava ingenia omnium rerum sunt, cathedram Ambrosianam indignus et inmeritus ut fur et latro invasit. Qui ortus nobilibus parentibus, non in scientia Dei nec in cultibus divinis operam dedit, sed in auro et argento locuples, monilibus dives, servis et ancillis valde habundans fuit. At quantum fuit omnium virtutum bonarum nudus et pauper, subsequens lectio demonstrabit. Plenus avaritia, quæ neque copia augetur neque inopia extinguitur, de qua dicit apostolus: « Avaritia, quæ est ydolorum servitus (Coloss. III, 5), » et Dominus in evangelio: « Cupidi et avari non intrabunt in regnum Dei; » insuper ambitiosus ultra quam credi potest. Quo ²⁰⁷ factum est, mortuo Honorato episcopo, tantum in nomine quantum in officio honorandus, qui octavus decimus post beatum Ambrosium sedit, turba nobilium et populo immenso catholico religiose et catholice episcopum in Deum quærentibus et desiderantibus cum universo clero: ecce subito fascinatis multis ²⁰⁸ utrarumque partium, populi videlicet et nobilium, immensa perturbatio orta est. Igitur electione perturbata, Fronto, omnibus bonis nudatus multisque vestitus vitiis, spiritu maligno repletus, sciens se per catholicam electionem cleri et populi episcopatum minime habere posse, cum immenso pondere auri et argenti, cum paucis etiam nobilibus, imperatoris curiæ detestandæ cursu rapido tetendit. Concilio autem inito, præter illa quæ manu dedit, ut episcopatum haberet, inestimabilia pondera auri et argenti ducibus et comitibus et omnibus qui imperialibus jussis quotidie deservebant promisit. At imperator, cognita ejus nequitia et omnem Frontonis intentionem prævidens, auri avidus, non curans qualiter aut quomodo se circa catholica officia ecclesiastica haberet, accepto auri et argenti immenso pondere, tantum aliquantulum timidus, quandam execrabilem investituram Mediolanensis episcopatus ei attribuit, et accipiens ab eo fidelitatem, quemdam comitatum dedit ei ²⁰⁹, sub quo se Fronto ad simoniacam hæresim defenderet et imperator innocens esse hujus rei ascribitur ²¹⁰. Quo facto magno tripudio exultans Fronto, stipatus multis Longobardis, qui eo tempore curiæ militabant imperatoris ²¹¹, quasi fur et latro venit Mediolanum.

VARIE LECTIONES.

²⁰⁵ deest B. ²⁰⁶ Titulus: De Frontone a Constantino episcopo Mediolanensi. A'. De F. archiepiscopo symoniace ordinato. A". B. Bl. ²⁰⁷ ita Bl. nulliæ codd. ²⁰⁸ Quo Bl. ²⁰⁹ ita B. deest rel. ²¹⁰ deest Bl. ²¹¹ ascriberetur Bl. ²¹² imperiali Bl.

NOTÆ.

(57) Hæc tabella orta esse videtur e nomine ville *Spina Lamberti*, nunc *Spilseberto*, v. Giulini l. I., p. 96. Leibnitii Ann. Imp. II, 155.

(58) Hoc in dubium vocavit Giulini I, 80.

(59) Sc. Carolum ab Adriano vocatum esse, nam cætera ibi frustra quæseris.

Qui primus videns episcopatum per arma justitiæ et electionem catholicam, bona vita et fama et prædicatione bonisque moribus, castitate et jejuniis, obtinere non posse, nobiles et magnam partem plebis, sparsis muneribus magnis multisque promissionibus, omnes ad fidelitatem non intrans per hostium impetit, de quo Dominus per evangelium terribiliter et voce veridica et viva intonat, dicens: « Qui non intrat per hostium in ovile ovium, non est pastor ovium, sed est fur et latro (Joan. x, 1). » De quo beatus Ambrosius doctor et magister veritatis ²¹⁸ subsequitur dicens: « O miser, quod dedisti aurum fuit, quod accepisti lepra ²¹⁹ est. » Unde super Lucam (iv, 52) sanctus Ambrosius: « Inexplicabilis ²²⁰ est enim venditi culpa mysterii, et gratia a vindicta ²²¹ oculis ²²² transit ad posterios. » Item super Lucam (ix, 19): « In ecclesia Dei consortium eos habere non posse, qui sancti Spiritus gratiam non dignentur ²²³. Gratis enim accepistis, et gratis date. Denique Symoni, qui sanctificandi munus pretio in se putavit posse conferre, respondit Petrus: Pecunia, inquit, tua tecum sit in perditionem. Quoniam ²²⁴ gratiam Dei putas te pecunia consequi posse, non est tibi pars nec sors in hac fide (Act. viii, 20). » Item de ecclesiis in eodem (ix, 17): « Deus enim ²²⁵ templum suum non mercatoris vult esse diversorium, sed domicilium sanctitatis, nec vendibili religionis officio, sed obsequio gratuito usum ministerii sacerdotalis informat. » Postremo Fronto per undecim vivens annos, omnia bona et mala, justa et injusta habens promiscua, omnes hujus sanctæ Ambrosianæ ecclesiæ fere intus et foris thesauros devastando et male expendendo consummavit. Qui quadam die cum turba suorum militum stipatus, ordinatis canibus et venatoribus, ad nemus quod Caminadella (60) usque hodie vocatur, ivisset, et inventam feram ad mortem curaret deducere; ecce subito ira Dei et flagello præventus citissimo, in loco incurrens quod dicitur Puteus Averanus, eum palus absorbit: et quasi Datan et Abiron iram Dei provocantibus, sic eum terræ inundatio absorbit. Igitur Frontone male mortuo pejusque sepulto, quod epitaphium ejus, quod ego postea transactis annorum multis curricula in lapide polito, pulvere corporis ejus absente inveni, dicat audiamus: et quam

A crudeliter et quam sævissime supra calicem aureum beati Ambrosii, quem ipse propriis manibus consecraverat, aurum cujus Theodosius imperator sancto Ambrosio dederat, sese habuit ²²⁶, curiose audiamus ²²⁷.

Ausonæ postquam ditio florentia freno

Longobardorum excipit ²²⁸ ecclesiæ,

Hæc senior fama primum per mœnia multa

Frontonem sedis fulcrum subisse boati.

Promissum crebro premitur persolvere, cumque

Nec dapibus reliquis jam quod haberet opem:

Ambrosius calicem sanctum quem fecerat olim,

Cæsar catholicus Theodosius pariter;

Conflandum isdem perhibetur traderet igni,

Proh dolor infaustus turpiter oebuit.

B 4. Post ²²⁹ multum vero tempus veniens post beatum Agapitum (61) urbis Romæ pontificem reverentissimus pastor et papa Gregorius, divino spiritu ammonitus, omnes Latinæ linguæ ecclesias per diversa officia multum discrepantes vidit. Qui tantum Deo annuente ad unitatem Romanæ ecclesiæ præter ²³⁰ Ambrosianum misterium compescuit et revocavit, dicens: « O fratres et o venerandi patres, decens et competens ratio nobis esse ascribitur, Paulo apostolo per Spiritum sanctum dicente: « Unus Deus, una fides, unum baptismum (Eph. iv, 5), » ita sit, unum mysterium totius linguæ esse debere Latinæ. » Quo audito omnibus religionis viris qui antestabant terrefactis, quorum noverat multos sanctos viros diversarum terrarum, pro ²³¹ unicuique sicut Deus donaverat diversa officia, sanctam Trinitatem et Unitatem conlaudantia fideliter et mirifice decantantes ordinasse. Tandem conlaudatum et confirmatum est. Sed de Ambrosiano misterio videns esse factum divino magisterio, timidus subsistit.

C 5. Quo ²³² in tempore (an. 593) Constantius episcopus catholicus catholiceque ordinatus, tertius a Frontone, diaconus sanctæ Romanæ ecclesiæ (62), quem beatus Gregorius Dialogorum in diaconatu consecraverat, qui ad concilium, quod beatus Gregorius celebrabat, cum viris timoratis et episcopis suffraganeis sui et beati Ambrosii multis et magno exercitu strenuissimorum militum stipatus iverat (63). Quod factum, Spiritu sancto administrante, et Constantio archiepiscopo cum omnibus fidelibus clericis

VARIÆ LECTIONES.

²¹⁸ d. e. m. v. desunt B. ²¹⁹ ita Bl. lepra codd. Quod accepit pecunia fuit et quod dedit lepra fuit, de episcopo ordines vendente dicitur in libro pastorali Ambrosio supposito, c. 5. W. ²²⁰ Inexplicabilis Ambros. ²²¹ ita B. m. a lege v. A. m. a. grege v. A. m. et gratia a lege vindicata Bl. ²²² celestis Ambr. ²²³ g. nundinentur Ambr. ²²⁴ ita B. quam rell. ²²⁵ noster Bl. ²²⁶ habuerit Bl. ²²⁷ Rubrica: Versus Frontonis episcopi, qui primus per malam electionem symoniacus sedem sancti Ambrosii invasit. A. A. Bl. Versus reperti ubi debuit esse sepulchrum Frontonis. B. ²²⁸ excipit Bl. ²²⁹ Titulus: Sermo Constantii archiepiscopi Mediolani, qualiter beatus Gregorius de ordinando officio universali tractavit. B. tentavit A. Bl. Ordinatio ministrorum omnium Latinorum composita et ordinata a S. Gregorio pontifice Romano. Constantinus episcopis, archiepiscopis ut in seculo videantur, hæc scripsit. A. ²³⁰ prout Bl. ²³¹ Titulus: De Constantio, cujus probitate ministerium Ambrosianum ab invidis tutum et defensum est. A. Bl. Incipit de etc. A. Qualiter laboribus Constantii archiepiscopi Ambrosianum officium ab invidis protectum est. B.

NOTÆ.

(60) Adhuc superest nomen loci extra Portam Tonsam, qui dicitur Nemus Caminadellæ. PURICELL.
(61) Post Pelagium II, a. 590.

(62) Imo Mediolanensis, v. Gregorii I, Ep. iii, 29.
(63) Sed exsul tunc Genuæ manebat; v. Fumagalli Ant. Mil. iii, 135.

et laicis episcopis religiosis interpellantibus, partim A timore Dei et beati Ambrosii, sciens eum in exercitio divino multis ac magnis laboribus olim desudasse, partim propter caritatem et amorem Constantii episcopi dixit: « Ecclesia Ambrosiana in suo statu permaneat. »

6. Non ²²⁷ post multum tempus ordinem Ambrosianum, quem Constantius apostolico multum conlaudaverat, a fidelibus suis representari sibi praecepit. Quod factum est, nutu divino legatis ad eum revertentibus, quibus ipse imperaverat ut ordinem Ambrosiani mysterii circa tempus statutum sibi remota omni occasione representaretur. Sed cum in palatio de magnis negotiis cum cardinalibus omnibus, qui de sancti Ambrosii mysterio in synodo sermocinati fuerant, tractantem legati supervenissent: B ecce subito non modica lux refulsit; et omnibus praeter apostolicum in terra nimio pavore prostratis, ignorantibus tantum ²²⁸ quid hoc esset, papa tantum ²²⁹ non modice mirabatur. Interea legati revertentes a beato Constantio urbis Mediolanensis episcopo, salutato apostolico, librum ei dederunt. Qui gaudio magno repletus, librum aperiens, et curiosae per omnia, qualiter beatus Ambrosius libros veteris testamenti et novi ad legendum ecclesiae suae disposuisset, et qualiter evangelia et Pauli epistolas atque prophetias et missarum solemnia et cetera divino cultui apta scribendo ordinasset, supervidit. Quo cognito, quasi de amoenissimo prato multos flores lucidissime serie illius libri attrahens, Romano cultui quasi bonam olivam atque fructiferam in oleastro inseruit, cum quibus usque hodie ecclesia Romana hymnis, orationibus, gloriosis canticis quasi sponsa ornata diversis ornatibus extat. Quae omnia beatus Gregorius, ut ostenderet quantae excellentiae quantaeque dignitatis essent, videns atque cognoscens cuncta quae a beato Ambrosio columna ecclesiae ordinata erant, et ut petra super petram per Spiritum sanctum firmata essent, insignium ²³⁰ dicens hymnum Ambrosianum, responsorium Ambrosianum, antiphonam Ambrosianam, invitatorum Ambrosianum, oratio Ambrosiana. Enim ubicumque ²³¹ beatus Gregorius aliquid de suis ordinibus interserens ordinabat, semper nomen Ambrosianum quasi per quoddam sigillum administrabat, dicens Ambrosianum. At quantum amoris ²³², quantaeque reverentiae ecclesia Ambrosiana majestati apostolicae fuit, describendo quaedam egregia et amabilia, quae super beatum Dadium archiepiscopum reveren-

tissimus papa Gregorius in Dialogo descripsit, apparet; et quam paternaliter ad clericos Ambrosianos, qui injuste a falsis fratribus et a malis et pessimis ²³³ laicis, propter electionem quam catholice et canonicè fecerant, patiebantur, per luculentissimam epistolam eos adhortavit editam, quae usque modo in registro ejusdem invenitur. Igitur Dadius, quia episcopus et majoris dignitatis esse ascribitur, ut pater filios praecedat. De quo beatus Gregorius inter cetera miracula, quae cum Petro narravit, quoddam magnificentum atque mirabile descripsit dicens (*Dial.* III, 4):

7. « Tempore ²³⁴ Justiniani principis, cum Dadius Mediolanensis urbis episcopus causa fidei exagitatus ²³⁵ ad Constantinopolitanam urbem pergeret, Corinthii ²³⁶ devenit. Qui dum largam domum ad hospitium ²³⁷ quaereret, quae illius comitatum totum ferre potuisset, et vix inveniret, aspexit eminus domum congruentis magnitudinis, eamque sibi praeparari ad hospitandum jussit. Cumque ejusdem loci incolae dicerent, in ea ²³⁸ manere non posse, quia multis jam annis diabolus hanc inhabitaret, atque ideo vacua remansisset; vir venerabilis Dadius respondit dicens: « Imo ideo hospitari in domo eadem debemus, si hanc malignus spiritus invasit et ab ea hominum habitudinem ²³⁹ repulit. » In ea sibi igitur ²⁴⁰ parari praecipit, securusque illa ²⁴¹ antiqui hostis certamina toleraturus intravit. Itaque in tempestate noctis silentio, cum vir Dei quiesceret, antiquus hostis inmensis vocibus magnisque clamoribus coepit imitari rugitus leonum, balatus pecorum, rugitus ²⁴² asinorum, sibilos serpentum, porcorum stridores et suricum. Cum ²⁴³ repente Dadius tot bestiarum vocibus excitatus surrexit vehementer iratus, et ²⁴⁴ contra antiquum hostem magnis coepit vocibus clamare, dicens: « Bene tibi contigit miser. Tu es ille, qui dixisti: Ponam sedem meam ab aquilone ²⁴⁵, et ero similis Altissimo (*Isai.* xlv, 14). Ecce per superbiam tuam percis et suricibus, similis factus es; et qui indigne Deum imitari voluisti, ecce ut dignus es imitaris bestias. » Ad quam vocem ejus, ut ita dicam, dejectionem suam spiritus malignus erubuit. At non erubuit qui eandem domum, ad exhibenda monstra quae consueverat, ulterius non intravit? Sicque postmodum fidelium habitaculum facta est, quia dum ea unus veraciter fidelis ingressus est, ab ea protinus mendax spiritus atque infidelis abscessit. »

8. Post ²⁴⁶ aliquod tempus, cum beatus Gregorius urbis Romae totiusque mundi pontifex, sedulo more

VARIAE LECTIONES.

²²⁷ *Titulus*: De ordine libri Ambrosiani qualiter sanctus Gregorius ab eo instructus suum informavit mysterium. A. A. *Bl.* Qualiter b. G. Ambrosiano instructus officio suum ordinavit officium B. ²²⁸ tamen *Bl.* ²²⁹ an insignivit? W. in signum d. hymnus Ambrosiana, r. A. antiphona Ambrosiana *Bl.* ²³⁰ unicuique A. ²³¹ amoris A. *Bl.* ²³² a. p. *Bl.* ²³³ *Titulus*: Quid de Datio archiepiscopo Mediolanensi beatus Gregorius in Dialogo recitat. A. B. *Bl.* De Datio a. M. a beato Gregorio ordinato A. *Editionis Paris.* varias lectiones adjecimus, omissis quae solo verborum ordine discrepant. ²³⁴ exactus ed. *Par.* ²³⁵ Corinthum *ib.* ²³⁶ hospitandum *ib.* ²³⁷ hunc *add. ib.* ²³⁸ inhabitationem *ib.* ²³⁹ ita B. *deest vell.* ²⁴⁰ igitur s. ed. *Par.* ²⁴¹ illam *ib.* ²⁴² ruditus *ib.* ²⁴³ suricum. Tunc *ib.* ²⁴⁴ i. c. a. h. et m. B. ²⁴⁵ ad Aquilonem ed. *Par.* ²⁴⁶ *Titulus*: Qualiter b. Gregorius Deusdedit in archiepiscopum confirmavit. A. B. consecravit *Bl.* De Deusdedit archiepiscopo a b. Gregorio. A.

divina eloquia dictando exponeret : mortuo Constantio Mediolanensis urbis episcopo (an. 600), quem ego, ut ²⁴⁶ supra, in libro qui in Januensi urbe inventus est repperi aliquantulumque commemoravi, catholicam electionem super Deusdedit a clero Ambrosianæ ecclesiæ factam esse audivit. Quæ non post multis dies, ut erat veritas, rei probavit eventus. Venientes autem legati a clero Ambrosiano dilecto sibi, qualiter Constantius de hac vi a migrasset curiose panderunt; quin etiam quam catholicæ et quam canonicæ diaconem, qui Deusdedit vocatur, ad honorem episcopatus diligenter eligissent ²⁴⁷, per omnia enarrarunt; præterea quanta incommoda cleri et sacerdotes a Longobardis et perfidis militibus et a plebis parte injuste patiebantur, quia voluntati eorum, ob electionem quam ipsi inordinate et incomposite super Agulfum (64) fecerant, minime consentiebant. Quo audito apostolicus de nece Constantii, quondam sui diaconi et nutricii fidelissimi per plurimum doluit. Tandem de catholica electione partim lætatur, et partim compassioni eorum evidentem condoluit. Interea legatos, ut erant tantæ civitatis tantique cleri tantorumque ordinum, quos beatus apostolicus super omnes civitates animo et affectu et amore et reverentia beati Ambrosii diligebat, omnes benigne suscepit. Diligebat enim beatus Gregorius hanc ecclesiam et hos ordines, videns per omnia a beato Ambrosio ordinatos et compositos esse, ut pater filium et ut mater unicum natum. Diligebat non perfunctorie neque ulla sæculari intentione, sed affectu bono sinceroque corde et animo puro. Quid multa? Epistola, quam per legatos ad clerum Ambrosianum direxit, illos in electione quam super Deusdedit canonicæ fecerant constanter adhortans, usque hodie ostendit. At ut certius quicumque hæc legerit credere per omnia valuerit, ipsam epistolam in registro (xi, 4) ejusdem descriptam auribus curiosis sollicitoque animo intendat.

9. ²⁴⁸ Quantum ²⁴⁹ nos de obitu fratris et coepiscopi nostri Constantii mœror afficiat, paginali explere locutione non possumus, sed quam multa bona partes in illo ²⁵⁰ homine perdidit, utinam vicinæ repentinam calamitatem sentiant ²⁵¹. Nam quemadmodum sollicitus in ecclesiasticæ regula di-

sciplinæ, vel quam fuerit vigilans in tuitione civitatis vestræ, non habemus incognitum. Sed quoniam obeunte pastore sine proprio vos non decet esse, constanter ²⁵² omninoque grate suscepimus quod Deusdedit diaconem vestrum ad episcopatus officium vos unanimes elegisse Deo auctore signastis. Unde quia honorum ²⁵³ desideria nulla debet tarditas impedire, vota in eo vestra complere cum Dei gratia festinamus. Et quia prædictus vir nobis non moribus sed solum specie tenus notus est, oportet ut, si ²⁵⁴ quantum in hac electione non solum vestram utilitatem, sed etiam causam Dei agi cognoscitis, tanto debeatis esse solliciti. Et ²⁵⁵ subtiliter requirentes ut nichil sit quod ex anteacta vita criminis per sacros possit canones obviare, aut si ad redendam ²⁵⁶ disciplinam vel exhibendum regimen idoneus reperitur, atque cunctorum in ejus, sicut scribitis, electione concordat ²⁵⁷ assensus, gratia divinitatis suffragante cum præsentium scriptorum auctoritate solempniter decrevimus ²⁵⁸ ordinari. Illud autem quod nobis ²⁵⁹ ab Agulfo indicastis scriptum, dilectionem vestram non moveat. Nam nos in homine ²⁶⁰, qui non a catholicis, et maxime a Longobardis eligitur, nulla præbemis ratione consensum; nec, si alicujus præsumptionis usurpatione factus ²⁶¹ fuerit, in locum vel ordinem illum sacerdotem ²⁶² suscepimus, quia vicarius sancti Ambrosii indignus evidenter ostenditur, si electus a talibus ordinatur. Neque enim est quod vos ex hac causa deterreat, ut aliquam vobis necessitatem incutiat, quia inde ²⁶³ possit alimenta sancto Ambrosio servientibus clericis ministrari, nichil in hostium locis et ²⁶⁴ in Sicilia et in aliis rei publicæ partibus Deo protegente consistit. Ut igitur in ordinando eo qui a vobis electus est nulla possit mora contingere, Pantaleonem notarium nostrum transmisimus, qui eum, ut moris est, adnitente consensus nostri auctoritate faciat consecrari. Cui etiam possessionalis ²⁶⁵, quæ Magnus quidam presbyter commissas habuerat, de aliis ecclesiæ nostræ utilitatis curam gerere, vel quid agere ²⁶⁶ debeat, in præsentem mandavimus. Vestra se ei dilectio in omnibus devota ²⁶⁷ ut det et ²⁶⁸ studeat exhibere.

10. Karuli ²⁶⁹ (65) primi ²⁷⁰ tempore, cum idem

VARIÆ LECTIONES.

²⁴⁶ deest B. ²⁴⁷ elegissent Bl. ²⁴⁸ Rubrica: Epistola b. Gregorii ad clerum Mediolanensem. ²⁴⁹ Quantum ed. Par. ²⁵⁰ p. illæ in uno h. ib. ²⁵¹ non s. Bl. repentina calamitate non s. Greg. ²⁵² e. antistite, omnino g. Greg. ²⁵³ b. studiorum d. ib. ²⁵⁴ deest B. ut quanto ed. Par. ²⁵⁵ et si s. r. nihil est q. ei ex ib. ²⁵⁶ tenendam ib. ²⁵⁷ concordet ib. ²⁵⁸ decernimus ib. ²⁵⁹ vobis ib. ²⁶⁰ hominem ib. ²⁶¹ factum ib. ²⁶² sacerdotis suscip. ib. ²⁶³ unde possunt ib. unde etiam Bl. ²⁶⁴ sed ib. ²⁶⁵ ita codd. e. quia de possessiunculis quas quondam M. p. c. h. vel de a. e. n. utilitatibus ib. ²⁶⁶ opere A. Bl. q. aliud agere ed. Par. ²⁶⁷ devotam ib. ²⁶⁸ ut decet Bl. et ed. Par. ²⁶⁹ Cap. 10—14. leguntur etiam in novo Beroldo & reverendi capituli metropolitani Mediolanensis, exarato intra a. 1265—1269 per Johannem Boffam, cujus lectiones varias notavimus omnes. Titulus ibi nullus inscriptus est, in A. B. Bl. hic: Sermo b. Thomæ archiepiscopi Mediolani qualiter officium Ambrosianum per b. Eugenium ab Adriano papa et Karulo imperatore evidentissimis miraculis defensum est. A. habet: Incipit b. T. a. q. misterium A. sancti Ambrosii meritis per b. confessorem E. Deo opitulante, residente A. ac C. imperante protectum fuit et corroboratum summis et e. m. permansit. ²⁷⁰ secundi Ber.

NOTÆ.

(64) Nomen regis electo tribuere videtur.

(65) De fabulosa hac relatione v. Fumagalli Ant.

Mil. III, 131 sqq. De Eugenio etiam Giulini Mem. di Mil. I, 161; cf. IX, 7. Frisi Mem. di Monza III, 152.

apud Romam imperii ²⁷¹ magnifice et inenarrabili militum exercitu stipatus frueretur, et papa resideret Adrianus, synodus immensa multis diversarum terrarum episcopis congregatis celebrata est, in qua cum de multis atque diversis tractassent negotiis, indiscrete erga mysterium Dei et beati doctoris et confessoris ²⁷² Ambrosii sese intulerunt, parum aut nichil quantæ reverentiæ quantique amoris beatus Gregorius olim ecclesiæ Ambrosianæ per ²⁷³ affectum contulisset, reminiscentes; propterea quasi cæcati et ementati ²⁷⁴, et absque ullo iudicio, quod ²⁷⁵ inclutum et per multa tempora firmum atque sanctum, quo ammodo decolorare ²⁷⁶ et obnubilare, et ²⁷⁷ plusquam, omnino ²⁷⁸ delere aggressi sunt. Edoctus itaque Karolus imperator a quamp̄luribus episcopis, ut per totam linguam proficisceretur Latinam, et quicquid diversum in cantu et ministerio ²⁷⁹ divino inveniret a Romano, totum deleteret, et ad unitatem mysterii Romani uniret. Unde factum est, veniens imperator Mediolanum, devastata Pavia quam ipse ira inextinguibili ob imperatorem Desiderium suum hæmulum oderat, quem milites Paviæ contra Carolonis imperium viriliter armis et ingenio tutaverant, omnes libros Ambrosiano titulo sigillatos, quos vel pretio vel dono vel vi habere potuit, alios comburens, alios trans montes quasi in exilio secum detulit. Sed religiosi viri tales et tantos libros videntes, religiose tenuerunt. At Deus qui omnia videt cunctaque cognoscit, et cordium occulta investigare et aperire prænovit animos et intentionem cunctorum prævidens, quod ²⁸⁰ ad laudem et honorem nominis sui per Spiritum sanctum sancto Ambrosio episcopo dictante ²⁸¹ ordinatum noverat, violari aut a malis dilacerari non passus est.

11. Proficiscens ²⁸² autem gloriøsæ memoriæ Eugenius transmontanus episcopus, amator et quasi pater Ambrosiani mysterii nec non et ²⁸³ protector, pater spiritualis Karlonis, causa concilii Romam, invenit apostolicum Adrianum, qui primus annulos et virgas ad investiendum episcopatus Karloni donavit, jam per tres dies celebrasse concilium. Qui studiose omnia, ut gesta erant, per ordinem inquirens, prout erat vir discretus, concilio ac sapientia providus, animo placidus, vultu sereneus, doctrina et verbis affabilis, atque ut ejus dignitas exposcebat, ultra omnes benignus, quod dignum laude esse sibi videbatur, competenter affirmabat: tandem qualiter aut quomodo super mysterium Ambrosianum sese synodus haluisset, quæ i vi ab illis extorsit. Quod ubi Eugenius audivit, plurimum ²⁸⁴ expavescens condoluit, et voce lacrimabili miserum se vocans,

A lacrimis velut aqua ab oculis decurrentibus inquit ²⁸⁵:

12. « O ²⁸⁶ miser, quid agam? mundus et ejus iudex periit; orbis doctrina, cuncta hujus vitæ quæ vanitates sunt obfuscans, elabitur. Decus totius ecclesiæ tam Latinæ quam Græcæ obnubilatur, bonum, justum, sanctum ²⁸⁷ elinquinatur. Columna ecclesiæ, fundamentum fidei, assertor justiciæ, verbi Dei amator deprimitur. Doctor egregius omnium artium peritiam imbutus disternitur, mysterium perit mysterio: um, de quo dominus et reverentissimus papa Gregorius aliquid sinistrum proferre timuit, de quo quanta et quam magna quasi lucidissimos flores beatus magister et doctor ²⁸⁸ Gregorius curiose attrahens Romanoque mysterio interserens usque hodie adjunxit. » Spiritu demum animoque resumpto, jussu papæ et magna nobilium parte Romanorum cum plebis simul voluntate laudante, omnes episcopos, archiepiscopos, abbates, quoscunque religiosos, laicos et clericos, quos concilio interfuisse cognovit, quamvis per tres dies recessissent a Roma, ad curiam summi pontificis revocavit. Quibus congregatis beatus Eugenius episcopus de mysterio Ambrosiano voce benigna, unde incomposite tractaverant ²⁸⁹, multum conquestus est. Quo audito, extranei clerici cognoscentes virum valde probum justitiæque amatorem, partim satis mirari ac verecundari cœperunt. Quid multa? Ab apostolico et universis episcopis et a toto clero ab universoque populo Romano conclamatum et conlaudatum est ut librum Ambrosianum et beati Gregorii librum ambos super beati Petri altare optime sigillatos, videlicet evidentissime apostolico ²⁹⁰ sigillo signatos, viri religiosi supponerent; quin etiam omnibus hostiis ecclesiæ apertissime sigillatis, indito jejunio per tres dies cuncti a minimo usque ad maximum devote jejunarent; et sic Deo propitio, quemcunque apertum et reseratum invenirent, illum summa cum devotione et indubitanter tenerent; et quemcunque immotum ac sigillatum reperissent, illum evidentissima dispensatione comburerent. Quod factum est ²⁹¹, jejunio ab episcopis omnibus ²⁹² et universo clero et populo Romano celebrato, in tertia die tertiæ sericæ illius hebdomadæ, in qua Ambrosiani « Misericordia Domini plena est terra » usque hodie devote cantant, in unum universis convenientibus ad invisum et inauditum miraculum, ecclesiæ januæ stante ²⁹³ apostolico reseratae et ultro aperta sunt. Quibus introgressis, ambos libros ut dimiserant sigillatos et omnino intactos invenerunt. Quo viso cunctis mirantibus valdeque obstupescitibus nimiumque con-

VARIÆ LECTIONES.

²⁷¹ imperium Ber. imperio magnifico. men. A^o. Bl. ²⁷² d. e. c. desunt B. ²⁷³ ita Ber. Bl. vel codd. ²⁷⁴ emendati B. ²⁷⁵ deest Ber. ²⁷⁶ ita Ber. decolorare codd. ²⁷⁷ ut Ber. ²⁷⁸ deest Ber. ²⁷⁹ mysterio Bl. ²⁸⁰ deest Ber. ²⁸¹ A. ordinante e. d. o. n. Ber. ²⁸² proficiens B. Inscriptionem Qualiter b. Eugenius Romam a iit. addunt A^o. B. Bl. ²⁸³ deest B. ²⁸⁴ per plurimum Ber. ²⁸⁵ inquit Ber. ²⁸⁶ Titulum adscribunt: S. Eugenii planctus super mysterium Ambrosianum. A^o. Planctus b. E. de actis in synodo, rel. præter Beroldum. ²⁸⁷ i. et s. Ber. ²⁸⁸ in. e. d. desunt B. Bl. ²⁸⁹ tractaverat Ber. ²⁹⁰ ab a. Bl. ²⁹¹ deest Ber. ²⁹² ita Ber. hominibus codd. ²⁹³ astante Bl.

gemescensibus, libri ligaturas per se ²⁹⁵ rumpentes, A
sonum magnum atque terribilem ²⁹⁶ audientibus uni-
versis, dederunt, et aese digito Dei aperientes, ita
ambo aperti sunt, ut aliquis unam illorum foliam
non inveniret plus in unam partem quam in alte-
ram. Itaque ingens gaudium omnes abruptis lacri-
mis illico invasit. Interea libris ambobus visis, qua-
liter aperti apparuerunt, omnes quasi una voce
proclamabant dicentes: « Gregorianum et Ambro-
sianum misterium ab universa ecclesia laude ur
confirmetur simulque ex toto teneatur. » Dicebant
enim: « Ut hæc mysteria laudentur firmiterque ab
universis totius orbis episcopis teneantur, Dei omni-
potentis et beati Petri apostoli cernitur esse volun-
tas. » At quibusdam hoc verum videbatur fore
bonum, quibusdam vero difficile atque durissimum. B
Tandem domini papæ et aliorum sapientium ²⁹⁷ atque
discretorum virorum collaudatum est ut sedes
Ambrosiana, in quo mysterio ordinata et a beato
Ambrosio exaltata est, illo solo contenta permaneat,
neq. non cetera pars orbis, quæ linguæ Latinæ vocibus
resonare ²⁹⁷ videtur, omnibus aliis prætermissis,
Gregorianum studiose et curiose tenere studeat. His
omnibus rebus factis, finitis et terminatis, Eugenius
gaudio magno tripudians, quasi ad proprios filios
tendens Mediolanum pervenit. De qua urbe paucis
antea transactis diebus imperator jussu concilii quo
Romæ interfuit, omne mysterium Ambrosianum
desuper faciem terræ omnino delere desiderans,
trucidatis multis clericis minorum et majorum ordi-
num, omnes Ambrosianos libros, tam in sententiis
novi quam veteris testamenti quam in musica arte
secundum Ambrosium descriptos, abrasit. Nichil
enim præter missale remansit, quod quidam bonus
atque fidelis sacerdos abseonus in cavernis montium
per sex ebdomadas fideliter reservavit. Manualem ²⁹⁸
autem postea astante Eugenio episcopus fidelissimus,
sapientes tam sacerdotum quam clericorum, qui
multa memoriter tenebant, convenientes in unum,
Deo opitulante, ut antea integer fuit inventientes, in
posteris tradiderunt.

13. Per ²⁹⁹ idem tempus beatus Eugenius ab urbe
Roma, cum jam Carlo Ambrosianæ ecclesiæ infide-
lis devastatis atque combustis reverentissimis multis
libris paululum discessisset, convocans dispersos et
laceratos clericos, ultra modum tristes ac miseros
videns, permultum eis condoleus, quantum valuit
eos cohortatus est. Qui cuncta, qualiter per omnia
de misterio Ambrosiano Romam apud summum
pontificem multis episcopis astantibus gesta fuis-
sent, se per plurimum operante et Deo orationibus

beati Ambrosii favente, fideliter aperuit. His omni-
bus auditis quasi pater unico mortuo ³⁰⁰ filio et
postea Dei clementia resuscitato lætati et secundum
tristitiam qua repleti erant gavisi sunt. Tandem
Eugenius cum habundanter illos ad Dei honorem in
ministerio beati Ambrosii caritative cohortasset, et
ab hac urbe discedere voluisset, per quindecim fere
dies moratus, eleri et majores qui Mediolanum lacte
Ambrosiano per ejus doctrinam illo in tempore nu-
triebantur, quamvis perpauca, fidelissime Eugenium
supplicare et exorare cœperunt quatenus ipse, si
dignitati suæ ac bonitati placeret, cum illis maneret.
Quod ubi ille audivit, ineffabiliter beatum Ambro-
sium et ejus ordines atque cantus diligens, benigne
vultu placido atque ³⁰¹ sereno respondit: « Noscat
caritas vestra ³⁰², fratres carissimi, amore et reve-
rentia beati Ambrosii, ad cujus honorem jam antea
aliquantulum desudavi, vestraque fraternitas, me
non tantum in hac ecclesia vobiscum manere, vo-
biscum esse, vobiscum degere, sed etiam in carcerem
³⁰³, si opus aut temporis perturbatio crebres-
centibus ³⁰⁴ malis exposceret, animo cupienti pro-
perare ³⁰⁵. » Vivens postea vero beatus Eugenius
episcopus per paucos dies, omnes vita, moribus,
bonisque exemplis patientissime imbuebat. Demum
plenus scientia et pietate, caritate et castitate
eunctisque virtutibus, moriens naturæ concessit.

14. Multis ³⁰⁶ temporibus transactis, cum beati
Eugenii episcopi memoria sui nominis atque sepul-
turæ a cordibus universæ gentis hujus urbis accolæ
elapsa fuisset, placuit Deo qui cuncta abscondita suis
fidelibus revelat, et suos fideles ac milites ad hono-
rem sui nominis, qui quondam aut jejuniis aut ora-
tionibus aut vigiliis aut ceteris armis virtutis trium-
phavere, usque hodie pandit, per quamdam matro-
nam malis multis atque paralis multis dissolutam
diebus, nomen episcopi et sepulturæ locum signis
evidentissimis reserare. Enimvero nuntiu accedit ³⁰⁷
divino, cum in suo lecto more solito infirma languida
atque omnibus membris dimissa, opibus multis et
magnis attenuatis, quas ut ab ægitudine qua tene-
batur liberaretur, per diversos expenderat medicos,
quiesceret, animo exæstuant, qualiter aut quomodo
cuncta sua fere bona cogitans quæ inconsulte per-
didisset, illico omnem spem salutis suæ in Deo, ultra
ut sua esset voluntas, infixit. Quæ cum multa animi
voluntate circa ecclesiastica per diversa et quam-
plurima officia ad Dei honorem cogitare iterum ite-
rumque cœpisset, Dei subito ecce voluntate vir
reverentia dignus, vultu, habitu, qualitate veneran-
dus, capillis capitis jam canescentibus, virgam manu

VARIÆ LECTIONES.

²⁹⁵ p. s. deest Ber. ²⁹⁶ ita Ber. terribile codd. ²⁹⁷ sapientum B. Bl. ²⁹⁷ v. et verbis consonare Ber.
²⁹⁸ manuale Ber. Bl. ²⁹⁹ Titulus: Exortatio s. Eugenii. A. Qualiter b. Eugenius clericos Mediolani dispersos
colligens, reformavit officium. rell. deest Ber. ³⁰⁰ deest Ber. ³⁰¹ ac B. ³⁰² deest B. ³⁰³ et in mortem
vobiscum addit Ber. ³⁰⁴ crescentibus A. c. m. desunt Ber. ³⁰⁵ ita Ber. exposcere a. c. preparare codd.
³⁰⁶ Titulus: De revelatione beati Eugenii episcopi Carolonis regis paternus. A. Qualiter corpus beati
Eugenii per ipsum sanctum mulieri revelatum est. rell. deest Ber. ³⁰⁷ accedit Ber. Bl.

pastoralem tenens, episcopalibus vestimentis indutus²⁰⁸, summa et infusa²⁰⁹ luce perfusus ei apparuit, « Salve, » inquit, « mater! orationes tuæ et²¹⁰ elimosinæ tuæ et lacrymæ tuæ patientiæque tuæ ante eum representatæ et ab eo exauditæ sunt. Surge in mane tu et vir tuus cum duobus terræ fossoribus²¹¹, et perge apud beatum Eustorgium, ubi corpus ejus quiescit, non longe a fonte in quo baptizati sunt martyres Protasie et Gervasius atque Secundus Dei adlethæ²¹²; ubi inveniens locum aliquantulum humidiorum, quo effosso corpus meum invenies; i. e. quo elevato, in ecclesia beati Eustorgii collocari eum facias. » Quo audito mulier, ut erat sanitatis avida, auxilio corporis anxia nobilique²¹³ prosapia orta, cupiens pedes sancti illius deosculari, lacrimis effusis largissimis, exorare fortiter cœpit ut saltem vel nomen suum sibi notificaret. Eugenius cui beatus respondit dicens: « Meum nomen meumque corpus, si curiose quæcunque dixi egeris, in sarcophago procul dubio reperies, » et ita dicens et eam his omnibus informans recessit. At mulier virum suum excitans, cuncta quæ ipsa viderat et audiverat omnino ignorantem, omnia per ordinem ei enarrare curavit, asserens per semetipsam sanitate reintegrata, et locum in quo sancti corpus quiesceret scire, et cuncta facturam ire. Tandem maritus quasi incredulus, lætus tamen quod conjunx affirmabat, summo diei crepusculo acceptis fossoribus, in omnibus a conjuge admonitus, perrexit ad locum velociter. Interea mulier, quam maritus²¹⁴ ut antea consueverat, infirmam atque ægram domum dimiserat, sciens per omnia illam nec se movere posse, fossoribus et ipse de loco situbantibus, sana et incolumis in medio eorum veloci cursu advenit. Quibus valde mirantibus, salute pristina illi a Deo collata per semetipsam fossorio terram scindens et illis quodammodo injurians, viris tamen religiosis quos ipsa advocaverat adstantibus psalmosque studiosè canentibus, ad corpus Deo annuente perventum est. Qui introspicentes, juxta caput, ut sanctus retulerat, laminam plumbeam, in qua nomen ejus et mortis tempus descripta erant, gratulantes invenerunt, nec non corpus ejus ac vestes, ut in die quo missæ sunt in monumento, inventæ sunt. Demum in lectica eum²¹⁵ boni viri religiose imponentes, juxta archam beati

A Eustorgii a latere²¹⁶ dextro, multis aromatibus multisque orationibus, vigiliis, hymnis, psalmis, missarum solemnibus multisque elimosinis honoratus, in pretiosa archa marmorea mirifice conditus est. Hoc facto mulier, quæ Deo annuente et beati Eugenii meritis et orationibus salutem pristinæ reddita est, adhuc in tanti viri exaltatione anhelans, ad honorem ejusdem decentissimam vulturam facere deliberavit. Propterea consilio suo a viro invito, aliquantulum illi quia vini parum aut frumenti ad tantum opus sibi cognosceret contradicenti, tandem omni spe in Deo fixa, murorum convocatis magistris, eorum quoque²¹⁷ servitoribus, opus diligenter aggressa est. Factum est autem bonitate divina præstante, opus summa cum diligentia demum perfectum est, et omnia ejus vasa tam in frumento quam in vino, ut in operis inceptione erant plena, sic omnibus quam strenue magistris refocillatis, cum tota domo sua et familia, multisque pauperibus recreatis, quasi intacta fuissent inventa sunt. Quo peracto matrona nobilis, parum quod egerat cogitans, qualiter perpetuo festum beati Eugenii ymnis, orationibus crebrisque visitationibus cleri et populi honoraretur, cœpit cogitare per plurimum. Interea vir ejus cognita ejusdem voluntate, de qua sibi jam antea intimaverat, sciens illam permultum in Dei timoratum servitio, in omnibus in quibus suam noverat voluntatem, facultatem atque licentiam fideliter ac devote tribuit. Illa vero viri sui dominio imperantis accepto, convocatis sacerdotibus humanis, videlicet humanarum legum iudicibus et viris multis nobilissimis, prædia e quibus beati Eugenii festum honorifice annuatim cum omnibus ordinibus celebraretur, disposuit et firmissime ordinavit. Equibus usque hodie et²¹⁷ semper, Deo annuente et beato Eugenio pro ea atque universis Christo devotis interpellante, summa cum devotione celebratur.

15. (Ann. 711.) Querimonia beati Benedicti archiepiscopi Mediolanensis²¹⁸: « Summo (66) cœlorum conditori, terrarumque universarum factori, gentiumque cunctiarum auctori, creaturarum universarum creatori, cœli terræque stabilimentum, angelorum et hominum ac fidei catholice et sedis apostolice unicum monumentum, orphanorum et viduarum ecclesiarumque universarum solidum stabilimentum, Patri et Filio ac sancto Spiritui gratias refera

VARIÆ LECTIONES.

²⁰⁸ ita A^o. A^o. Bl. indumentis vestitus B. Ber. ²⁰⁹ immensa Ber. ²¹⁰ deest B. ²¹¹ ita A^o. Ber. Bl. fossionibus A^o. B. ²¹² adhelete A^o. athleta Ber. ²¹³ nobilisque B. Ber. ²¹⁴ deest Ber. ²¹⁵ E. altare B. ²¹⁶ ita B. eorum quorumvo Ber. eorumque A^o. Bl. ²¹⁷ deest Ber. ²¹⁸ Mediolani in synodo, eo quia papa Constantinus ipsum archiepiscopum privaverat consecratione episcopi Papiensis contra antiquam consuetudinem A^o. B. Bl. Q. b. Ben. a. Mediolanensis super Papiensis episcopi consecratione, quam sui antecessores usque ad sui tempus quiete ac caritative celebraverant, residente cathedræ Romanæ Constantino pontifice. Hic autem cum omnia summa cum dispensatione ecclesiarum tractare et definire negotia debuit, nihil ducens orbis totius per Dominum dominari, si consecratione Papiensis ecclesiæ careret, illicite et sine causa veritatis fastu injustitiæ sibi hunc usurpavit honorem. Et quam sine rationis causa adquisivit, ecclesia illicite spoliata, n. pontificale Romanorum si legeris, lector benigne, reperies. habet A^o.

NOTÆ.

(66) Hanc orationem fictitiã esse probavit Cl. Muratorius Anecd. vol. I, p. 240. De re ipsa v:

Pauli Historiam Lang., VI, 29, et Vitam Constantini papæ.

immensas, pontificem quod talem sanctæ sedi apostolicæ virum clementer eligere ac misericorditer ordinare sua ineffabili pietate disposuit. Unde chorus universus episcoporum, sacerdotum collegium sedule reminiscat generi humano benigne ac misericorditer providere, cum huic sanctæ sedi virum hujusmodi discretum, illustrem, orthodoxum, et præesse et p[ro]ordinare summa cum pietate disposuit; qui operibus bonis, admonitionibus sanctis orbem sibi commissum confortare et errantes docere non desinit. De quo Veritas ait: « Ego pro te rogavi, Petre, ut non deficiat fides tua, et tu aliquando conversus confirma fratres tuos (Luc. xxii, 32). » Quamobrem Dei et vestri, pater venerande, atque hujus sancti concilii coadjutus præsentia et confortatus clementia, ego Benedictus Mediolanensis archiepiscopus causam nostræ ecclesiæ, quæ Dei dispositionibus et beati Barnabæ apostoli doctrinis ac miraculis restoruit, nuncque gloriosissimi confessoris Ambrosii ornata disciplinis, honoranda virtutibus præfulget, cuius reverentia et caritate debita vestro ductus conspectui et huic sancto conventui me ex longo representare disposui, voce, quæ possum, longo confectus senio, pandere et reserare carabo. Igitur cum Mediolanensis ecclesia, Dei et beati Ambrosii factis³¹⁹ et virtutibus exaltata, ac multis episcopis per multa jam tempora antecedentia sublimata, nunc consecratione ecclesiæ Papiensis injuste expoliata, vobis humiliter ac devote conqueritur: quæ inter ceteros nostræ ecclesiæ suffraganeos beati Syri meritis primicerii privilegium nuncque nostræ causæ indicium summo vigore tenuit, nunc Romanæ sedis dignitatibus et majorum honoribus ambitiosa, sua et propria metropoli illicitè derejecta et injuste destituta, ut consecrationem suam acciperet, Romanum adiit pontificem. Quam nostræ ecclesia per tempora jam multa, annorum longo curriculo antecedentia, a tempore beati Barnabæ apostoli usque mei præsentiam, qui per annos quadraginta sedem residere³²⁰ mediolanensem (67), atque inibi episcopum Gregorium humiliter consecravit, habuit, et caritative Deo opitulante tenuit. Nunc itaque vestra succurrente clementia sanctisque collaudantibus canonibus, quod injuste nostra ecclesia amisit, adipisci valeat, fideliter ac devote exoramus. Prosit nobis vestra sapientia, omnibus præferenda disciplinis. Qui enim omnibus præest, omnibus prodesse debita paternitate condecet, nulli nocere neminique invidere, nulli ecclesiæ honorem ac dignitatis prærogativam usurpare, discretus et iudex summæ justitiæ lance pon-

derat universa, inferentes injurias alicui injuste condemnans, ac illicite sufferentes a malis misericordia, dextera, legisque cerimoniis defendendo, benigne sustentat. At iniquitatis iudex, cuncta prelio subvertens negotia, quæ legis sunt obscurat ac quæ temporaliter arriident criminose exaltat; a quibus justitiæ amator se cotidie Dei protegente dextra custodit. Justitiam discamus itaque, unde Ysaïas propheta Spiritu sancto repletus dicit: « Justitiam discite, qui habitatis terram (Isai. xxvi, 9). » Venerande pater, potestatem culminis Romani ratio vincat divina. Unde beatus Ambrosius ait: « Decet ut ratio vincat potestatem. » Judicium causarum quærimoniæ nostræ justum iudicate; unde Dominus per Zachariam loquitur, dicens: « Justum iudicium et pacificum iudicate, et nolite retinere malitiam fratris vestri in cordibus vestris (Zachar. viii, 16). » Et David: « De vultu tuo iudicium meum prodeat, oculi mei videant æquitatem (Psal. xvi, 2). » At ut nostræ ecclesiæ nostræque quærimoniæ veritatem enucleatius ac verissime aperiam, decem Romanorum pontificum privilegia, quæ de consecratione Ticinensis ecclesiæ dico asserentia atque sub anathematis mucrone rigide ab universis episcopis interdicitia, solita pietate cognoscite. Quin etiam nostra civitas qualiter ab ipsis primordiis inculta et exaltata cura diligenti majorum permansit per Romanos imperatores ac consules patricios ejusdem urbis accolat, cum orbis uno regeretur imperio, attente cognoscite. Quam (68) tamen, ut in situ descriptionis ejusdem comperi, annosam³²¹ postmodum Romani reges et³²² principes, expulsis Senonum populis, longe melius sublimantes opere mirifico³²³ auxerunt, locantes in ea more patrio exinimum augustorum dignitati palatium imperiale³²⁴, theatrum, amatum, thermas, viridarium amœnum³²⁵ floribus diversis et odoribus variis delectabile, arenam lapidibus et magisteriis admirandam, in qua Italiæ cives universi consedere et ab uno oratore concionari possent competenter. Ob quam enim³²⁶ causam sæpissime ab eisdem postmodum augustis frequentari et³²⁷ incoli et honorari super cunctas Italiæ civitates adhorta est, maxime quod esset inibi saluberrimi aeris aptissima temperies, locusque ad usus domesticos inrefragabiliter paratissimus. Exinde, pater venerande, sancta christianitate orbi apparente universo, sicut audivit illico Deo credidit, sancto Barnaba apostolo a Spiritu sancto inibi destinato et fidem orthodoxam fideliter prædicante; a quo enim nostra ecclesia ab ipsis primordiis caput Italiæ per sedem metropolitanam

VARIE LECTIONES.

³¹⁹ ita A^o. facc iis A^o. B. sed hic ab alio corr. ³²⁰ resideo Bi. ³²¹ deest cp. Anon. de situ Med. ³²² R. r. et desunt ib. ³²³ o. m. desunt ib. ³²⁴ deest cp. Anon. de situ Med. ³²⁵ amœnum — competenter desunt ib. ³²⁶ deest ib. ³²⁷ fr. cœpit et i. eo quod ib.

NOTÆ.

(67) At a. 681 demum electus est. Sed totus locus corruptus esse videtur, nec Gregorium inter Pa-

pienses episcopos inveni. (68) Murat. SS. Ib, p. 204.

Dei dispensante clementia tenuit, et Deo largiente in æternum tenebit. Quamobrem cathedra Mediolanensis ab ipso apostolo exaltata decenter et sublimata competenter, Dei dextra et beati Petri remigio redoruit. Quod enim verissime reperimus in nostris annalibus, et ejus descriptione adventus et sancti Anatalon vita de discipulis Domini, unus discipulus fidelissimus fidelissime et certissime dicens: « Qui post Romanam arcem famosissimam jam tunc habebatur civitas sæpedita Mediolanum, quippe quæ pari ditione sublimis, secunda post ipsam, ut præfatus sum, augustales occidui imperii infulas tetendebat. » Itaque sanctus Dei dispensante clementia sanxit Barnabas apostolus, ut Mediolanenses, quam imperatores noverat super cunctas Italiæ civitates sublimasse, ea ipse quam sanctis prædicationibus primitus fundaverat, principalis ecclesiastici culminis sedes, aliarumque in ea provincia ecclesiarum metropolis perpetualiter habeatur. Cui profecto urbi, ut in vita sancti Anatalon, quem inibi consecraverat Yerusalemis processurus, inveni, tantum privilegii munus sanctus Anatalon a suo noverat magistro concessum, ut sicut inter reliquas Italicarum provinciæ urbes, earum duntaxat quæ occidentalem usque marginem ab Italiæ sinu protenduntur, post Romanam arcem intenti sub solio eminentia, atque anticulorum conventu frequentissimo principales videbantur; ita ecclesiasticæ ditionis prærogativa post Romuleam sedem cunctas excelleret. In hunc modum et ipse præfatus antistes nil a suo institutore discrepans metropolitanam idem cathedram pro futuris temporibus Christi statuit esse fidelibus, quatenus affinium populorum antistites, hoc est Venetiæ, Liguriæ, Æmiliæ, Retiæ, Alpiscotiæ, quotquot fuerint in sancta matre ecclesia futuri, per has sæpeditas provincias caput quoddam et decus insigne post Romanum pontificem habere debebant Mediolanensis sedis præsulem metropolitanum. Itaque ecclesia Mediolanensis, his et aliis multis fulta et ornata remigiis, fere cum honoribus his omnibus usque ad mei tempus, Dei misericordia et beati Ambrosii meritis devote pervenit. Sed ut ex causis multis, e quibus nostræ querimoniæ causa munitur decenter atque tuetur competenter, quorundam sanctorum episcoporum Papiensium testimonium, Crispini et Epiphaniï percipere. Sanctus enim Crispi-

nus cum se videret morti accelerare, ut in sancti Epiphaniï vita (c. 4) (69) habetur, duxit sanctum Epiphaniū Mediolanum, et dixit ad episcopum Protaxium et ordines quos inibi invenit: « Ecee filii, jam mea ætas meæ vitæ cursum complevit. Commendo civitatem, commendo ecclesiam, commendo hunc, cujus labori et gratiæ debeo, quod usque ad hoc tempus vixi grandævus et debilis; cujus corpora felicitas et virtus animæ imbecillitatem meam portavit sine fastidio. » Item in eadem (c. 5): « Ducitur beatus Epiphanius Mediolanum a hinc reluctans, et magna, si dimitteretur, munera promittens; qui, ut fieret, noluit spondere vel minima. Consecratur autem a beato Protaxio sancti Ambrosii antecessore, catholice ecclesiæ propugnatore firmissimo, summa cum devotione ac celebritate cunctorum. » Præterea testimonium, pater venerande, cape certissimum, cui dubitare aut refragare periculosum et criminiosum sancti patres decrevere. Legitur enim in vita sancti Ambrosii (c. 46) patroni nostri ac ecclesiarum universarum tutoris: « Ordinato sacerdote ecclesiæ Ticinensis incidit in infirmitatem. » Cura est itaque pater venerande, sicut sanctus Fabianus papa suo in decreto (70) asserit « vestræ sollicitudini adhibenda, ut ea quæ sunt ab apostolis eorumque successoribus ordinata ac sancti Spiritus gratia constituta, nec dissimulatione negligere nec aliqua præsumptione valeat perturbare. » Sed sicut hoc quod rationis exigebat utilitas oportuit definire, ita quod definitum est non debet violari. Pater venerande, præcipue vestræ paternitatis reverentiam atque hujus sancti concilii caritatem vicariam caritative exoro ac obnixè, a parte Dei et sancti Ambrosii contendendo, ut nullus episcopus nostræ ecclesiæ suffraganeum, maxime hunc Papiensem, de quo hujus sancti concilii clementiæ conqueror, retinere ac ordinare fraternitatis vestræ perturbator præsumat. Quod si evenerit, accipientis et ordinantis irrita et vacua sit in perpetuum ordinatio. Unde sanctus Systus papa suo in decreto (71) divinitus amonitus magisterio dicit: « Nullus episcopus præsumat alterius parrochianum retinere aut ordinare vel judicare absque ejus voluntate. Quia sicut irrita erit ejus ordinatio, et ita dijudicatio. Nam qui eum ordinare non potuit, nec judicare ullatenus poterit. » Pater venerande, unaquæque

VARIE LECTIONES.

²⁹⁸ quoniam *ib.* p. 206. quæ *Bl.* ²⁹⁹ famosissima *ib.* ³⁰⁰ retentabat *ib.* ³⁰¹ Præter quod s. ut Mediolanensis quam ipse fundaverat — habeatur. *ib.* ³⁰² C. p. u. tantum p. a suo. etc., *ib.* p. 207. ³⁰³ versus *ib.* ³⁰⁴ ita correxit *Behm.* idemque ap. *Anon.* legitur; sumi *codd.* finibus *Bl.* ³⁰⁵ a. nitentis structura e. *Anon.* ³⁰⁶ ita B. et *Anon.* subsellio. em. A. s. s. eminenti A. *Bl.* ³⁰⁷ populorum *Bl.* auriculorum A. ³⁰⁸ aulicorum *Anon.* ³⁰⁹ principari videbatur *Anon.* ³¹⁰ ita ut A. ³¹¹ dissipans B. ³¹² metropolitani *Anon.* ³¹³ ita *Anon.* animum A. B. aium A. ³¹⁴ omnium *Bl.* ³¹⁵ debeant M. s. p. *Anonymus quem hic deserit.* ³¹⁶ me ætas compellit ad transitum, jam originariam ad suum jus revocat terra particulam. *Enn.* ³¹⁷ et gr. *Enn.* ³¹⁸ soliditas *id.* ³¹⁹ C. cum omni celebritate cunctorum *id.* ³²⁰ universorum B. ³²¹ ac instigante s. s. instituta n. dissimulatio *vulg.* ³²² ita B. itaque d. e. n. debere v. A. *Bl.* ³²³ contendo *Bl.* ³²⁴ ita et *vulg.* ³²⁵ ullatenus *vulg.*

NOTÆ.

(69) Auct. Ennotio. Acta SS. Jan. II, p. 364.
(70) In ep. ad episc. orient. in coll. Isidori.

(71) Sixti II ep. ad Hisp. in coll. Isidori.

metropolis ac sedes ²⁵⁴ apostolica quæ universis A præpolleret dignitatibus, suos terminos a sanctis patribus constitutos ordinative nunc usque tenet, de quibus papa Calistus suo in decreto (72) dicit: « Nemo alterius terminos præsumptione illicita usurpet, unde Dominus loquitur dicens: « Ne transgrediaris terminos antiquos, quos posuerunt patres tui (Prov. xxii, 28). » Itaque unaquæque ecclesia, quæ sanctis fidem majoribus servare desiderat ac sanctorum decreta honorare contendit, nostræ querimoniam fideliter et caritative, ut sibi ne similia patiatur provideat. »

16. Inter ²⁵⁵ omnia grandia eximiaque acta, in quibus ecclesia Ambrosiana dilacerata a perfidis regibus et a seivissimis hostibus dirissime perpressa est, quoddam magnum et laude dignissimum scribere satagebo. B Quod quando quomodoque factum sit aut a quo rege aut a quo archiepiscopo aut ob quam causam, investigandum fore cognovi. Igitur regis Alberti tempore, cum idem summo imperii Romani culmine, sicut tanto decebat viro, magnifice frueretur, Francigena natus atque ex ipsis prosapia suæ originem duxisset, devictis et superatis Gothorum populis, qui in Italiae partibus ad devastandos fines et urbes et gentes confluerant, nec non Ungaricis procul expulsis longaque remotis, quos gens Italiae ab illis valde olim attrita cognovit: rex Albertus cum strenuissimorum militum agmine magno supatus, securus ²⁵⁶ per Italiae loca proficisceretur, tandem Mediolanum iter direxit, quam per multa noverat tempora post decessum Brenonis, qui eam post omnes Italiae urbes quas construxerat mirifice adornavit et aornatam decentissime multis honoribus superexaltavit, et qui ²⁵⁷ postea, prout erat in cunctis usibus humanis salutifera, ab universis imperatoribus Romanis exaltatam, maximeque ab Hadriano et Nerva ejus filio atque honorabilissimo et decentissimo rege Trajano, nec non Maximiano rege crudelissimo, palatis supra portas septem jussis imperialibus magnifice elevatis, super cunctas Italiae urbes quasi rosæ amoenissimæ floruisse ²⁵⁸. Qui cum Mediolanum venisset, palatium Maximiani, quod situm est infra moenia urbis, vel Trajani juxta thermas sancti Georgii locatum, velociter præparari præcepit, ignorans, ut ipse postea simulabat, quod nullus rex a tempore beati Ambrosii, in cujus præsidii civitas Mediolanensis super omnes Italiae urbes ab ingressu imperatoris libertatem acquisivit, urbem hanc introisset. Quo audito cives aliquantulum suspecti, si aut hostium incursione aut civium perturbatione aut alio pravo ingenio hoc cogitasset, tacite ri-

antes perturbabant. Quid multa? Deo annuente et beato Ambrosio ²⁵⁹ interpellante, ingressus sibi omnino prohibitus est. Tandem populi videns voluntatem, aliquantulum se lætum simulans et quasi parum hoc paucipendisset, tenens sub pectore vulnus plusquam quisquam esset ratus, ad palatium Ambrosianum haud longe ab ecclesia ejusdem hospitatus sedit. Ea tempestate Walpertus archiepiscopus, cathedram regens Ambrosianam, vir indolis bonæ, juvenis tamen et ut tempus habebat militaris, satis attente consilio et suorum militum armis insistens regi deserviebat. Erat namque regi episcopus carus, consilio venerandus, et in cunctis negotiis imperialibus iudex fidelissimus. Itaque cum de quacunque causa multis iudicibus astantibus B sententiam proferre curabat, cuncti ²⁶⁰ unanimiter illico obtemperabant. Aliquantis autem transactis annis, cum Walpertus universi negotia regni, a rege fidelissimus probatus, curiose ac sedule dispensaret, canes palatini nimia invidia quasi ranæ turgidi, clanculo imperatori Walpertum criminose accusarunt. Itaque rex falsa occasione accepta, super Walpertum et totam civitatem quasi leo ardentibus oculis, mortem cruciatibus diversis interminans, insanire ac fremere cœpit. Quamobrem Walpertus, regem virum vesanum et furiosum cognoscens, ipsum irrationabiliter commotum, magis scientia animi, quam armorum viribus cæde data imensa demoliri regni ²⁶¹, sub quoddam negotium simulans se pergere trans montes, Ottonem Theutonicum Theutoniae fere totius ducem, ut de regno se intromitteret, Romano fretus favore, suorum episcoporum ac militum Mediolanensium suffragiis aggressus est. Itaque ordinato consilio, Otto super omnes gentes et thesauros Walperto et ejus consiliis confidens, in paucis diebus, Walperto comitante, inenarrabili militum vallatus multitudine venit in Italiam. Dum hæc acta fuissent, Walpertus convocatis episcopis, ducibus, marchionibus omnibusque Italiae primatibus, de superbia Alberti, Mediolani honorifice suscepti ²⁶², conquestus est. Igitur spreto Alberti ac suæ gentis totius superbia, qui Italiam quasi ancillam dominabantur, Otto ab omnibus in regnum cum triumphis Mediolanum electus et sublimatus est. Interea Walperto misteria divina celebrante, multis episcopis circumstantibus, rex omnia regalia, lanceam in qua clavus Domini habebatur, et ense regalem, bipennem, balteum, clamidem imperialem, omnesque regias vestes super altare beati Ambrosii deposuit. Perficientibus atque celebrantibus clericis omnibusque Ambrosianis ordinibus

VARIE LECTIONES.

²⁵⁴ ita A. B. a sede A. B. ²⁵⁵ Titulus: Incipit de Walperto episcopo et rege Alberto. A. Qualiter Walpertus archiepiscopus Albertum regem privavit regno. *vell.* ²⁵⁶ ita A. B. ²⁵⁷ quam *Bl.* ²⁵⁸ floruisse *Bl.* ²⁵⁹ oro ea *addit. B.* ²⁶⁰ cuncta B. ²⁶¹ regnum quoddam negotio *Bl.* ²⁶² ita A. B. *Bl.* susceptus A. B.

NOTE.

(72) Ep. ad Gall. ib. Hæc in brevius contraxit.

divinarum solemnitatum misteriis, Walpertus magnanimus archiepiscopus omnibus regalibus indumentis cum manipulo subdiacone, corona superimposita, astantibus beati Ambrosii suffraganeis universis multisque ducibus atque marchionibus, decentissime et mirifice Ottonem regem conlaudat in et per omnia confirmatum induit atque perunxit. Quo facto rex paucis commoratus diebus Mediolanum, consilio Walperti edoctus, cujus probitatem atque industriam ultra omnes et super omnes habebat sapientes, festinanter Albertum in cunctis ³⁶⁵ preoccupans negotiis, universis tantum episcopis ex omnibus Italiae civitatibus, nec non ducibus, marchionibus, capitaneis, valvassoribus, Ottonem Walperti amore comitantibus, cum innumerabili atque ineffabili peditum virorum sortium multitudine, Romam ^B quotenderet, iter aggressus est. Tandem Walperto per tres dies regem Romam antecedente, ut ipsum coram omnium gentium multitudine coronaret, Deo adjuvante pervenit. At Albertus cognita regis Ottonis fama et magnificentia, videns se omnino ei armis resistere non posse, et Walperti cognitis virtutibus, sero quod cum verecundaverat poenitens, perosus fere omnibus et caelo et terra, ab universis gentibus destitutus, meritis exigentibus suis, in insula marina quae Corsica vocatur, tristis, miser, imbellis, iners, infelix, occulte, amplius in regno non reversurus, et velut fur et latro velociter aufugit. Idem autem per tempus rex Otto devicto et effugato Alberto, tripudiantibus universis Romae ab apostolico conclamantibus et collaudantibus universarum gentium populis, Walperto tantum astante, coronatus est (*an.* 962, *Febr.* 2). Interea omnium regnorum imperio sine gentium caede aut ullis sine bellorum periculis adepto, Walperto astantibus universis rex Otto extollens, oppida multa regalia in Italiae partibus commorantia decentissime ac honorifice ei donans exaltavit, magnificavit, honorificavit, et praee omnibus et in omnibus honorificando sublimavit.

Cantilena ³⁶⁶ *super statum regis Alberti.*

Age, age jam, Alberte, ultra Decium superbe,
 Disce, miser et miselle, quid fuisti aut quid es
 Adest Otto rex nostrorum regens sceptrum
 populorum,]
 Cui debent summam laudem reges regum
 saeculorum.]
 Ultra reges habens scire, supra fortes regens
 vires,]
 Quos nunc habet mundus iste, superpollet
 satis juste.]
 Manu fortis et Jocundus, bellicosus et di-

cretus,]
 Vultus habens angelorum, et est pater orphanorum.]
 Te, Alberte, decet nemus, et Ottonem manet decus.]
 Pro infamia Walperti te decet alga ³⁶⁶ regni;
 Pro regina nunc latrina ³⁶⁶ utere jam nunc
 marina;]
 Pro regali sceptro nostro fruere jam navis
 rostro,]
 Utere vela marina, fruere jam Salonicha ³⁶⁷,
 Ut defendas vitam istam, vestes quaerens et
 farinam.]

17. Interea ³⁶⁸ dum dignitatem atque magnificentiam archiepiscoporum supradictorum recolens, et aliquam magnarum rerum partem, quas magnifice in Deum et in saeculum operati sunt intiendo descripsi, saltum ex improvise dando Landulfum exilivi, qui, iniquus velut scorpio, in extremis cauda torve venando perentis, majores ecclesiastici ordinis, videlicet archidiaconem, archipresbyterum ceterosque majores, nec non primicerium presbyterorum, qui coepiscopus vocatur, ceterosque archipresbyteros hujus urbis ecclesiarum decentissime per multa tempora ultra omnes hujus saeculi clericos sublimatos, quadam insania ductus incompensabiliter et indigne et injuste dehonestavit. Enim ut archiepiscopatum, quem ipse duris et malis artibus patris adquisierat, retineret, universos ecclesiasticos honores atque dignitates, quas ordines supradicti per multa ad honorem ecclesiarum et beati Ambrosii tempora rixerant atque tenerant, feris et saevissimis laicis tradidit. At prorsquam hujus rei gesta narrando percurram, in cujus regis tempore accidit, cujusque generis et cujus potestatis et a quo patre ortus, disserere operam dabo. Igitur tempore Ottonis imperatoris Romani primi, Bonizo (73), a quo Landulfus natalitatis suae originem duxit, virtute ab imperatore accepta, totam hanc urbem velut dux (74) castrum procurando tenebat. Erat enim honorum militum et strenuissimorum civium raritas immensa, quos homines ³⁶⁹ pestilentia vernium invisa et inaudita, qui sub pulvere parvissimi latitantes ³⁷⁰, ut anguis terribissimus eosque mordens fere consumpserat. Propterea vini sestarium per civitatem denarium unum, modium frumenti denarios quatuor, plaustrum unum lignorum denarium unum, verveces autem aut porcos ceteraque majora animalia ultra quam cuiquam modo credibile sit, tempore illo vendebantur (75). Per idem tempus mortuo Gottofredo

VARIAE LECTIONES.

³⁶⁵ i. c. *desunt* B. ³⁶⁶ *suavis addit* A'. ³⁶⁶ *alga* A'. ³⁶⁶ *latina* Bl. ³⁶⁷ *Salonichina* Bl. ³⁶⁸ *Titulus* ; Expl. de Walperto. Inc. de Landulfo episcopo et Bonizone ejus patre. A'. De Landulfo de Carchano archiepiscopo Mediolanensi et Bonizone ejus genitore. *retl.* ³⁶⁹ *ita* A'. *et primo* B. *ubi post correctum est omnes.* ³⁷⁰ *latentes* B.

NOTAE.

(73) Cf. Arn. I, 10.
 (74) Cf. Andr. c. 16. *Erat enim nobilis Herlembaldus coram secundo quasi dux.*

(75) *Porci, arietes et magni boves dominum non reperiebant, imo gratis dabantur.* Flamma c. 132, Cf. Giuliani II, 378.

archiepiscopo (an. 9791, Sept. 19), cujus nominis A memoria perparum apud nos sonat, Bonizo Carcanensi opido oriundus dignitatum avidissimus, suo filio Landulfo in pondere auri et argenti magno archiepiscopatum Mediolanensem contra omnium ordinum clericorum voluntatem adquisivit. Interea Landulfus paucis commoratus annis, patre ejus male mortuo a quodam Tazonis vernula suo ³⁷¹ in lecto, ad Ottonem imperatorem cursu veloci fugiens tetendit. Itaque cum ante regis praesentiam venisset, et omnia bella quae pater ejus regia ob sui honorem imperii egerat, quam ejus fidelissimus miles fuisset, narravit; quia etiam multis lacrimis multisque promissis eum obtestans, ut ipse ad sui honorem et imperii dignitatem et Bonizonis ductus caritate, quem ipse super omnes bonis acibus optimoque servitio probando amaverat, nec non ut superbiam tantae civitatis impescendo humiliaret, Mediolanum armis atque gentium populis diversarum munitus, in fortitudine magna et brachio extento circumveniret. Quamobrem rex Otto II velut leo commotus, cum Landulfo ineffabili gentium barbararum et militum strenuissimorum gente stipatus veniens Mediolanum, totamque civitatem machinis et diversis tormentis circumlans, omni tamen sine bello consulit. Nocte denique eadem visio reverenda superveniens, Landulfum longo labore duroque itinere confectum verbis suavissimis omnia inferni tormenta merentibus illi ostendens, et quam suavia loca atque praemia sempiterna illos qui Deum timent et operibus bonis fideliter usque ad finem perseverant et manent, ipsum perterruit. Propterea Landulfus divinis intrinsecus verbis exasperatus, Dei timore et beati Ambrosii reverentia tactus, videns pro sui tantum honore populum, quem mature perituum audierat, civesque quadam pertinacia sibimetipsis hostes factos, et filios paulo antea sibi caros, nunc nequiter in gladiis coadunatos dirissimis in mortem saevissime paratos esse; cognoscens vidensque quod illis ira regis et gentium in spolia hostium in quorum ³⁷² gaudentium posset evenire, omnino obrigit. Itaque convocatis aliquantibus ex urbe nobilibus, rege tamen primo ignorante, postea vero durissime consentiente, pollicens illis omnes plebes omnesque dignitates atque xenodochia, quae omnia majores ordinarii atque primicerius decumanorum, archipresbyteri et cimiliarchi hujus urbis ecclesiarum tenebant, jurejurando asserens pactum usque detestabile pactatus est. Quod factum regem minime latuit; et quamvis multis ex causis in cives crudeliter maniaverat ³⁷³, tamen amicitia civitatis redintegrata per plurimum gavisus est. Hoc facto Landulfus civitatem introgresso, rex Otto omnibus salutatis in partibus Liguriae secessit. Quo in tempore Landulfus omnes milites majores,

quorum virtute archiepiscopatum teneret, expoliatus injuste clericis ecclesiarum, per detestandam investituram plebes illas danlo sullimavit. Quin etiam propinquis quos in Carcanensi oppido habebat, de beati Ambrosii archiepiscopatus bonis, quibus ipse fruebatur indignus, quadraginta milia modios terrae fructuum, ut illos ultra omnes ditaret vicinos, per feudum dedit.

18. (An. 998.) Veniens ³⁷⁴ autem Arnulfus a magno Walperto quintus viriliter episcopatum regens, mortuo tamen Ottone, quem Walpertus unxit in regem, regali curiae Ottonis III regis, filius Ottonis II, decenter secundum tempus serviebat. Erat enim Otto Ottonis filius secundi a filio ³⁷⁵ conjugali, mortua conjuge ex qua sibi filium masculum minime genuerat, alienus. Qui cum in castitate videns per humanam fragilitatem persistere se non posse, gravissimum ducens fore crimen, regem ³⁷⁶ aut adulteriis sordidari aut fornicationibus coinquinari: tandem Arnulfum, cum quo se de conjuge congrue consiliaretur, advocari praecipit. Itaque Arnulfus cum ante imperatoris faciem advenisset, rex e solio surgens honorifice eum suscepit. Tandem consilio accepto, ad imperatorem Constantinopolitanum, ut filiam suam ultra omnes virgines splendidissimam sibi conjugio ³⁷⁷ sociaret, Arnulfum ineffabili thesauri argenteique pondere honestum curialiter direxit. At Arnulfus omnibus affluens divitiis, cum in curiam Constantinopolitanam receptus tamen honorifice ab imperatore admirabilique militum ac clericorum exercitum stipatus venisset, per aliquos dies moratus, et cum suis omnibus ex longo itinere ac labore fatigatis recreatus, equum imperialem, quem Otto imperator Romanus sibi ad hujus laboris solamen donaverat, substrato pallio admirabili, ferris aureis et clavis argenteis pedum unguis abrasis curiose aptari fecit. Igitur hujus rei fama per palatia regis incunctanter volante, rem milites palatini inauditam audientes, universi coram imperatore more solito astantes, vehementer admirati sunt. Enim hoc Arnulfus ad honorem Romani imperii, excellentiae atque magnificentiae regis Ottonis, totiusque Italiae fecerat. Tandem cum Arnulfus archiepiscopus ³⁷⁸ magno ducatu militum stipatus, quos pellibus martulinis aut cibelinis, aut renonibus variis et hermelinis ornaverat, quibus imperator mirifice eum imbuerat, ab imperatore de filia ejus esset securus, et ipse ante faciem ejus solus, astantibus multis episcopis et aliis summae magnaeque dignitatis, quibus ante praesentiam imperatoris sedere non licet, super cibotergitronum ³⁷⁹ sederet, multis per interpretem rebus sermocinatis, quod intus Arnulfus erat foris apparuit. Interea imperator Arnulfum, ut secum venatum quasi ad depellendas corporum gravitudines iret, precatus est. Arnulfus autem voce benigna, primo paululum

VARIAE LECTIONES.

³⁷¹ sua B. ³⁷² ita A. B. h. occisorum g. Bl. an iniquorum? W. ³⁷³ manaverat B. ³⁷⁴ Titulus: Expl. de Landulfo archiepiscopo. Inc. de Arnulfo archiepiscopo. A. De Arnulpho archiepiscopo et ejus gestis. vell. ³⁷⁵ ita codd. consilio corr. Murat. ³⁷⁶ regis B. ³⁷⁷ s. in c. B. ³⁷⁸ deest B. ³⁷⁹ cibotergitronum A. B.

tacitus inter se cogitans ordinem episcopalem, in quibus exercere se debet, tandem dixit: *Ego enim, vobis si placet, quia hora meas venationes insequi solitus sum, meis armis meisque militibus crasino die mediantem ad vos veniens pręparatus ero.* At imperator, de quibus armis quibusque militibus Arnulfus dixisset, minime per interpretem ipso balbutiente intellexit. Veniens autem Arnulfus die statuta, episcopalibus indumentis ornatus cum stola, sine qua numquam foris aut in civitate ullis negotiis intervenientibus aut perturbationibus esse solitus fuit, et crisma, honorabilissimisque clericorum ordinibus vallatus, quos secum tulerat, et tribus cum ducibus, honorandus pervenit ad imperatorem. Quo viso imperator per multum inter se admirans, videns tantum virum in Dei opere religiosum, sapientem, discretum atque benignum, aliquantulum quod de venatione dixerat verecundatus, per omnia laudans atque magnificans ac gręce sermocinando ipsum extollens subsistit. Quod factum Gręci episcopi, archiepiscopi, sacerdotes perplurimum, quod ³⁰⁰ co in tempore curię insistebant, mirantes, erga Latinos tantam religionem minime fore credentes, permultum beatum Ambrosium benedicentes dicebant: *Decens et competens ratio fuit, ut sicut nos beatus Ambrosius usque hodie divinis alit alimentis sacratissimisq; amonitionibus vel suos filios lacte et melle verbi divini informat, sic dominus Arnulfus, tanti viri tantique patroni successor, suis nos exemplis modo colifizando informaret.* Interea imperator et Arnulfus cum paucis episcopis in unum convenientes, ex secretis tractaverunt consiliis. Moratus autem Arnulfus per tres fere menses apud imperatorem, gratia regis adeptus, serpentem æneum, quem Moyses in deserto divino imperio admonitus coram filiis Israel exaltaverat, imperatori quęsivit et habere meruit, et veniens in ecclesia sancti Ambrosii ipsum exaltavit (76). De quo sanctus Ambrosius in Exameron: *Et ipse sicut serpens exaltatus, devorat colubres Ægyptiorum.* Demum multis et magnis donis ex auro et gemmis dotatus, cum filia ejusdem, quam Romano imperatori traderet in conjugio, lætus et hilaris fere usque ad portum Barianum pervenerat. Ecce enim ex improvviso vox humana regia, quam imperator cum ineffabili pondere auri et argenti Arnulfo et suę filię donaverat, dicens: *Otonem imperatorem Romanum mortuum esse (an. 1002. Jan. 23),* insonuit. At Arnulfus vocem hujusmodi audiens, aliquantulum expavescens, viriliter universos exhortans voce episcopali omnes intuens dixit: *O fratres, vox enim hæc fantastica ut nos terrefaceret venit; vox est illius, qui protoplaustos deceptit, qui Redemptorem nostrum olim bis terque temptavit; de quo ipsa Veritas dixit (Joan. viii, 44):* *mendax est ab initio et*

pater ejus. (Joan. viii 44). Cui quis catholica imbutus fide fidem adhibere non debet. Itaque omnibus ambagibus omissis, ad portum salutis, velis dimissis accelerare festinemus. Tandem cum in portu per tres dies sederet, ut res erat in veritate comperturn est. Propterea cunctis graviter congescentibus, magnis lamentis magnisque suspiriis Arnulfus et regis filia cum omnibus suis ad patriam domum remeans separati sunt.

19. Rex ³⁰¹ autem Otto III cum Romę castrum Crescentii, quod ipse contra imperium suum erexerat opere mirifico constructum, per multos obse- disset annos, ad ultimum castrum et ipsum Crescentium ingenio, non armis neque corporis viribus cepit (an. 998, Apr. 29). Quin etiam ipsum Crescentium, nobili progenie ortum oculis turpiter evulsis, ad ultimum omnibus membris detruncatis decapitari jussit. Post multum vero non tempus (an. 1002) rex Otto cum gravi ægritudine oppressus cruciaretur, et omnibus medicis, qui ejus curię atque pręceptis sollicite serviebant, probatis, quęcum medicinę aut antidoti regi nichil profecerant, fere ab omni salutis spe privatus, tandem ei ³⁰² a quodam culiculario relatum est quod Stephania uxor Crescentii de hoc morbo ultra omnes discete sentiret. Quam cum rex sibi advocari pręcepisset, cupiens eam bonis factis bonisque promissis a dolore sedare marito, grandæ dona auri et argenti illi representari jussit. At Stephania caute aliquantulum de ægritudine ejus scitans, durum habens sub pectore vulnus (77), medicinis Galeni aut Ypocratis sapientissimi quatinus regem ab invisio morbo liberaret, intrinsecus se finxit. Igitur Stephania cum per duodecim dies regem multis unguentis multisque experimentis fovisset, et sola aut cum ancilla intrandi aut exeni facultatem haberet, videns se jam tempus ad vindicandum maritum pręparatum carpsisse, militibus convocatis palatinis quasi magno cum consilio omnibus dixit: *O milites, si salutem quæritis imperatoris et ejus vitam vobis necessariam fore videtis, corium cervinum recens atque sanguineum cura velocissimo mihi adducite. Es enim ad salutem regis valde necessarium. Operę pretium est, ut rex huic cervino unguentis multis peruncto curiosissime involvatur.* Quod cum milites pręcepto imperatoris urgente nichil mali suspicantes celeriter implentes corium duxissent, Stephania caute et ceulissimè eum unguentis toxico infuso illico perunxit. Itaque rebus his omnibus pręparatis, Stephania studiose hæc omnia se agere simulans, veniens ad regem, multis militibus astantibus ipsum omnino nudatum corio illo per multum constringens involvit. Quo facto Stephania regi silentium imponens, diætaque ordinata qua rex aleretur, ad quendam ducem carissimum se ire medendum simulavit. Et factum est,

VARIE LECTIONES.

³⁰⁰ perplurimi qui *Bl.* ³⁰¹ *Titulus*: De morte Ottonis imperatoris. *A. addit*: et Stephanix. ³⁰² *deest B.*

NOTÆ.

(76) V. Giuliani III, 9.

(77) Cf. Virg. *Æn.* I, 36; IV, 67.

medicina quam ad regis esset vitam putabant, ad mortem inventa est. Quæ omnia cum Arnulfus vir per omnia curiosissimus seriâ et studiose inquireret, ut Romæ gesta erant, cuncta in veritate comperuit. Igitur diversarum multarumque rerum in auro et argento ac palliorum diversorum mobilibus bonustas, visitatis apostolorum reliquiis multisque martyribus, quibus Roma usque hodie ornata et honoranda a multis frequentatur populis, nec non apostolico salutato, ab eademque urbe discedens, iter quo Mediolanum repedaret aggressus est. Interea Arduinus nobilis et marchio atus, locuples in auro, sed scientia parvus, armis prudens, ingenioque gnarus²⁰³, paucis consentientibus Italiæ primatibus, Ottone jam mortuo quasi furtim in regem surrexerat. Hoc audiens domnus Arnulfus, paucis commoratus diebus, sanctæ Mariæ ac sancti Ambrosii in auro et argento palliis et gemmis diversis honoratis ecclesiis, in Roncalia cum omnibus Italiæ primatibus colloquium statuit. Ubi cum diverse de regni negotiis tractassent, Arduini spreto dominio, quod malis artibus usurpaverat, Henricum²⁰⁴ I. Teutonicum, scientia illustrem, armis fortissimum militumque copiis abundantem ac divitiis affluentem elegit (78). Itaque Henricus I. convocatus est²⁰⁵, veniens in Italiam, fretus domni Arnulfi amniculis, imperium Romanum hostibus fugatis viriliter rexit et tenuit (an. 1004).

20. Veniens²⁰⁴ autem Heribertus Arnulfi successor secundi, viribus fortis atque fortiori insistens tempore, divina pollens scientia sæcularique ingenio astutus, ad universa restauranda quæ archiepiscopatus quorundam vitio inepte amiserat ecclesiastica sollicitus, infulis præfulgens episcopalibus, cathedræ Ambrosianæ sedibus viriliter resedit. In cuius tempore (an. 1018) famas non tamen²⁰⁷ terribilis per viginti tenens Italiam annos, populos universos invadens graviter arripuit. At contra beatus Heribertus divina intrinsecus motus misericordia, videns pauperes egenosque tantos, orphanorum ac viduarum copiam immensam, convocari ad se quinque pistoriæ artis magistros præcepit. Quibus convocatis pauca divina eloquia, ut illos in Dei servitio animaret aperuit; et illis mercede pactus divina ob jura imperavit ut die omni ac nocte, quamdiu famas in Italia partibus maneret, omni alio labore intermisso, operi curialiter ministerent, quatinus mixturæ panes et cæreris octo milia per diem unamquamque sumo in mane suis consignarent ministris. Quin etiam cocos representari ad se domesticos faciens impe-

rando præcepit ut, leguminibus a ministris receptis, et octo fabarum modios elimosynariis studiose ac curiose omni die in mane repræsentarent. Insuper autem omni mense circa Kalendas nummos multos ac novas vestes propriis manibus dabat. Et factum est omni suæ tempore vitæ, præter annos in quibus aut cum rege aut cum marchionibus aut cum ducibus aut cum gentibus extraneis vel cum populo diversis occupatus negotiis insistebat, summa cum devotione assidue Deo annuente adimpletum est. Interea cum domnus Heribertus archiepiscopatum nequiter a multis ac varie dilaceratum virtute in magna recuperando viriliter reintegrasset, omnibus sibi rebus prosperantibus, in cunctis negotiis episcopalibus provide ut bonus pastor oves restaurans, ac suo gregi graviter scapulis imponens, strenue Deo vigilabat. Præterea summa Henrici I.²⁰⁸ imperatoris ductus amicitia, quem rex ipse supra omnes mortales in regno ac conciliis regi ministrandis fide regia sublimaverat, in Roncalia ob regni stabilimentum multis cum ducibus et episcopis tempore competenti colloquium decenter construxit (79).

21. Ea²⁰⁹ tempestate Eusebius Papiensis episcopus crucem tamquam metropolitanus ante portari faciens, copiosus et ab ipsa Copiosa oriundus, summo superbiæ fastu elatus, Mediolanensis culmini præsulatus coæquari anellans, serotinus colloquio venit. Ut autem hunc domnus Heribertus eminus vidit, tactus dolore cordis intrinsecus, diu inter se tacite suspirans, demum mirantibus universis clara voce in medio inft: « Summe Deus æterne, qui omnia tua disponis sapientia, qui regibus et principibus legem, ut sui essent juris contenti, sanxisti, nec non archiepiscopis metropolitans ac episcopis subordinatis, ut suis legibus spiritualibus a sanctis patribus editis et parochis sedule contenti permanerent, benigne ut medicus accuratissimus præsignasti: homines isti, qui nimio iniquitatis zelo decus et honorem sanctæ Ambrosianæ metropolitane ecclesiæ obfuscare conantur, oblitis legis paternæ ac majorum reverentia, unde procedunt? Enim qui condam sancto et reverentissimo Benedicto antecessori nostro de Papiensis episcopatus consecratione in synodo Romana²⁰⁹ conquerenti injuste causaverit, animum ducis ingerens, non patris affectum retinens, sine lege pastoris illicite suo ad consecrandum domicilio usurpative attraxit, nec civitatem dilexit Papiam, unam et caritativam obedientiam nostris antecessoribus habentem, cujus ecclesiam de filia sibi ancillium colligavit²¹¹, nec sancti An-

VARIÆ LECTIONES.

²⁰³ ignarus Bl. ²⁰⁴ Alter cod. (i. e. A.) Conradus Bl. ²⁰⁵ c. e. desunt B. Alter cod. Conradus qui altero nomine Cyno c. Bl. ²⁰⁶ Titulus: Expl. de Arnulfo arch. Incipit de Heriberto archiepiscopo. A. De gestis domini Heriberti archiepiscopi Mediolanensis MXVII. rell. ²⁰⁷ tantum Bl. ²⁰⁸ alter cod. (i. e. A.) Cononis. Bl. ²⁰⁹ Titulus: De episcopo Papiensi et archiepiscopo Heriberto. A. Qualiter episcopus Papiensis reprehensionibus Heriberti crucem quam premiserat refutavit. rell. ²¹⁰ romano B. ²¹¹ s. fecit a. c. B.

NOTÆ.

(78) Hoc falsum esse demonstravit Giuliani III, 23.
(79) Et hoc colloquium et sequens narratio fictitia visa sunt comiti Giuliani III, 160. Papiæ tunc epi-

scopus erat Rainaldus; Eusebii nulla præterea mentio exstat.

brosii sedem, ut sancti prædecessores apostolici, patrio dilexit affectu: Unde dolores magni et duplicati cordi inhaerent meo, sanctam devotionem beati Juventii et Crispini nec non et reverentissimi Epifanii sedule cognoscens, quam in nostra ecclesia devota ut matrem sustentantes impenderunt. Qui, cum nostra ecclesia, imperatorum et tyrannorum ævuita olim pastore viduata, Dei adjutorio quandoque sustentata florisset, ipsam benignis ammonitionibus et consecrationibus refoverunt, hujus sanctæ ecclesiæ primiceriatum et omnium nostrorum episcoporum providentiæ prærogativam habentes, præsertim quanti amoris quantæque diligentiae sancto confessori nostro fuit Ambrosio, qui, quamvis corporis molestia gravaretur, inibi sacerdotem in episcopo manu propria ordinare curavit. Quo audito, animis omnium circumstantium magis ac magis exardescentibus, qui multa sæva ac aspera prælia ob beati Ambrosii amorem, cæde data immensa ac a Deo data victoria sustinuerant, crux quam Eusebius sibi anteferri fastu superbæ præmittebat, ab ipso summa humilitate ac devotione debita coram omni multitudine refutata est; quæ usque hodie, plurimum crystalli habens, in sanctæ Mariæ secretario in testimonio posterorum decenter custoditur.

22. Per ²⁰² idem tempus (1037) cum Conradus imperator Papiæ, circumstante exercitu, imperiabilibus præfulgens dignitatibus consedisset, universis qui ecclesiarum beneficia invaserant, aut qui homicidia injuste commiserant, aut orphanorum aut viduarum prædia devastando contriverant, et omnibus qui injuste a perfidis hominibus per aliquam causam cruciabantur, ut sui imperii vigor exigebat, secundum legem facere humanam et judicare decrevit. Itaque conspiciens multos in Italiæ partibus circumspersos sine lege, sine lædere, omni dimisso timore inhumaniter invicem offendere, ut omnes a malo in bonum revocaret, quatinus qui sine lege omnia habentes promiscua illicitè sese exercuerant, per legem districte judicarentur, edicto per diversas Italiæ provincias volante hujus rei causa diem statuit. Quo audito orphani multi viduæque multæ, quamplurimi duces multique episcopi, velut aqua in sentina, Papiæ ante imperatoris aspectum unusquisque de propria conquerens injuria confluxere. In quo loco, prout erat offensionis causa, alii restituebatur pro facti emendatione optimi auri libra aut argenti marchæ, et alii, sicut rei causa habebat, indicabatur ²⁰³ secundum legem ²⁰⁴; quin etiam aliis secundum legis præcepta manus truncabantur, aliis oculi funditus eruebantur,

A postremo vero ab alio vita, quæ est pretiosior auro, ense regio capite abscisso auferebatur. Interea quidam transmontanus ante imperatoris præsentiam, summa multitudine circumstante, de curte Leuci super Heribertum archiepiscopum conquestus est. Hoc audito Heribertus hac indignatione turbatus neque respondere neque defendere sese paravit. Tandem e solo consurgens, hujusmodi verbis, ut rex spatium per induciam daret, quæsivit. Unde multis conlatrantibus et regem in iram provocantibus, super Heribertum nimio odio zelati sunt. Itaque ubi hoc imperator cognovit, ira et malorum verbis commotus, oblitus quod cum Heriberto fœdus fœdaverat, ferali ira repletus, archiepiscopo ut lamentanti legem faceret imperavit. Quo recusante, rex ipse e solo consurgens regio, ut Heribertus caperetur præcepit. At milites, quantæ dignitatis quantæque magnificentiae Heribertus esset cognoscentes, timentes manus in illum mittere, paulum sustulerunt. Demum Heribertus regem ad priistinam amicitiam, qualiter in regno ipse eum adjuvaverat et strenue fecerat viribus omnibus, altis revocans verbis frustra laboravit. Venientes autem canes palatini et sævissimi Teutonici, qui nesciunt quid sit inter dexteram et sinistram (80), et jumenta multa, Heribertum detinuerunt. Hoc facto omnis regis et legis vigor ²⁰⁵, iudicibus et ducibus omnibusque episcopis atque marchionibus per diversa quadam ira commotis æ perstreptibus ²⁰⁶, dissolutus est. Quo detento, fama ad concives ac filios suos Deoque adoptivos citissime pervenit. Propterea hujus urbis nobiles sine mora per omnes Italiæ partes currentes, multos episcopos, duces, civitates sollicitando, consilium mirabile intulerunt. Interea omnes Mediolanensium concives, majores ætate ac minores, sacerdotes, clerici æ matronæ nobiles et sanctimoniales, omnibus ornamentis abjectis, cinere et cilicio induti, corpora sanctorum jejuniis et orationibus, litanis et crebris vigiliis Deum supplicando visitabant. Et cum longa jejunia ²⁰⁷ fere usque ad noctem ducerent, coctam quod comedere debebant, pauperibus summa cum reverentia tribuebant, quod, velut filii mortuis omnique substantia habitantium viribus iniquorum abrasa, tristi vultu et mœrenti animo consistebant. D At sacerdotes et monachi intimis suspiriis magnisque lamentis singulos per dies letanias studiose celebrantes nudis pedibus, multis et magnis mysteriis supplicantes Dominum et beatum Ambrosium et omnes sanctos exorantes, incessanter fatigabantur. Sed Deus, qui cuncta scrutatur occulta, cuncta antequam fiant aperta cognoscit, videns omnes Heriberti fideles

VARIE LECTIONES.

²⁰² Titulus: De Conrado imperatore durissimo, et d. heriberto archiepiscopo. A. Qualiter Heribertus archiepiscopus ab imperatore Papiæ capitur. *rell.* ²⁰³ judicabantur B. ²⁰⁴ l. q. e. a, s. *desunt* Bl. ²⁰⁵ *ita* A. jugum B. jugum Bl. ²⁰⁶ comoti p. B. ²⁰⁷ *desunt* B.

NOTE.

(80) Proverbialis locutio, qua etiam III, 12 utitur, et Arnulfus III, 17.

PATROL. CXLVII.

28

conceives, populos vicinos atque longinquos ad liberandum et vindicandum ipsum Heribertum usque ad mortem obstinatissimos, et ad cædem immensam super Conradum ac suos satellites animis et armis præparatos, ante tempus ad bellum statutum, sine bello et gentium utriusque partis strage Heribertum consilio abbatissæ Sancti Sixti, quam ipse consecraverat, a manibus iniquorum liberavit. Cum enim Heribertus a Cunrado viro invido et odioso⁸⁸⁸ detentus fuisset, non tamen constrictus, ut alii dampnati solent, sed curialiter a Teutonicis munitus juxta flumen quod Trebia vocatur, non longe a Placentia, Dei dispensatione atque ducatu venisset, papilionibus et ceteris ornamentis consedentibus per aliquot dies moratus quievit. Interea Heribertus Teutonicorum gulositatem et animos vino deditos videns atque⁸⁸⁹ cognoscens, unum de fidelissimis domesticis tollens, quod secum habebat, ad abbatissam Sancti Sixti, cujus monasterium infra civitatem Placentiæ situm est, studiose in omnibus quæ volebat edoctum direxit. Qui ubi omnia seriatim, quæ Heriberto injuste evenerant, abbatissæ commemorasset, et consilium quo fuerat doctus ei apperuisse: ut erat et⁸⁹⁰ consiliatrix provida, accuratissime et tacite inter se rimari cœpit quo ingenio quove consilio Heribertum a Teutonicorum manibus eripere et liberare posset. Itaque abbatissa, videns Teutonicos vino nimio inebriari solitos etiam post cœnam in nucleolis et majoribus nucibus optimo vino interjocare, ut ratio feræ gentis⁸⁹¹, et indiscrete et inconsulte delectari: hoc modo fallere eos desiderans, viginti onera carniarum diversarum et decem plaustra diversorum vinorum cum multis frugibus ac diversis ad Heribertum magnifice misit, et sola accipiens illum secreta fidelissimum, quem sibi Heribertus miserat, tacite ac sapienter amonendo instruxit quatinus in primo sero, quo apparatus Heriberto archiepiscopo representati fuissent, omnibus viribus operam darent ut Teutonici nimia cœna turgidi, illis studiose nuces atque nucleolos frangentes, in quibus delectari ut largius bibant soliti sunt, funditus inebriarentur, quin etiam omnes Heriberti domestici permulum sese bibere ac manducare simulantes, puri et a vino sinceri permanerent; demum sic facientes, et usque ad gallorum tertium et quartum cantum eos studiose et caute inebriando perducerent. At cum jam nimia vini ebrietate temulenti Teutonici ac deebriati huc atque illuc vina ad semetipsos fundentes quid agant omnino ignorantes, et tandem fatigati vino atque labore militiæ, sese in locis solitis prosternentes quieverint, tum cum suis clericis omnibus, dimissis mobilibus equis atque mulabus, domnum Heribertum clanculo in lecto quiescentem excitare, et velit nosse ipsum accipite, et equos a me deforis a castris præparatos ipsum stipantes superascendite, et navi præparata ad Eridani portum accuratissime omni depulso timore ipsum deducite. »

23. Illoc⁸⁹² audito Heriberti domesticus, tacito sub pectore rimans et hujus rei eventum Dei manu commendans, ut erat edoctus omnes alios familiares fidelissimos accuratissime in his omnibus privatim animando edocuit. Factum est autem Dei dispensatione et ejus misericordia opitulante, omnia illa, ut prædixerat abbatissa Deoque consecrata, sine cæde seriatim evenerunt. Igitur Heriberti domestici cum multis donis multisque promissis in Teutonicorum amicitiam devenissent, et illis multos ac diversos apparatus et vina diversarum specierum odore et herbarum virtutibus redolentia in primo sero præparassent, ipsos in istis ultroncos delectantes, largissime inter cetera vina diversa propinantes, ultra modum inebriati sunt. Et cum jam nimia temulenti ebrietate in potatione fere usque ad noctem mediam perseverarent, et unusquisque suo compari ut magis ac magis hiberet operam daret, aureis et argenteis siffis (81) superjocantibus, nunc oculis torvis voceque terribili invicem minarentur, et modo vultu lacrimabili lacrimis largissime decurrentibus turgidi et a vino⁸⁹³ inebriati, quid agerent omnino ignorantes, et singula membra sua non servarent officia, huc et illuc sese prosternerent: Heriberti domestici hæc cuncta videntes, gaudio gavisus immenso, illos singulos in stratis bene ornatis velut mortuos portantes collocaverunt. Interea soporatis et bene facinatis⁸⁹⁴ Teutonicis, in quorum custodia Heribertus erat, fidelissimi ejus cum jam tempus ad negotium statutum prosperis accelerare successibus vidissent, et Teutonici ebrietate nimia vini diversi perfusi, membris fere mortuis et omnino ebetati inhoneste quiescerent et terribiliter stertent, sinceri et sui domini salute anxii secretissime Heribertum excitantes, ipsum renuentem, sine calcementis, nemine illorum sentiente, ab illis eum abarserunt, et equos superascendentes clanculo ad portum citissime pervenerunt. Jam enim navim conscenderant; ecce Teutonici terribili garritu vocibusque dissonantibus nimio vini ardore bachantes, sua non lingua frendentes cursitabant, ac velut torva animalia latratu sævissimo huc illucque discurrentia, nimio dolore vel sui percussione vel venatorum ingenio sagitta emissa vel catulorum amissione, quos paterno et materno amore jam antea diligebant, pervolabant facibus multis ac magnis accensis, ac multorum ignium et palearum varicta-

VARIÆ LECTIONES.

⁸⁸⁸ ab imperatore B. Bl. ⁸⁸⁹ v. a. desunt B. ⁸⁹⁰ doctus B. ⁸⁹¹ ita conjecit V. D. Grotfend. utro fere g̃s codd. mos f. g. Bl. ⁸⁹² Titulus: De liberatione d. Heriberti archiepiscopi Mediol. A. Qualiter Heribertus archiepiscopus a captivitate liberatus est. rell. ⁸⁹³ a. v. desunt B. ⁸⁹⁴ ita. i. e. fascinatis A. B. sagittatis Bl.

NOTÆ.

(81) Id est scyphis.

tibus discurrentes ululatum terribilem Heribertum querentes dabant. Demum Deo opitulante sine cæde, Teutonice frustratis et inaniter laborantibus, ac clericorum et civium precibus adjutus suorum, Heribertus summo cum gaudio miroque honore magna- que reverentia, ipso die a clero et a populo uni- verso receptus Mediolanum repedavit. Qui omnibus salutatis, animarumque ferculis recreatus, Deo et beato Ambrosio gratias agens immensas, civibus tripudiantibus universis, suis elemosynis, ut vidimus, adjutus et liberatus, viriliter resedit et feliciter.

24. Factum est autem, cum hujus rei eventus ad Conradum imperatorem, qualiter aut quomodo actum fuisset, seriatim divulgaretur, virum cognoscens probum, consilio militum strenuissimorum et peditum fortium, dominum auri et argenti copio- sissimum, corde tactus humano omnia quæ ei intulerat mala corde tenus reminiscens, vultu pallenti obrigit. Tandem ut tyrannidem, quam ipse circa pectus versabat, crudeliter exercebat, tota cum civitate Heribertum in vinculis redigi cupiens et ejus fautores, omnibus eorum filiis atque rerum substantiis militibus suis in præda donatis, obsi- dione statuta obnixè firmando decrevit. Igitur convocatis regibus quatuor (82), et coadunatis ducibus et marchionibus comitibus nec non episcopis om- nibus, quos aut blanditiis aut terroribus illo in tempore habere poterat, et peditum multitudine ineffabili, ad Heribertum obsidendum totamque ejus civitatem, minansque fame, ferro et igne inex- tinguibili circumvenire, pervenit. Quod dum ad hoc peragendum negotium, a quo retrahi eum nemo poterat, circumfuso atque circumsperso exercitu Mediolanum pervenisset, juxta fluvium quod Vita- bilis (83) vocatur, quod quondam omnes ultra- marinas divitias cum flumine Lambro ab urbe usque in Padum sociatum nobis ut mater quotidie repræsentabat, ubi non longe ab urbe castris et tentoriis infixis, fatigatus consedit. Unde per ali- quot dies suum inibi recreans exercitum, ordina- tisque signis atque legionum ducibus, in tertia die ut civitatem funditus demoliretur, omnes milites ac universorum peditum catervas ad præliandum per unamquamque portam civitatis velut feras dimisit. Quibus dimissis, alius imperatoris amore, alius timore ejusdem, alius muneribus et donis atque promissis, alius spe prædæ, alius civitatis opibus illectus, e quibus ipse suas animaverat gentes, alius ira odio civitatis imbutus, prout natura gentis suæ exigebat, sonitu terribili inauditoque garritu

A præliantes, primo aliquantulum cives terruerunt, et cominus lanceas, sagittas ceteraque præliis con- grua emittentes, incaute ex nostris multos feriebant. At nostri, ut erant edocti, portis et seris et ante- portis turribus valde munitis, quod anteportale vocatur consitum ante portas et triangulare, hosti- bus introitum claudens, et turribus muratis trecentum decem (84), quæ in circuitu urbis ita densæ erant, ut omnes qui eas custodiebant, ut vicinæ supersedentes confabularentur, valde munitis, primo juxta archum triumphalem, quem Heri- bertus papillione superimposito et viris fortibus su- perimpositis mirifice armis, munitionibus, tormen- tis muniverat, exercitui hostium viriliter prælian- tes obviati sunt. Et videntes tantam gentium multi- tudinem atque armorum inauditum audientes fra- gorem, ultra herbarum multitudinem eos extiman- tes, in primo ictu belli, cum hostes manu ad ma- num cursitarent, summo impetu tela emittentes aliquantulum sustiterunt. Interea nostri, cum eos paulatim qui in armis armorumque ictibus aut belli ingenio valere cognovissent, lanceis et ensi- bus, jaculis atque sagittis ceterisque bellorum orna- mentis velut misera animalia eos ubique dispersos trucidabant. Cum autem eminus veniebant, unus- quisque, prout diversarum terrarum erat provinciarum voces dissonas emittendo, summo impetu in nostros tela emittendo irruerat. Ob hoc enim nostri ali- quantulum subsistentes, omnia telorum genera quæ possunt emitti, ab inimicis detorta recipie- bant. Itaque inimicorum telis calide exceptis, viri- liter sua arma regentes milites ac pedites, ut a magistris belli erant edocti, certatim ut erant ordi- nati suum locum custodientes, competenter et caute certabant. Nemo sine consilio in hoste feriendo irruerat; nemo suum terminum sine gravi hostium concursione aut vulnere deserebat; nemo hostem, etiamsi opportunum ad feriendum conspiceret, solus ex suis exiliens percutere audebat. At ubi bellum in aliquam gravescebat partem, et pondus ejusdem su- pereminerebat, non omnes, sed legio ad quam qui super turrim astabat signum faciebat, ordinatis signis sta- tim subveniebant. Propterea adunati valdeque con- stricti hostes obnixè jam secure irrumpentes, alius ensam regens, alius lanceam manu tenens, Teuto- nicos et ceteros hostes feraciter percutiebant; alius sagittis ceterisque tormentis ipsos percutiendo atque minuendo perterrefaciebat, alius ferreis uncinis hos-tes quos ad se trahere poterat, trucidabat. Demum sic facientes, multis inimicorum ferro irru-

VARIE LECTIONES.

⁸⁰⁸ ac B. ⁸⁰⁶ recreatis B. ⁸⁰⁷ *Titulus*: De obsidione Mediolani a rege Conrado cum aliis quatuor facta regibus A. Qualiter civitas Mediolanensis a Conrado imperatore ob fugam Heriberti obsidione concluditur, *rell.* ⁸⁰⁹ a quo eum nemo retrahere p. B. ⁸¹⁰ qui B. ⁸¹¹ *ita Bl. sedis codd.* ⁸¹² homines B. ⁸¹³ *conso-* dentes B. ⁸¹⁴ quod B.

NOTÆ.

(82) Etiam supra tres reges Lamberto comites tribuit.

(83) La Vecchiabia, de qua v. Giulini III, 305

— 311. Fumagalli, Vicende di Milano, p. 297.

(84) Imo vix centum; v. Giulini III, 301.

cidatis, per aliquot dies equites cum equitibus, pedites cum peditibus præliati sunt. At milites, quorum virtute atque animi scientia et corporis ingenio bella gerebantur, clanculo militibus audacissimis atque fortissimis centenis dimissis, ut hostes a quacumque parte possent invadere, modo a levo latere modo a dextero, modo in prima fronte modo retro, maxime cum bello laborabant, certantes circumplures occidendo, spoliis omnino dimissis, eursu rapido equorum lora revertentes, regis exercitum undique conturbabant.

25. Factum ⁴¹⁸ est autem cum ⁴¹⁸ Eriprandus vicecomes (85), miles milenarius et ⁴¹⁹ regali prosapia oriundus, ingenio animi et corporis viribus ipsi regi præferendus, quasi gigas nostrorum exercitum multis strenuissimis militibus stipatus undique protegens, fortuito, ut militibus in bello evenire solet, cuiam superbissimum Teutonico, imperatoris nepoti, Baiguerius nomine et ex ipsis natus, cum supervidendum hostium catervas cum paucis adiret, obviavit; qui, fidens viribus atque nimie multitudini, se prius non gustaturum panem neque bibiturum vinum juraverat terribilibus verbis affirmans, quam ipsa sua lancea manaque propria civitatis fores ac ejus seras ferreas feriret. Quibus visis atque cognitis, et animis velut leones commotis, ardentibusque oculis freudentibusque equis, quos ad bella decenter ut milites strenuissimi instruxerant, lanceis extensis immanem dantes fragorem concurrerunt. Sed cum sese mutuo milites gravissimeque pererent, fractis lanceis, equi et scuta velut tonitrua perstreptantes sonum teterimum dederunt; et ensibus ferire oblitum, fere invicem unusquisque per nasale cassidis alterutrum tenuerunt. Sic enim equitibus in unam concurrantibus partem, dominos suos deducebant. Interea Eriprandus pro patria pugnans, pro qua mori desiderabat, pro sua ac gente triumphans, ense sub mentone posito, trunata lorica decapitavit superbum, David similis qui Uliam olim viriliter detruncavit. Quo mortuo, pedites urbani eum rapientes truncatum, ad dedecus imperatoris visceribus extractis, super arcum triumphalem ipsa viscera in propatulo expandentes miserunt. De quo quidam ex nostris, primo cum regis exercitus innumerabilis more locustarum terram ⁴¹⁷ cooperiens circum-

A veniret, scutis ambabus partibus ordinatis, incolumis quasi volando sese dejecit. At rex Conradus ab omni spe frustratus, cum jam multos milites strenuissimos ac pedites innumerabiles contra votum amississet, se frustra per quindecim dies laborasse conspiciens, dolore gravi dolori adjuncto, Dei ira multis grandinibus tam sursum quam deorsum trucidatus, Pavia tendens ⁴¹⁸, graviter urbi minando aufugit. Terrore Dei ac iræ desuper percussi, atque gladiis Mediolanensium potiti ⁴¹⁹, ambarum plagarum flagellis demoliti, nemine persequente tanta angustia confusi fugiebant, quod multi milites multique pedites equorum pedibus attriti, morti sine hominum adiutorio incurrerent; inter quos Ugo marchio Transpadanus (86), qui multis cum militibus ad destruendam urbem in adiutorio Conradi concurrebat, ab equo cadens, quem ex nimia gentium densitate nemo adjuvare potuit, unguis equorum attritus et ipse morti datus est. Factum est autem, cum rex per aliquot Papiæ dies sedisset, idem nimia ira iubutus, nescio quo ingenio Coriopiactæ (87) venisset (an. 1037, Mai. 29), omnia habens promiscua, divina videlicet et humana, in tantum ut suorum equis ecclesias implere permitteret. In quo loco ira divina percussus, et nurus sua, multis mortuis, fulmine defuncta est (88). Et idem tristis, omnibus elementis perosus, nurum suam ⁴²⁰ balsamo perunctam secum deferens Teutonicam tetendit; ubi paucos moratus dies, gravi ægritudine detentus mortuus est (an. 1039, Jun. 4).

C 26. Post ⁴²¹ multum vero non tempus cives suorum victoria potiti inimicorum, ut genus agere solet humanum, hostibus hostes, amicis amici fidelissimi mala pro malis et bona pro bonis reddentes, curiose effecti sunt. Quin etiam pacem cum hominibus habentes, cum jam inimici undique deficerent, gladios in semetipsos ferentes, hostes sibi in ipsis effecti sunt. Enim hujus causa belli duces, qui hanc urbem animi scientia, corporis virtute regere ac tutare solebant, per quandam negligentiam amisso dominio, fuerunt quondam; qui, prout eorum dignitas atque nobilitas exigebat, per tempora in palatiis juxta ecclesiam sancti Protaxii (89) morantes, quicquid honestum erat, civitati curiose procurabant, et quod incaute fractum, studiose ac sapienter consolidabant, et quod injuste actum in aliquo, conti-

VARIAE LECTIONES.

⁴¹⁸ *Titulus*: De Eriprando vicecomite et de Baiguerio rege. A. Qualiter Eriprandus vicecomes Baiguerium Conradi nepotem detruncavit. *rell.* ⁴¹⁸ *deest* B. ⁴¹⁹ *deest* B. ⁴¹⁷ *deest* B. ⁴¹⁸ *ita* B. tenens A. Papiam tendens *Bl.* ⁴¹⁹ *petiti* *Bl.* ⁴²⁰ *deest* B. ⁴²¹ *Titulus*: Explicit de Cononis obsidione. Incipit de capitaneis obsidione facta super populum libertatem parentum antiquorum vindicantem. A. De civili discordia, quæ fuit inter capitaneos et valvassores ex parte una, et populum Mediolanensem ex altera. *rell.*

NOTÆ.

(85) Dignitas jam tunc hæreditaria quæ in familia nomen transit, ut Giulino videtur, III, 314. Filius Eriprandi fuit Otto vicecomes, v. Giul. IV, 203.

(86) Hunc Anselmi filium suisse de Monteferrato arbitratur Muletti, Saluzzo I, p. 344.

(87) Corbetta, cujus in obsidione hoc accidisse narrat Wippo, a Mediol. 12 mill. abest, 5 a Bufla-

lora. In campo juxta Mediolanum habent Ann. Hild. et v. Kal. Junii Conradus leges dedit in obsidione Mediolani.

(88) Obiit 1038, Jul. 18.

(89) Dictam ad monachos; v. Fumagalli, Vicende di Milano, p. 270; Giulini I, 308 de curte ducia.

nuo per aliquam causam emendare et satisfacere injuriantem procurabant. Præsidium erant orphanis, adjutorium tribulatis, viduis subsidium, parvulis nutrimentum, lex erant injustis, justitia perfidis, timorque latronibus. Omnes enim mercatores et rustici, aratores et bebulci, secure propria negotia agentes victitabant, singula sua curantes; ecclesiarum et clericorum honoribus solliciti, prosperantibus universis, in pace vivebant. Non erat dignitas neque parentum munitio, quæ aliquem adversus alterum injuste agentem emendare, aut secundum ducum imperium renitentem defendere ac liberare curaret. Enim, præter tempora in quibus regum bellis aut inimicorum catervis longe lateque dispersis strenuissime ac decenter insistebant, pacem et gaudium humiliter ac devote fruebantur. At postquam, nescio quibus de malis causis jam tantum precrebrescentibus, honorificentiam atque suarum dignitatum magnificentiam duces novitiis capitaneis paulatim dederunt, maximis nudati honoribus, antiquorum et suorum parentum reverentiam oblitii, in honoribus, cunctis annulati sunt. Itaque universus populus reverentiam, et debitum quod ducibus impendere solebant, paucis capitaneis, qui duces sublimaverant, exigebant; majora tamen civitatis ducibus manu et consiliis adhuc regentibus, capitanei valvassores, ut securius nova dona tenerent, subelexerunt. Interea populus suorum malorum per diversos ac varios dominos mala videns crev'esse, durius habens dominium suorum civium quam ducum quondam suorum, tentando eventus bellorum varios, ab illorum dominio sese defendere ac liberare disposuit. Igitur Heriberto adhuc cathedram regente Ambrosianam, quem fortia ac grandia acta superbiorum principum et ipsius regis supradicti animi ingenio et militum suorum fortitudine viriliter correpsisse cognovimus, bella gravissima in urbe, populo adversus majores pro libertate acquirenda præliante, quam olim parentes ejus ob nimiam hominum raritatem aniserant, crudelissime adorta sunt. Propterea factum est ut, in quacumque urbis regione capitanei et valvassores populum superabant, inhumaniter ipsam trucidabant. At populus, ut solet, sine misericordia iratus, magis mori diligens quam vivere inhoneste, ac dulcius judicans mortem videre quam vitam summo cum dedecore ducere longam, ubicumque ipsos armis et jaculis diversis vincebat, velut serpentes aut dracones crudelissimos per omnia mortificabat. Demum capitanei et valvassores sese in urbe videntes populo resistere minime posse, existimans populum fame et ferro multisque necessitatibus per nimiam obsidionem devincere ac superare posse et antiquis redigi servitiis, urbem æcrete ac unanimiter exierunt. Quo facto populus videns vitam in manibus fore, magis armis sperans

A salutem quam ullis beneficiis, studio bellorum et ingenii animorum curiose diu noctuque exardescens, paupertate fortis, pro acquirenda libertate fortissimus, divitiis anxius, sed studiosior libertate, jaculis ac tormentis variis diversisque munitio- nibus omnique ingenio, quo sese a civibus hostes jam facti mortales liberare possent, operam dabant curialiter. Erat enim ductor atque illorum protector Lanzo nobilis et capitaneus altus, cujus consilio animi atque corporis exercitationibus cuncta regerantur negotia. Capitanei vero circa urbem antevardis ordinatis, civitatem ab uno miliario diu noctuque curiose vallantes, non ut cives sed ut hostes exercebantur. Quibus Marciani et Seprienses auxilia præstantes, sex oppida in circuitu civitatis construxerunt, et per tres annos omni die multis confecti bellis, innumerabiles occubuerunt. Quo in tempore si quem, ut in bello fieri solet, capere poterant, aut ipsum hostiliter interficiebant, aut in carcere obtrusus obscuro pœnisque attritus diversis, omne quod habere aut per se aut per amicos poterant, ab illo durissime extorquebant. Similiter et populus, si per aliquos bellorum eventus aut aliquo animi ingenio, corporis tamen virtute cooperante, de majoribus aliquos capere posset, quali populum pœna trucidabant capitanei, tali pœna pauloque graviori decentissime illos honorificabant. Itaque his et aliis rebus capitanei animati, non erat dies, in quo tempore ipsi, ut dixi, aut valvassores urbem non invaderent. Sed juxta murum ante urbis portas, quæ per se quasi per naturam defendebant, balistas aut diversorum generum machinam timentes, quin ipsos formidantes cives serpentibus Ethiopie duriores, accedere non audebant. Ea tempestate, si aliqui de populo tirones, jam facti fortissimi, animis fervidi ac ira ferventissimi, mori aut occidere minime recusantes, ipsos fortuito insequerentur, aut ut hostes gravissime feriebat, aut semetipsos defendentes in loca tutissima sese recipiebant. Jam enim civitas aliquot transactis temporibus fame, quæ ferro durior est, fere erat consumpta, in tantum ut pane vinoque omnino careret, nisi quantum infra civitatis ambitum aratores poterant metere et vitatores poterant cultura diligenti laborare; caro autem et pisces furtivi, homines vero macilentos, prælio leves, animoque fortes, belloque ardentissimi. Si intus eam videres, turribus atque palatiis desertis jam miuantibus ruinam, Babyloniam potius diceres desertam quam Mediolanum, quondam regum sedes nobilium. Multis propterea e civibus clanculo fugatis, turres et civitatis murum, portas et anteportale et cetera civitatis munimenta, hominum exercitu mirifice ornata, studiose diu noctuque custodiebantur.

Idem per tempus Lanzo, ingenio providus, corporis virtute laudandus, negotiis militaribus curio-

VARIAE LECTIONES.

⁴²² quem *codd. Bl.* ⁴²³ ita *A.* noviciter *B.* ⁴²⁴ quem *B.* ⁴²⁵ quos *Bl.*, ⁴²⁶ immaniter *B.* ⁴²⁷ extimans *B.* ⁴²⁸ quasi *Bl.*

missimus, in angustis pervigil, de hostium victoria sollicitus, cum jam sibi a nullo ex civibus subveniri posse demum comperisset, ac ultra capitaneis et valvassoribus non posse resistere, mori paratus quam civitatem ac populum quamvis multitudine parvulum tamen fidei suæ creditum hostibus tradere criminose: Dei et beati Ambrosii fretus suffragiis, consilio tamen paucorum edoctus, cum Alberio, unus ⁴³⁹ de valvassoribus, qui socius cum ipso in passionibus semper permansit, ad Henricum imperatorem, qui noviter, contra tamen Heriberti voluntatem, surrexerat, sperans se ejus imperiis pacem cum populo habere, auro et argento honestus curialiter tetendit. Qui cum in regis curia, ut nobilis ac de magna civitate oriundus, aliquantis cum militibus venisset, multis et magnis muneribus viris palatinis circumsparsis studiose, honorabiliter susceptus est. Interea a rege Lanzo perpaucos de Heriberti prosperitatibus interrogatus, per plurimum vero de urbis negotiis sciscitatus, in his compatiens, aliquantulum condescendit. De quo enim Heribertus, quia Henricus de Conradi progenie originem duxerat, quem memorando supra meis retexui descriptionibus, a regno contra quod ejus voluntatem sibi sumpserat, omnino dissentiens, ut alium Roma cum Italia regem haberet, sollicitè operam dabat. Quapropter Henricus ultra omnes ipsum ad sui imperii dignitatem sibi infestari pari assertionibus ⁴⁴⁰ comperiens, eum cum omnibus suis militibus suspectum habebat. Et ut ad urbis negotia redeam, quæ aliquantis passa est temporibus transactis, atque omnis multis perturbationibus, breviter Heriberti voluntatem, qualiter nec fuit cum populo nec voluntatem majorum juvit, edicam. Igitur Heribertus cum animos capitaneorum ultra modum in primis luxuria, avaritia, ceterisque malis artibus inrevocabiliter effrenes vidisset, et prædicationibus multis, ut decebat tanto viro, ipsos ut in patriis legibus permanerent, cotidie idem egisset, nec minis nec blanditiis adversus populum animari potuit. Qui Dei amore vincetus et beati Ambrosii lacte cum populo nutritus, a magnis tamen parentibus altus, nec militibus qui urbem cottidie turbabant auxiliabatur, nec civibus obsessis nocere studebat; et sic nec uni parti nocebat, nec alteri subvenire curabat. At rex Henricus cum sibi Italiam ob patris perfidiam infestam multis cognovisset assertionibus, nec universa ejusdem Italiæ sibi adversantia per Lanzonem ac urbe Mediolanensium suis posse imperiis reintegrari, per interpretem dixit: « Quod si Lanzo fide ac evangelii jure mihi jurando firmaverit quatenus infra civitatem Mediolanensium quatuor milia equites mei juris sine malo ac pravo ingenio ad mei honorem recipiens immiserit, et illos usque ad mei adventum, in quantum potuerit, de omnibus imperii mei adjuverit inimicis, et fideitatem ab

A universis civibus suis mihi facere iisdem assertionibus promiserit, universa quicquid de his negotiis poposcit, sub mei imperii pœna circa tempus statutum implere non desinam, et omnes civium inimicos in ejus et suorum voluntate committens, omni excusatione remota, fideliter tradam, et vindictam quamcumque in eis exercere voluerint, a me non recusabitur, et quibus pacem exercebunt, per omnia pacificus ero, et adversus quos bella commovebunt, gladius meus conteret eos. » Cum hoc Lanzo audisset, et plus quam sperasset in mente sua cognovisset, ut erat vir magni ingenii magnæque astutiæ, alacri animo promptoque corde, sperans magnâ multaque ⁴⁴¹ facta ex his consiliis facile adipisci, fide data atque accepta, temporibus ordinatis consensit. Demum salutationibus datis et a rege vale dicto, lætus quam citius potuit Mediolanum repedavit. Quo adventante, cum jam hujus rei fama ad populi aures pervenisset, lætitia immensa et gaudium inextimabile cœpit. Cum autem Lanzo Mediolanum venisset, concives honore decentissimo et laudibus immensis ipsum gratulanter susceperunt. Eodem die salutatione regis populo astanti universo data, et in paucis Lanzo multa comprehendens, domo sua quasi regia ab amicis et famulis receptus est. Interea Lanzo paucis commemoratus diebus, ut vir consilio discretus, animo providus et consilio astutus, cottidianis exercitationibus accuratissimus, universa quæ ipse egit, quanti foret periculi suæ parti adversariorum, animo extuanti revolvens trutinavit. Itaque primo aliquantulum sese pœnitens anteacta fecisse, secretissime convocatis aliquantis nobilibus, universa quæ cum imperatore ob populi tutelam ac pacis stabilitatem egerit, seriatim notificando denudare sataguit; quin etiam quid augmenti vel quid detrimenti ipsi et uxores et filii ac ipsorum res a Teutonicis, gens, sine consilio sine misericordia, passuri essent, ut quam citissime ad pacis unitatem cum populo omnibus antiquorum remotis negotiis venirent, ob quæ ipsi usque modo pugnando hostiliter a populo exigebant, ostendisset, et dura ac aspera illis interserens verbis, quasi fatigatus consedit. Cum autem hæc omnia pars illa nobilium curiosissime universa perscrutando, ut gesta forent, a Lanzone comperisset, amicis per plurima diu distractis diversa, tandem ut salubrius illis Lanzonem daret consilium postularunt. Igitur Lanzo, omnibus prævisis consiliis ac bellorum determinatis periculis, consilium dedit ut civitatem, quam ipsi impugnaverant, pacifice introgressi, quæ pacis essent cogitarent, quæ ædificationes suorum et Italiæ totius forent, securius tractarent. De homicidiis vero ac rebus perditis, quæ in talibus solent evenire desiderii, ab utraque parte, quasi lance quadam universa trutinans, judicavit fore tacendum. Quid multa? Multis demum probatis consiliis, cum uxoribus et

VARIÆ LECTIONES.

⁴³⁹ *deest B.* ⁴⁴⁰ *assertione Bl.* ⁴⁴¹ *multa magnaque B.*

filii omni que substantia, reseratis tamen civitatis A portis, vultibus illorum nimia verecundia in terra demissis, homicidiis et opprobriis paulo antea invicem cum populo condonatis, urbem introierunt.

27. Ea ⁴³³ tempestate cum dominus ⁴³³ Heribertus omnes fere jam visitasset civitatum beati Ambrosii suffraganeos, quorum gratia Italiam circuiverat, illos in omnibus bonis adhortans, Taurinum bonorum agminis clericorum ac militum copia strenuissimorum vallatus devenit. Ubi cum per aliquot dies sedisset, cohortatus episcopum (90) et clerum civitatis, populum totius urbis, propheticis et apostolicis ammonitionibus, ut tanto decebat viro, quandam hæresim inauditam, quæ nuper in castello supra locum qui Monsfortis vocatur convenerat, audivit (91). Quod cum Heribertus audivisset, illico B fussit ex ipso castro hominem illius hæresis, ut verius rem ipsam cognosceret, sibi repræsentari. Qui cum ante ejus vultum venisset, promptissimum gerens ad passionem animam, lætus si vitam supplicii gravissimis finiret, vultu alacri ad omnia respondere paratus astitit. At Heribertus cum ipsum tanta constantia paratum vidisset, seriatim ac studiose vitam et mores ac illorum fidem sciscitari cœpit. Igitur licentia data ac silentio imperato, dicens Girardus adorsus est: « Deo omnipotenti Patri et Filio et Spiritui sancto gratias refero immensas, quod tam studiose me inquirere satagitis. Et qui vos ab initio in lumbis Adæ cognovit, annuat ut sibi vivatis sibi que moriamini, et cum ipso per sæculorum sæcula regnantes gloriemini. Vitam meam et C meorum fratrum fidem, qualicumque animo ea sciscitetis ⁴³⁴, vobis edicam. Virginitatem præ ceteris laudamus; uxores habentes, qui virgo est virginitatem conservat, quæ autem corruptus, data a nostro majori licentia castitatem perpetuam conservare liceat. Nemo nostrum uxore carnaliter utitur, sed quasi matrem aut sororem diligens tenet. Carnibus numquam vescimur; jejunia continua et orationes indesinenter fundimus; semper die ac nocte nostri majores vicissim orant, quatenus hora oratione vacua non prætereant. Omnem nostram possessionem cum omnibus hominibus communem habemus. Nemo nostrum sine tormentis vitam finit, ut æterna tormenta evadere possimus. Patrem et Filium et Spiritum sanctum credimus et confitemur. Ab illis vero, qui potestatem habent ligandi et solvendi, ligari ac solvi credimus. Vetus ac novum testamentum ac sanctos canones cottidie legentes tenemus. » Cumque hæc et multa alia Girardus ingenio acutis-

simo dixisset, quibusdam magna ac terribilla videbantur. Interea dominus ⁴³⁵ Heribertus ejus astutiam et ingenium agnoscens pravum, de singulis verbis quæ ipse prædixerat, qualiter aut quomodo sentiret ac socii ejus, evidenter aperire præcepit, et maxime qualiter de Patre et Filio et Spiritu sancto sentirent; et ⁴³⁶ præterea ⁴³⁷ de singulis præcepit aperire. Quo audito Girardus lætabundus inquit: « Quod dixi Patrem, Deus est æternus, qui omnia ut ab initio, et in quo omnia consistunt. Quod dixi Filium, animus est hominis a Deo dilectus. Quod dixi Spiritum sanctum, divinarum scientiarum intellectus, a quo cuncta discrete reguntur. » Ad hæc Heribertus respondit: « Amice, de Christo Jesu domino nostro, qui natus est de Maria virgine, verbum Patris, quid dicis? » Respondit: « Jesum Christum quem dicis, est animus sensualiter natus ex Maria virgine, videlicet natus est ex sancta scriptura. Spiritus sanctus sanctarum scripturarum cum devotione intellectus. » Heribertus: « Conjuges quare accipitis nisi ad sobolem procreandam, unde humanum genus nasceretur? » Respondit: « Si universum genus humanum sese conjungeret, ut corruptionem non sentiret, sicut apes sine coitu genus gigneretur humanum. » Heribertus: « Peccatorum nostrorum absolutio in quo est? in apostolico, aut in episcopo, aut in sacerdote aliquo? » Respondit: « Pontificem habemus non illum Romanum, sed alium, qui cottidie per orbem terrarum fratres nostros visitat dispersos; et quando Deus illum nobis ministrat, tunc peccatorum nostrorum venia summa cum devotione donatur. » Heribertus: « Vita vestra quomodo in tormentis finit? » Respondit: « Si nos per tormenta a malis hominibus nobis ingesta deficiamus, gaudemus; si autem aliquando nos ad mortem natura perducit, proximus noster, antequam animam damus, quomodo interficit nos. » Cum hæc omnia Heribertus auribus intentis audivisset, tacite mirans, ceteris autem sua capita nutantibus: si in fidem catholicam, quam Romana ecclesia tenet, et baptismum, et vere Filium Dei, qui natus est ex Maria virgine secundum carnem crederet, et illud esse verum corpus et verum sanguinem, quem sacerdos catholicus quamvis peccator per verbum Dei sanctificat, cum sciscitatus est. Respondit: « Præter nostrum pontificem non est alius pontifex, quamvis sine tonsura capitis sit, nec misterium. » Quo audito, ut fama illorum erat, rei veritas apparuit. Et mittens Heribertus quamplurimos milites ad illum Montemfortem, omnes quos invenire potuit, cepit; inter quos comitissam castri

VARIÆ LECTIONES.

⁴³³ *Titulus*: De hereticis de Monteforti, calidis argumentis alios seducentes. A¹. De Girardo heretico cum sociis de Monteforti hereticis. *rell.* ⁴³³ *deest* B. ⁴³⁴ *sciscitatis* B. ⁴³⁵ *deest* B. ⁴³⁶ *deest* B. ⁴³⁷ *postea* B.

NOTÆ.

(90) 1011 — 1039 Landulfus sedit, cui successit Wido.

(91) Cf. *Rod. Glabr.*, IV, 2; *Anselm. Leod.*, 62—

64; *Terraneo*, II, e. 18, qui a. 1034 hæc accidisse existimat.

illius in hac hæresi sentientem cepit⁴³⁶. Quos cum A Mediolanum duxisset, et per multos dies et per suos sacerdotes in fide catholica eos reintegrari desiderans laborasset, timens ne genus Italiæ hujus hæresi contaminaretur, per plurimum dolebat. At ipsi nefandissimi et a qua orbis parte in Italia fuissent eventū inscii, quasi boni sacerdotes cottidie tamen privatim rusticis, qui in hac urbe eos videndi causa convenerant, falsa rudimenta a scriptoris divinis detorta seminabant. Quod cum civitatis hujus majores laici comperissent, rogo mirabili accenso, cruce Domini ab altera parte erecta, Heriberto nolente illis omnibus eductis lex talis est data ut, si vellent, omni perfidia abjecta crucem adorarent, et fidem quam universus orbis tenet confiterentur, salvi essent; sin autem, vivi flammarum globos B arsurū intrarent. Et factum est ut aliqui, ad crucem Domini venientes et ipsam confidentes fidem catholicam, salvi facti sunt; et multi manibus ante vultus missis inter flammās exilierunt, et misere morientes in miseros cineres redacti sunt.

28. Tempore⁴³⁷ quo hæc agebantur supradicta, miraculum memoria dignissimum, nostrisque quod terris apparuit adhuc Heriberto corpore vitæ degente, et maxime quocirca hanc urbem Dei virtute nactum est, ac ejus operante misericordia versatum est, calamo competenti edicam. Transactis enim annorum curriculis 25, in quibus famis pestilentia fere terram universam attenuando gentes notas et ignotas invaserat, et Heribertus archiepiscopus venerandus, prout supra dixi⁴³⁸, in veritate C comperiens, ab introitu sui honoris divina misericordia edoctus, elemosynas cottidie largiretur immensas, ut sui cursus finem Dei clementia approbare, omnibus fidelibus et infidelibus diligenter ostendere curavit. Venientes autem aratores et bebulci cum⁴³⁹ terrarum sulcos diligenti cura solito more superassent, et sulculi cultoribus suis sinum ad debitum recipiendum per semina aperuissent, ut⁴⁴⁰ largius ac habundantius aratores semina sererent, quodammodo temporis amenitate ipsos adhortante, magnis exercitiis magnisque laboribus in iis operam dederunt. Itaque seminatis seminibus fugatisque a cælo nubibus, cultores de die in diem sarta⁴⁴¹ rura manicantes circuibant. Interea⁴⁴² tantum a ventis siccata, nec cælorum imbris madida nec in iemalibus frigoribus desuper fusis pruinis astricta, sed pulverulenta quasi Ægyptiaca et infructuosa jacebat. Jam enim tempus transierat, et agrorum cultores digitis semina fusoque pulvere discoperientes, ipsa sana et integra repe-

riebant, ac si semper in vasis tutissimis ea servassent. Quibus visis seminibus omninoque ebetati ineffabiliter mirabantur. Igitur clerus et populus universus, matronæ et pauperulæ mulieres de Dei misericordia confidentes, orationibus, vigiliis ac jejuniis necnon elemosynis Deum et sanctos ejus cottidie et indesinenter supplicantes humiliter exorabant. Quibus per plurimos dies fatigatis, Deus, qui non patitur suos temptari ultra quam possunt ferre, clementiæ suæ misericordia pietatis affectum⁴⁴³, ut pater clementissimus, mitissime aperire ac pandere curavit. Cum enim quadragesimale jejunium termino concurrente suo finis⁴⁴⁴, palmis ac olivis traditis fidelibus, accelerasset, et sacri baptismi fontes secundum beati Ambrosii ordinationem, quam B ipse Spiritu sancto ministrante ordinarat, sanctificati fuissent, Dei misericordia patenter reserata, imbrem copiosissimam nubes primo leniter stillas subtilissimas mittentes effuderunt. Quo viso quove facto, summo tripudio universi lætantes ac diem sacratissimum summa eum devotione celebrantes Deoque gratias immensas referentes lætati sunt, gaudioque gavisī tripudiati sunt denum clementia Dei ad⁴⁴⁵ messem, quantam ullo in tempore summæ fertilitatis collecta minime est.

29. Cum⁴⁴⁶ rex autem dominus noster cælorum terrarumque creator Christus Jesus, qui omnia exaltat humilia omnesque superbos deprimit, diu ac tempora per multa Mediolanensium civitatem beati Ambrosii meritis super omnes Italiæ civitates clericis militibus strenuissimis multisque sapientibus atque⁴⁴⁷ hædificiis imperialibus elevasset: in morte præclarissimi sacerdotis atque archiepiscopi Heriberti, cum quo omnes ecclesiæ Ambrosianæ ac clericorum ejusdem honores abierunt, malorum civium meritis exigentibus, ipsam compescere et comprimere disposuit. Quod cum⁴⁴⁸ assidue congruentissimis successibus maximeque cultibus divinis religiosorum sacerdotum ac sapientissimorum ordinum copia in divinis perflorante scripturis, ecclesiam præ cæteris Ambrosianam elevasset ac sublimasset ecclesiis, ipsos ordines, quos beatus Ambrosius ad Dei honorem ordinando instruxerat, meritis populi qui tunc aderat et futurus erat, in morte Heriberti quasi ad nihilum demolitus est. In D tantum enim Dominus civitatem ipsam meritis tanti viri sublimaverat, ut, si dux aut marchio Italiæ totius injuste aliquid adversus alium sive de minoribus sive de majoribus ageret, et nimia eum superasset vi⁴⁴⁹ virtute, virga pastoralis ab Heriberto missa atque in loco sive in mauso fixa fuisset, unde

VARIÆ LECTIONES

⁴³⁶ ita B. I. q. c. c. i. l. h. h. s. c. A. et Bl. post duxisset demum exhibent ita: et præ ceteris com. e. i. h. h. s. ⁴³⁷ Titulus: De famis periculo, quod per annos 25 Italiam inoleste invasit, et d. Heriberti archiepiscopi elemosinis. A. De miraculo fertilitatis d. Heriberti archiepiscopi tempore famis, quæ per annos 25 duravit. rell. ⁴³⁸ a. v. p. s. d. desunt B. ⁴³⁹ deest B. Bl. ⁴⁴⁰ et ut Bl. ⁴⁴¹ sata Bl. ⁴⁴² et terra Bl. ⁴⁴³ m. et p. affectu A. Bl. ⁴⁴⁴ deest A. fini Bl. ⁴⁴⁵ Dedit Bl. ⁴⁴⁶ Titulus in codicibus: De reverentia, quam omnis Italia d. Heriberto sedule (ac devote addit A.) impendebant. ⁴⁴⁷ deest B. ⁴⁴⁸ dum B. Qui d. Bl. ⁴⁴⁹ vi deest A. s. vi vir virtute A. B. vi aut virt Bl.

orta dissensio erat, ab injuriato humilibus ⁴⁵⁵ precibus requisita concordia, continuo non adquisceret superbus, nec ullam vim alteri inferre, donec res ipsa legaliter discussa fuisset, minime audebat.

30. Cujus ⁴⁵⁶ in tempore lex ⁴⁵⁷ sancta atque mandatum novum et bonum e caelo, ut sancti viri asseruerunt, omnibus christianis tam fidelibus quam infidelibus data est, dicens quatenus omnes homines secure ab hora prima Jovis usque ad primam horam diei Lunæ, cujuscunque culpæ forent, sua negotia agentēs permanerent; et quicumque hanc legem offenderet, videlicet treguam Dei, quæ misericordia domini nostri Jesu Christi terris noviter apparuit, procul dubio in exilio dampnatus per aliqua tempora pœnam patiatur corpoream. At qui eandem servaverit, ab omnium peccatorum vinculis Dei misericordia absolvatur.

31. Cum ⁴⁵⁸ enim dominus ac noster redemptor atque salvator omnium Christus Jesus per multa jam tempora antecedentia beati Ambrosii omnes ecclesiasticas ordinationes, quas ipse cultui divino ad Dei honorem opere decantissimo, prout cuicumque rei competeat, ornaverat præditi ⁴⁵⁹, atque miraculis suæ majestatis dextra exaltaverat, quasi hæc omnia oblivioni jam tradita fuissent, in baculis gloriosissimi summi antistitis Ambrosii per summum miraculum tamen tempore beati Heriberti archiepiscopi declarare curavit, necnon in quantæ reverentiæ quantæque diligentæ universis fidelibus, qui modo sunt et qui futuri sunt, Ambrosianicos actus omnes forent, inaudito et invisio miraculo humiliter propalare curavit. Evenit itaque quod baculi sancti Ambrosii, cum quibus tamen juncta virga pastoralis pœnitentiales et ipse in ecclesia Dei trahere, quamdiu in hac vita vixit, solebat, furtim per latrocinium casu sublatis sunt. Quibus a sacrilegis fractis, argento et auro, e quibus baculi erant circumdati honore et reverentia beati Ambrosii decoratis, sacrilegi ligna eorum nudata in quodam turpissimo secessu, ut amplius minime invenirentur clanculo immiserunt, auri vero et argenti lamas cuidam aurificæ artis magistro, simulantes hæc a quibusdam Allobrogis emisse, ut semotim delinquerent, aurificis mercede apretiata, contulerunt. Igitur fornace jam accensa ⁴⁶⁰ et sacrilegis superstantibus, aurifex auri laminas ⁴⁶¹ supercandescentes carbones manu tenens misit. Quibus missis maleque aquisitis carbonibus superimpositis, continuo imperio Dei fornacæ urgente, ab igne prosilierunt. Quas magister ac sacrilegi colligens, in fornace easdem super carbones curialiter misit. Demum ignis, voluntate divina operante, ipsas gravius laminas ⁴⁶² emisit. Tandem magister com-

motus, primo omnino ignorans qua de causa ista insolito advenirent, quod amplius non viderat, arrepto malleolo nimia ira commotus universas in unum constringens laminas ⁴⁶³ ignem misit in ipsum. At Deus cum jam beati Ambrosii meritis furtum per sacrilegos actum pandere curaret, et ultra illorum perfidiam non patiens, super magistrum et super sacrilegos laminæ sonum grande ferentes et terribiliter salientes apertissima Dei ira ipsos in vultibus misere combusserunt. Quæ visio omnes qui ad hæc videnda jam antea convenerant, aurificis domestici ac vicini ejusdem, ut erant laminæ venerandæ testificantes, sacrilegos ipsos dentibus stridentes voce grandi vocitabant. Itaque convocatis aliquantis hujus urbis nobilibus, carcere obscuro, ubi damnati solebant concludi, pœnis attriti diversis durisque vinculis colligati redacti sunt. Quin etiam induciis usque mane ⁴⁶⁴ illorum vitæ donatis, aut illis quomodo advenissent ratione apertissima confiterentur, aut lignis altissimis suspensi durissime punirentur. Enim hoc sacrilegium nec a custodibus secretarii factum esse erat compertum, nec civibus ullis reseratum. Quid multa? Sacrilegi, procul dubio cognoscentes sese morti subito incursuros, si quod Deus paulatim fidelibus beati meritis Ambrosii rese-
rabat, ipsi omnino denegarent: paucis convocatis sacerdotibus, fide pro salute illorum accepta, universa qualiter ipsi egissent seriatim illis aperuerunt; quin etiam locum ipsum, in quo per semetipsos ligna ⁴⁶⁵ eorumdem baculorum immiserunt, verbis apertissimis narraverunt. Hoc audito sacerdotes nimia reverentia commoti fere angustiati sunt. Interea quidam animo cupienti clericus cursu velocissimo ad locum teterrimum et a sacrilegis prædictum, ut ligna videret, non ut inde ipsa traheret, cucurrit; qui intro aspiciens, ligna ipsa rupta ac pendente vidit, ut nec a cæno sordidabantur nec ab ulla parte tangebantur. Cum autem hoc in veritate, quod clericus invenerat, sacerdotes invenissent, convocato populo universo continuo hæc omnia seriatim notificaverunt. Itaque populus omnesque clerici Deo et beato Ambrosio gratias referentes immensas, cognoscentes hæc ut erant facta per ordinem, lætati sunt. Et baculis usui pristino reintegratis, auro argentoque circumdatis, ruptura quam maligni fecerant non apparente, in Deum gavisi sunt.

32. (An. 4045.) Revolutis ⁴⁶⁶ annorum multis curculis, in quibus dominus Heribertus cathedræ Ambrosianæ decantissimo ac pro tempore in cunctis ecclesiasticis officiis strenuus et operator floruerat, summa pars nobilium majorum militum, quæ usque ad illud tempus ecclesiæ ac clericorum tutamen

VARIÆ LECTIONES.

⁴⁵⁵ humilis B. ⁴⁵⁶ Titulus: Incipit de tregua Dei excerptum, quod Jerosolimis apparuit. A. De quodam, quod Hierosolymis apparuit. A. Bl. De quodam. B. ⁴⁵⁷ I. quidem s. B. quædam l. s. Bl. ⁴⁵⁸ Titulus in codicibus: De miraculo (mirabili A.) baculorum sancti Ambrosii. ⁴⁵⁹ prodigiis Bl. ⁴⁶⁰ i. a. desunt B. ⁴⁶¹ lamas B. const. ⁴⁶² deest B. ⁴⁶³ ligni B. ⁴⁶⁴ Titulus: De morte domini Heriberti archiepiscopi Mediolanensis (Med. deest B.) MXLV.

fuit, ad se vocari præcepit. Qui hæc beneficia ec-
clesiarum ac beati Ambrosii episcopatum commen-
dans, pro quibus multoties viriliter pugnaverant,
quam magnifice eos adhortabatur et dicebat, si pro
beneficiis ecclesiarum a perfidis liberandis morti
opprimerentur, tantum illis valere, quantum mors
sanctorum illis luit. Demum cum jam sui corporis
cursus temporaneæ fini accelerare vidisset, multis
prædiis multisque castellis primicerio suisque omni-
bus sacerdotibus decumanis ceterisque ordinariis
majoribus et minoribus dedisset, multisque mona-
steriis pro universorum christianorum animabus
maximeque pro Ambrosianæ ecclesiæ defensoribus
ac dilectoribus nec non et sua ordinatis, aliquam-
diu tamen ægrotus quievit. Interea convocatis sacer-
dotibus ac diaconibus, summa cum devotione om-
nium peccatorum pœnitentia accepta atque confes-
sione coram omnibus facta atque absolutione a sa-
cerdotibus per impositionem manuum Spiritu sancto
operante donata, sanctam eucharistiam humiliter
ac devòte suscepit. Hoc factò lætis sacerdotibus et
levitis ceterisque qui aderant exitum beatæ animæ
psalmis venerabilissimis expectantibus, ut Deo ejus
animam et angelis commendarent, mortem tempo-
raneam, non æternam, fretus Dei et beati Ambrosii
subsidiis expectabat. Dum hæc agebantur, Ubertus
qui et cancellarius ejusdem erat, oculis lacrimosis
crebrisque suspiriis omnia quæ dominus Heribertus
sibi fecerat bona reminiscens, graviter tristabatur.
Quem cum Heribertus voce qua poterat, per omnia
ob quæ ploraret inquireret, ille respondens : « O ve-
nerande pater, Italiæ honor, orphanorum pater,
clericorum tutamen, sacerdotum ornamentum, vi-
duarum, pauperum et mercatorum protector, usque
modo ecclesiæ totius Ambrosianæ tam longe quam
prope, tam in divinis quam in humanis virilis de-
fensor, quo pergis? Cui, pater, qui tibi coæquari
poterit, dimittis nos? » Ad hæc verba nisu quo po-
terat Heribertus respondens dixit : « Frater caris-
sime, si me unquam dilexisti, noli contristari; ego
enim ad pedes beati Ambrosii mei et vestri patris
securus pergo. » Migravit autem ⁴⁶² beatus et do-
minus Heribertus ad Dominum 17. Kalendas Fe-
bruarii 1045, et sepultus est ad Sanctum Dionyxium,
cujus monasterium et ecclesiam ipse ad Dei hono-
rem et beati Dionyxii exaltans magnificavit et mul-
tis prædiis multisque honoribus eam ditando et ho-
norando sublimavit.

33. Post ⁴⁶³ cuius obitum cum solaris annus fere
decem menses generi humano more solito ammi-
nistrasset (Sept.), et dominus Heribertus cura dili-
genti humatus fuisset, et aureus solis Christi ⁴⁶⁴ axis
æstate se jam vertente calore amisso suo cursu so-
lito recedisset ⁴⁶⁵, servata lege temporis, in quo
omnium hominum corpora anima amissa ultra mo-
dum putrescere humani generis fragilitate solent :
monachi quos ipse inibi ordinando consecraverat,
quadam ira commoti, maxime quia bona quæ dom-
nus Heribertus ecclesiæ sancti Dionyxii et illis dona-
verat, a perfidis sine jure et sine lege invadebantur,
discooperientes ipsum archiepiscopum Heribertum,
ut illi quasi sese lamentarentur, summo lapide quo
claudebatur eruderato civium visibus ad spectan-
dum dederunt. Erat enim beatus Heribertus tantis
revolutis diebus post obitum ejusdem vultu candido,
oculis paululum apertis, qui ante omnia membra
solent mortuis marcescere hominibus; manus ejus ita
virgam pastorem, quam vivus ipse erexerat, tene-
bat, quasi anima ejus adhuc esset in corpore; stola
vero et omnia episcopalia, e quibus ut tanto decebat
viro indutus erat, ita sana et nitida fulgebant, quasi
in capsula tutissima permansissent. Igitur hujus rei
fama per urbem volante, universi cives nimia ira
commoti, quasi fulminibus multis alteri ac gran-
dinibus multis devastari sese viderent, cursu velo-
cissimo ad sancti Dionyxii monasterium concurrer-
tes, monachos omnes quos invenire potuerunt, sine
ulla interrogatione, ut populus solet sine misericor-
dia motus, verberibus multis ac manu dilaceratos
fere usque ad mortem trucidarunt. In altero vero
die miro honore cleri et populi, omnibus perditis
restauratis ac invasoribus in populo universa refra-
tantibus, quasi noviter migrasset ad Dominum, in
eodem loco circa Kalendas Octobris conditus est, et
ferro et plumbo a quatuor partibus ejus sarcophago
colligato, usque ad diem Domini in pace Deo opitu-
lante quiescet ⁴⁶⁶.

34. Cum ⁴⁶⁷ omnia ad suum vadunt interitum, ac
dilapsa suum non iterant ⁴⁶⁸ cursum, sæculi fine
cuncta ad occasum volvente, et summis diu stare
negatum fuisset, summa et divina universa cœlestia
et humana regente præscientia : clerus Ambrosianus
fere ipsa cum ecclesia, quæ per multa tempora cle-
ricorum suorum conatibus, ymnis ac symphoniis
curiose ante Deum cottidie consonantibus magnifice
steterat, nec non militum et populi virtutibus inter

VARIE LECTIONES.

⁴⁶² enim B. ubi alia manus s. XV. in margine hæc posuit : Ante sepulcrum Heriberti in facie parietis in lapide tales sunt versus : « Hic—ipsa. » Vide Arn. II, 20. ⁴⁶³ Titulus : Qualiter monachi Heriberti sepulcrum reserantes, post X menses ipsum sic splendidum invenerunt, ut cum migraret existeret B. ut eum viventem existimarent A. Bl. De eo quod monachi sancti post multos dies reserati sunt corpus beati

Heriberti. A. ⁴⁶⁴ $\frac{1}{2}$ codd. ⁴⁶⁵ recessisset B. ⁴⁶⁶ in B. eadem illa manus s. XV. addit in margine : Hoc sepulcrum Heriberti ictu fulminis eversum est die 23 Augusti anno 1403 et reseratum. Quod videntes monachi, ejus reliquias in altare majus transtulerunt. Sicque in illo sepulcro jacuit annis 558. Postea vero dominica prima Septembris anni 1403 dominus Matheus Canchanensis primicerius et ordinarius de mandato d. Petri archiepiscopi illius ossa iterato in illum tumulum transtulit. ⁴⁶⁷ Titulus : Incipit de ordinibus sanctæ Mediolanensis ecclesiæ, tam in Deo quam in sæculo, tam in studiis divinis quam humanis, tam in clericis nutriendis quam in parvulis et orphanis alendis, tam sacerdotum virgulis et anulis, quam laicorum omnium admonitionibus. A. A. Bl. De ordinibus Mediol. eccl. in studiis divinis et humanis, in nutriendis clericis, parvulis, orphanis alendis, ac sacerdotibus imbuendis. B. ⁴⁶⁸ ita B. intrant A. Bl.

ceteras virtutes longe lateque servavit, in recessu beati Heriberti quasi pastore destitutus, civium maiorum meritis tam clericorum quam laicorum sævisimis dissidiis intervenientibus, fere ad nihilum redactus esse perspicitur, in tantum et in tam parvo tempore ita anichilatus est, ut, si ipse sanctus Ambrosius modo superveniret corpore, nec clerum nec civitatem ipsam testaretur fore, in qua cum adhuc viveret episcopatum rexisset. At cum reminiscor e quanta magnitudine quantisque honoribus clerum ipsum negligentia sui cecidisse, e quibus beati Ambrosii ecclesia lucidissime ac diu perfloruit, lacrymis modo perfusus velut filius de sua matre et mortua deplorans, cujus auxilio cujusque sustentaculis ceterisque nutrimentis alitus fuerat, multisque singulis pectus conquassantibus meum, quæ meis evenere temporibus, non per omnia sed per aliquas particulas posteris, ut se a talibus custodiant eloquar.

35. Sed ⁴⁶⁹ priusquam ⁴⁷⁰ ea in quibus animus intendit dicam, paucas ordinationes quæ usque ad exitum domini Heriberti mire constitutæ fuerunt ac nitide permanserunt edicam; sed numquid secundum quod præ ceteris eminens valebat, posteris fidelibus narrando ac scribendo quivero ostendere? Minime certe; nam ut omnia non omitam, ab ecclesiarum rectoribus ac magistris, qui ipsos et populum in dilectione Dei et proximi rexerant, et qualiter in divino officio studiose insistebant, et subditos ut curialiter cultibus divinis die ac nocte operam darent admonebant et adhortabantur, enucleatius pandere et aperire curabo. Igitur ecclesiæ beatæ Mariæ, quæ hujus archiepiscopatus secundum Domini caput extitit et Deo annuente semper existet, quæ Hyemalis usque hodie vocatur, ut beatus Ambrosius ordinaverat, archiepiscopatu ⁴⁷¹ vita et nomine venerandus Wibertus præerat, qui cantu ac scientia Ambrosiana funditus doctus, necnon divinarum literarum peritia præditus, cottidie lerulam superius et inferius corio ornatam manu propria tenens, omnes cura vigilantissima custodiebat. Quem ordines omnes tam majores quam minores clerici ex debito ut patrem timentes et ut fratrem amantes venerabantur. Cottidie enim regebat et emendabat officia ecclesiastica, et, si opus erat, puerorum ordinem aut per se aut per magistros viros corripiebat. Intentus maxime circa ipsos quos ad sacros ordines recipiebat, tam de urbanis quam de plebibus, adjuncto tantum primitivo studiose singulos sciscitantes, si cantu, lectione ac alijs bonis moribus ornati fuissent, necnon si essent sine crimine, si unius uxoris viri, aut virgines, aut si in virginitate permanere possent, aut cum uxore degere valerent. Si autem in virginitate uxorem aliquis non habens permanere non posse fateretur,

humanam ac fragilem naturam solens restringi non posse nisi Dei misericordia adjutus, continuo in testimonio bonorum virorum secundum legem humanam, licentia a pontifice accepta, uxor tamen virgo illi desponsabatur; unde apostolus: « Qui se non continet, nubat (I Cor. vii, 9). » Et unusquisque excepta causa fornicationis suam uxorem habebat; qua accepta non minus venerabatur et amabatur, quam si sine uxore idem degeret; quoniam qui sine uxore vitam in sacerdotio agere videbantur, viris uxoris ordinis utriusque, ne ab illis inhoneste circumvenirentur, semper suspecti erant. Usus enim ecclesiæ totius tam Latinæ quam Græcæ per tempora multa sic se habebat: sacerdos, qui unius uxoris vir inveniebatur ac suæ domi ac familiæ bene profuisse a fidelibus compertus fuisset, ad episcopatum summam cum devotione multis fidelibus laudantibus promovebatur. Quicumque enim ex clero concubinarius inveniebatur, cujuscumque ordinis foret, ultra non promovebatur; judicantes gravissimum peccatum esse, de quo dicit apostolus: « Qui adhæret meretrici, unum corpus efficitur (I Cor. vi, 16). » Qui autem nec ætate nec scientia nec bonis moribus pollebant, ut studiose a magistris quæ necessaria erant discerent, benigne adhortabantur, quatenus ad hoc officium recipiendum quandoque Deo volente venirent, meliusque informati apparent. In choro vero archidiaconus et archipresbyter, unus ab una chori parte, alter ab altera, chorum ipsum regentes religiose, ut psalmos, ymnos, cantus ceteraque divini cultus officia ordines ceteri psallerent, curialiter die ac nocte insistebant. At si eorum unus inhoneste aut cantaret, aut legeret, aut staret, aut mussitando in choro alterutrum verbosaret: aut sese continuo a vitio in quo peccabat emendabat, aut extracta interula in secretario virgis ab archidiacono vellet nollet emendabatur ⁴⁷². Non erat enim homo qui ipsum de ejus manibus eripere auderet, quamvis ille qui scopabatur aut de marchionibus aut de comitibus aut de capitaneis natus fuisset. Itaque officia ecclesiastica in omnibus timore ac reverentiâ horum religiose ac curialiter die ac nocte celebrabantur. Nullus enim sine candida toga chorum intrare audebat, nullus sine caputio birri capite velato intrare chorum audebat, nullus horum inhoneste gradibus intrare audebat, nullus balbutiens lingua de aliquo officio sese intromittebat, nullus clericus indumentis diversis vestiebatur, nullus laicalem habitum aut in birro aut in vestibus aut in calceamentis sumere audebat. Quid multa? Omnes ita vivebant in domibus propriis, quasi in alienis, circa divina officia solliciti, circa usus ecclesiæ et suorum accuratissimi. In tantum enim in clericali habitu longa sæculi vetustate ac usitatione,

VARIE LECTIONES.

⁴⁶⁹ Titulus: De ordinationibus. ⁴⁷⁰ Et postquam R. ⁴⁷¹ in codd. sed bene in A. Blanco teste recentior manus correxit archidiaconatum; v. infra III, 21. ⁴⁷² peccabant, emendabantur A. ubi em. a. e. i. i. s. v. a. a. v. p. desunt.

multis transactis temporibus, vultu, habitu, incessu A erant nutriti, ut si aliquem chori Ambrosiani totius in Burgundia ⁴⁷³ aut in Teutonica aut in Francia literarum studiis deditum invenires, etiamsi non ultra vidisses, de hujus ecclesie usibus aliquantulum notus sine mora hujus esse ecclesie affirmares. In eadem denique ecclesia ferula decem, unaquaque suum et proprium ordinem erga subditos die ac nocte custodientes, a magistris studiose regebantur; quarum duæ extra chorum manentes, a magistro beati Ambrosii scolæ et a vicecomite, laicus laicos et ipse regens, tenebantur. Sacerdotes 24 ordinis majoris, diacones 7, subdiacones totidem, notarii multi, lectores ecclesie pondus portantes docti cantu, lectione, psalterio 18 ⁴⁷⁴. Præter horum ordines 12 sacerdotes decumani, videlicet ordinibus de decumanis viri boni testimonii bonæque famæ. Hii officium præstabant in yemali ecclesia, et hæc in æstate agentes, quæ necessaria erant ⁴⁷⁵ populo manicanti (92). Custodes 16 boni viri ac in omnibus ecclesiasticis officiis curialiter eruditi. In scola sancti Ambrosii decem viri clerici, tamen cum ipsis mulieres jam senescentes, vestibus corporis et capitis ornamento mutatae totidem, panem et vinum pro populo universo cottidie offerentes. Hii omnes cottidie Dei servitio et beatæ Mariæ ac urbis universæ persistentes, suum officium per singulos dies Deo et populo desideranti persolvebant. Scolæ vero, ubi cantus magistri ad docendos pueros cottidie conveniebant, in atrio ante ipsius ecclesie regias duæ erant, quæ ab archiepiscopo, cum opus erat, mercede data nummorum, scolares a magistris emendabantur ⁴⁷⁶ secundum quod Ezechiel propheta dicens affirmat: « Extra portam interiorem gazophylacia cantorum (*Ezech. xl, 44*). » In atrio interiori, quod erat a latere portæ respicientis ad aquilonem, philosophorum vero scolæ diversarum artium peritiam habentium, ubi urbani et extranei clerici philosophiæ doctrinis studiose imbuebantur, erant duæ, in quibus ut clerici qui exercitiis tradebantur curiose docerentur, longa temporum ordinatione archiepiscoporum antecedentium, stipendiis a camerariis illius archiepiscopi, qui tunc in tempore erat, annuatim earum magistris honorifice donatis, ipse præsul multoties adveniens, sæculi sollicitudines a quibus gravabatur, a se depellebat, ac magistros ac scolares in studiis adhortans, in palatiis sese demum recipiebat Ambrosianicis. Præterea senodochia, e quibus alia suscipiebant clericos peregrinos, alia mulieres tantum pauperes et peregrinas, alia infantulos qui ante ecclesie januas a parentibus qui eos nutrire ac fovere minime valebant nimia paupertate attenuati, mittebantur, et mercede ac stipendiis

metricibus ordinatis puëriliter alebantur. At sacerdotibus universis hanc urbem incolentibus magister præerat, qui primicerius et coepiscopus vocatur, cui urbis totius ac plebarum omnium sacerdotes humiliter ac devote obediebant; quibus ipse, quamvis de populo natus, tamen Deo et hominibus carus, pro tempore in loco qui presbyterium vocatur congregatis, divinæ legis ac fidei catholicæ mandata curiose docendo pædebat: Qui etiam subditorum meritis exigentibus, sæpe prout Deus illi administrabat, Dei dilectionem et proximi caritatem, sine qua nemo placebit Deo, ceteraque arma justitiæ, quibus armati stare possent ac adversariis resistere valerent, aperiebant. Præter enim cetera sacerdotalia officia, quibus curialiter decem prælati B supradicti insistebant, sacerdotes omnes urbani virgam cottidie præter quadragesimam devote in manibus deportabant, quæ rotunda atque levigata honore decentissimo rectitudinis et apicem irreprehensibiliter tenebat, et ab omni macula polita, inferius lamina circumdata, clavum acutum stringens, vim regiminis ipsis sacerdotibus ostendebat, quatenus virgæ illius rotunditas, rotundam et conglutinatam caritatem ac perfectam mutuo Ambrosiani sacerdotes habere, administrabat. Quicquid enim sanam est et rotundum, scissuram non habens, perfectam est, de qua divina scriptura clamat: « Deus non habitat in scissuris montium; et caritas quæ multitudinem peccatorum cooperit, una et perfecta est, de qua dicit apostolus: « Caritas patiens est, benigna est, non quærit quæ sua sunt, non æmulari, non agit perperam, non inflatur, non ambitiosa, non cogitat malum, non irritatur, non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati, omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet, caritas nunquam excidet (*I Cor. xiii, 4*); » de qua dicit Gregorius (93): « Qui sine caritate virtutes congregat, quasi ventum in pulverem portat. » Caritas quam Deus erga humanum genus habuit antiqui parentis peccato emersum ⁴⁷⁷, ipsum hominem factum in cruce levavit; et caritas quæ in cruce Deum levaverat, ipsa homicidis Judæis indulgentiam seminabat, dicens: « Ignosce illis pater, quia nesciunt quid faciant (*Luc. xxiii, 34*). » Ac eadem sanctum Stephanum caritas amaverat ⁴⁷⁸. Per hanc enim caritatem invicem serviebant, de qua dicit Apostolus: « Per caritatem invicem servite (*Gal. v, 13*). » Unde Veritas ipsa: « In hoc cognoscent omnes quia mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem (*Joan. xiii, 35*). » Clavum in virga deferebant acutum, ut peccatores et sceleratos verbi Dei disciplina sedule ac devote stimulant. Unde sapiens Salomon loquitur dicens: « Verba sapientis quasi stimuli, et

VARIÆ LECTIONES.

⁴⁷³ gorbundia B. ⁴⁷⁴ ita Blanco teste A. et Beroldus, *Murat Ant. IV, p. 861. XXVIII. rel.* ⁴⁷⁵ quæ et erant desunt B. ⁴⁷⁶ m. enim dabantur B. ⁴⁷⁷ i. e. immersum. ⁴⁷⁸ an animaverat? IV.

NOTÆ.

(92) Ordinarii enim per ætatem in eccl. Sanctæ Teclæ officio fungebantur.

(93) V. supra 1, 3.

sicut clavi in altum defixi (*Eccle. xii, 11*). » Recta A erat virga, quoniam sub episcopum populum Dei regebant. Recta erat, quia scripturarum rectitudinem tenere debebant. Recta erat, quia fidei catholice regulam per rectitudinem bonæ operationis ac perseverantiæ tenebant. Recta erat, quia senes sustentabantur per sustentamentum bonæ prædicationis, juvenes refovebantur per correctionem disciplinæ. Recta erat virga, quia subtus acuto ferro terram scindens, corda dura a peccatorum mole gravata ad pœnitentiam revocans stimulabat; de quibus stimulis dicitur per Salomonem: « Verba sapientis quasi stimuli, et sicut clavi in altum defixi. » Recta virga erat illa, quam ad similitudinem virgæ illius nostri sacerdotes in manibus deferebant, de qua Dominus suis discipulis ait: « Nolite ferre aurum nec argentum aut in zona æs, nisi virgam tantum ⁴⁹⁹ (*Math. x, 9*). » Recta virga erat, quæ tempus virgæ illius gestabat, quæ olim virgas Ægyptiorum magorum, Pharaone astante rege durissimo, devoravit. Quoniam sicut Moysis virga digito Dei operante magorum illorum fantasticas virgas annihilavit, ita nostrorum sacerdotum virga gentilium idola annullavit, et eas illico aurium auditu christicolis fidelissimos ad Deum convertendo effecit; de quibus David manu fortis in Domini persona dixit: « Populus quem non cognovi, servivit mihi, obauditu auris obedivit mihi (*Psal. xvii, 45*). » Beata et recta virga nostrorum sacerdotum, cujus similis in mendo, in cantu, in ornatu, ceterisque cultibus divinis minime habetur, quæ illius virgæ tempus tenebat, quæ olim populo Israelitico petram Oreb percutiens aquas fluentissimas venis largissimis manantibus propinavit. Recta virga illius sequens imaginem, quæ quondam populo Ebraico, cum jam salutis suæ, Pharaone et exercitu insequente, jam jamque desperasset, per Moysen spiritu Dei operante mari ter percusso teraperuit, et Pharaone cum ejus ⁵⁰⁰ exercitu, undis animi ⁵⁰¹ clausis, mari submerso, viam salutis ignea eolumpna antecedente aperuit. Unde et recte prophetarum eximius David dixit: « Virga enim tua recta est, virga regni tui (*Psal. xlii, 7*); » et item: « Virga tua et baculus tuus ipsa me Domine consolata sunt (*Psal. xxi, 4*). » Si enim eos in sanctorum natalibus maxime ad psallentium, quod apud Romanos vocatur processio, supervenires, vestibibus nitidos, honestate ac devotione laudabiles, magis diceres episcopos quam sacerdotes urbanos. Ordinarii vero archiepiscopum antecedentes, diacones subdiacones, sacerdotes et

quamplurimi notarii diversis ita splendebant ornatibus, quasi angelorum chori multis cum Dei virtutibus hominis formam habentes apparent. At layci omnes unum dominum, laicum tamen, habentes, qui baculum ferulæ uni, unus qui decem regebat sacerdotes, ita venerabantur, quasi Dii essent apertissimi; de quibus propheta: « Ego dixi, Dii estis et filii Excelsi omnes (*Psal. lxxxii, 6*). » De quibus ordines universi tam clerici quam laici, cum opus erat, emendabantur. Et cum negotium alicujus rei exigente aliqua gravescente molestia, vel ut juvenum vel majorum vitia resecentur, universi ordines Dei amore virgis aut sacris amonitionibus devote emendati invicem consolabantur; de quibus virgis et baculis propheta dicens clamat: « Virga tua et B baculus tuus ipsa me, Domine, consolata sunt. »

36. Interea ⁵⁰² omnes urbani sacerdotes in manibus dexteris anulos cotidie deferebant, quatenus ecclesiæ sponso sese ostenderent, et divinarum literarum peritiam habentes, sinceræ fidei signaculum et expressio veritatis omnibus fidelibus religiose apparent. Unde ⁵⁰³ beatus magister et doctor Ambrosius in tractatu (VII, 231, § 232) quem ipse super Lucam scripsit, dixit: « Anulus quid est aliud, nisi sinceræ fidei signaculum et expressio veritatis. Qui autem anulum habet, et Patrem habet et Filium et Spiritum sanctum, quod significat Deum ⁵⁰⁴, ejus imago Christus, et dedit pignus Spiritus ⁵⁰⁵ in cordibus nostris, ut sciamus anuli ⁵⁰⁶ istius, qui in manu est datus ⁵⁰⁷, signaculum, quo cordis interiora factorumque nostrorum mysteria ⁵⁰⁸ signantur. Igitur ⁵⁰⁹ signati sumus, sicut et legimus: Credentes in quod ⁵¹⁰ signati estis Spiritu sancto. » Cetera vero clericalia ornamenta nec non et calceamenta ab omnibus laicorum ornatibus evidentissimis argumentis erant diversa. Et auream mediocritatem retinentes, vicinis cari et civibus universis dilectissimi, in cunctis prosperabantur negotiis et in omnibus obediebantur disciplinis. Dei enim amore ac antiquorum parentum remediis in urbe hujus non erat, qui omni anno secundum posse suum non reciperet sua in domo summa cum devotione ad reficiendum duos sacerdotes, aut quatuor, aut duodecim, aut plures, attendentes illud evangelicum: « Qui vos recipit, me recipit, et qui me recipit, recipit eum qui me misit (*Math. x, 40*). » Et ut prophetæ mercedem acciperent, magna cum humilitate et caritate ipsos recipiebant (94). Itaque his et aliis misericordiarum multarum elemosynis, si quid offensionis laicis

VARIE LECTIONES.

⁴⁹⁹ neque v. vulg. ⁵⁰⁰ jam B. ⁵⁰¹ utrimque Bl. ⁵⁰² Titulus: De anulo. ⁵⁰³ ut B. cui m. e. d. desunt. ⁵⁰⁴ quia signavit nos Deus ed. Par. ⁵⁰⁵ spiritum ib. ⁵⁰⁶ hoc a. ib. ⁵⁰⁷ m. datur esse s. ib. ⁵⁰⁸ ministeria ib. ⁵⁰⁹ Ergo ib. ⁵¹⁰ C. inquit s. ib.

NOTÆ.

(94) Hoc confirmat Nazarius quidam in An: recæ V. Arialdi c. 6 de sacerdotibus dicens: Quos ego in domum meam ad benedicendum eom voco, juxta meum posse reficio, et post hæc manus deosculans

manus offero. Cæterum de moribus sacerdotum longe diversam Andrea Vallumbr. apponere libet relationem c. 3. Erat enim tunc ordo ecclesiasticus, in tot erroribus seductus, ut ex illo vix quispiam

inhærebat, et sacerdotibus illos moribus bonis imbuentibus solvebatur. Caritas quæ multitudinem peccatorum cooperit, universos omnibus bonis affluentibus ut mater tuebatur. Præterea ætas sine bellorum incursionibus gentium vicinarum aut hostium extraneorum motionibus, in viris aut mulieribus perfecta integra atque jocunda erat. Et quamvis per paucula tempora antecedentia otio vacabant, libidini aut variis cupiditatibus minime insistebant. Tanta enim circa virorum et mulierum præcordia erat constantia, ut nemo nisi suam uxorem

A aliam cognosceret. Et prius, quod incredibile videtur, triginta annorum viri et mulieres erant, quam sese negotiis conjugalibus traderent; unde homines ac feminae integri, fortes atque perfecti, si invenirent hominem duorum pedum aut trium, hunc non hominem, sed monstrum judicabant. Ætas integra sana ac opibus universis habundans; tempus habile, pacificum, jocundum, amœnum, caritativum atque salubre nobis in omnibus gentibus, quorum in nostris sinibus resonabat.

EXPLICIT LIBER SECUNDUS.⁴⁹¹

INCIPIT LIBER TERTIUS.⁴⁹²

1. Quandoquidem multa mei animi desiderium per diversa trahere conantur, et multis mei animi vel ordinis quassatus tribulationibus, quas ipse iniuste a malis christianis, si fas est dicere, perpesus sum, ad ea quæ ego jam meis tabulis cardinalibus ad posteriorum tutelam denotata esse recolo, ceteris prætermisissis quæ occurrunt causis, incessanter redire curabo. Sed quoniam ecclesiastici ordinis multos quodam læstidio nequissimæ pigritiæ tædiatos cognosco, qui in posteris multa sacrarum scripturarum rudimenta ostendendo tradere potuissent, quibus sese a pseudosacerdotibus defendere ac liberare potuissent, minime operam dederunt. Qui dum falsas prædicationes per simulatam castitatem ac ficta jejunia, caritatem habere sese omnino simulantes, donis, privatis divitiis, in domibus viduarum aut in angulis platearum prædicantes, gladios acule subministrant acutissimos; de quibus prophetarum eximius⁴⁹³: « Ut sagittent in obscuro rectos corde (Psal. x, 2); dentes eorum arma et sagittæ, linguæ eorum machæra acuta (Psal. lvi, 5); » de quibus Dominus: « Attendite a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ovium (Matth. vii, 15). » Alligant onera gravia et importabilia,

digito autem suo nolunt ea movere; solvendo ligant, ligando solvunt, et prædicatione subtili viduarum in quadam plurima bona diripiunt; de quibus beatus Ambrosius in sermonibus dicit: « Nihil interest apud Deum, utrum vi an circumventionibus quis res alienas occupet, dum quoquo pacto teneat alienum. » Et item propheta: « Vobis, qui decimatis mentam et cininum et anetum (Matth. xx, 23), et percutitis pugno impie. » Hisunt enim, Veritate attestante, qui provocant iram Dei, de quibus sanctus Gregorius: « Deteriores sunt qui provocant iram Dei, quam qui merentur; » a quibus civitas Ambrosiana multa pertempora libera, modo malorum civium meritis obsessa, divinarum literarum ac scientiarum multarum margaritis velut porcis projectis, contaminata et maculata est. Ecclesia enim Ambrosiana Domino annuente sapientibus sacerdotibus, levitis ac subdiaconibus, super ceteras Asiæ abundabat ecclesias; unde in proverbium dictum est: « Mediolanum in clericis, Papiæ in deliciis, Roma in ædificiis, Ravenna in ecclesiis. » Sed multotiens advenire solet ut quanto sapientiores sunt multis, tanto suis exercitiis posteris minus providentes, hanc miseram vitam quasi indocti et im-

VARIE LECTIONES.

⁴⁹¹ in rebus secundis secundus addit A'. ⁴⁹² in quo omnium malorum fomentum, iniquitatum diversarum argumentum regina discordia, omni dimisso amore omnique spreto timore inter clericos et ecclesiasticos, inter laicos et laicos, levitas et levitas, senes et senes, sacerdotes et sacerdotes, episcopos et episcopos, sedem Romanam duobus tenentibus pontificibus, apertissime ministravit. addit A'. In quo de discordia clericorum tractatur, quæ ex prædicationibus Arialdi ac Landulfi est exorta ad instantiam Anselmi, qui postea fuit papa Alexander II. addunt A'. B. ⁴⁹³ de q. propheta B.

NOTÆ.

existeret qui in suo loco veraciter reperiri posset. Nam alii cum canibus et accipitribus huc illicque pervagantes, suum venationi lubricæ famulatum tradebant; alii vero tabernarii et nequam villici, alii impii usurarii existebant: cuncti fere cum publicis uxoribus sive scortis suam ignominiose ducebant vitam, omnesque quæ sua erant, non quæ Christi quærebant. Nam quod sine gemitu dici vel audiri nec potest nec debet, universi sic sub simoniaca hæresi tenebantur impliciti, quatenus a minimo usque ad maximum nullus ordo vel gradus haberi posset, nisi sic emeretur quomodo emitur pecus. Et quod est nequius, nemo tunc qui tantæ perversitati resisteret apparebat, sed, cum luxi essent rapaces, veri putabantur esse pastores. — c. 4. Ad quorum nimirum perversitatem detegendam et corrigendam, Mediolanum,

D ubi hæc iniquitas tanto erat copiosior, quanto urbibus ceteris ipsa est populosior, a Deo procul dubio præfatus missus est Arialdus. Quem deinde ita loquentem inducit: Vestri sacerdotes qui effici possunt ditiores in terrenis rebus, excelsores in ædificandis turribus et domibus, superiores in honoribus, in mollibus delicatisque vestibus pulchriores, ipsi putantur beatiore. En ipsi, ut cernitis, sicut laici palam uxores ducunt, stuprum quemadmodum scelesti laici sequuntur, atque ad nefandum hoc opus patrandum tanto sunt validiores, quanto a terreno labore minus oppressi. Eodem modo in Ecl. Luicensi omnia beneficia veniisse, Alexander II attestatur epist. 35. Mediolanensibus hoc jam Paschalis I exprobraverat, Mansi XIV, p. 378.

ceciles per silentium misere transcurrunt, et qui A
vigilando, laborando et scribendo aliis prodesse
potuerunt, ut animabus suis quandoque sitientibus
aquam præpararent vivam, minime satagerunt; de
qua caritate et misericordiæ aqua Dominus ad Sa-
maritanam loquitur dicens: « Qui biberit aquam
quam ego do, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam
æternam (Joann. iv, 14). » Sed ego homo quamvis
tantillus, angustiis et tribulationibus lassatus, fretus
ut credo posterorum meorum meritis, qui hæc vi-
dentes cognoscent me ad suarum dignitatum labo-
rasse honorem, ad inceptum festinare aggrediar ⁴⁹⁴.

2. Igitur ⁴⁹⁵ præfinitis ac determinatis archiepi-
scoporum nostrorum causis, quas ego multo sudore
multoque labore antiquos sciscitando omnes, veri-
tatem tamen amantes, curiose repperi, ac civitatum B
Italiæ totius librorum paginas rimando fere scruta-
tus sum, et prout potui multa in brevi comprehen-
dens, meis cartulis subscripsi; nunc ad historiarum
seriem redeam, quam legis peritus aliquis, prout
fuit et in veritate comperi enarrare.

3. (2.) Aliquantis ⁴⁹⁶ diebus post præclarissimi
Heriberti decessum transactis, civium universorum
collectio adunata est. Ob quam causam civitas coadu-
nata sit, mihi narrare operæ pretium est. Civibus ⁴⁹⁷
⁴⁹⁷ enim convenientibus in unum tam clericis quam
laicis, longas solventes orationes in populo, quate-
nus de acquirendo et eligendo archiepiscopo consu-
lerentur, quapropter quatuor majoris ordinis viros
sapientes optimæ vitæ homineque famæ elegerunt,
quibus electis, universæ civitatis ordines ipsos ad C
imperatorem Henricum, qui noviter surrexerat no-
viterque populum ipsum a majorum manibus libera-
verat, summa cum diligentia direxerunt; et hiis
imperatori representatis, ipse discrete provideret
consiliis rimatis, quatenus unum de istis quatuor
archiepscopum laudando, anulo et virga pastoralis
confirmaret, quem confirmatum cives majores et
minores indubitanter tenerent. Factum est autem,
Wido imperatoris fretus aminiculo, qui et ipse con-
scilium arcanum domni Heriberti criminose impe-
ratori denudaverat, ipsos cum paucis subsecutus est.
Cum enim in curia regali electi diacones Widonem
vidissent, taciti intrinsecus ob pactum quod ipse
cum imperatore fecerat, singulo de se desperante, D
hujus eventus rimati sunt. Quid multa? Ventus est
dies statutus (an. 1045, Jul. 18), in quo imperator
archiepscopum suis cum omnibus primatibus lau-
dando confirmaret. Itaque ordinarii et capitanei
ceterique per jussum civitatis qui cum ipsis iverant,
cum ante imperatoris præsentiam astitissent, et ne-
gotiis verbis loculentissimis, ut natura dabat, multis
episcopis et primatibus astantibus, ornate denotas-
sent, freti majorum suorum dignitatibus et consiliiis,

tandem conseruerunt. Quibus imperator respondens,
inter cetera aliquantulum dubitans, videns viros sa-
pientes, discretos atque affabiles doctrinisque affluen-
tes, inter se tacite Guidonis et horum causam diu ri-
mari visus est. Tandem voce propria Guidonem retro
post omnes ibidem astantem ante vocavit; quo voca-
to, universos percunctari cœpit, si archiepiscopum
vellent? Qui tertio dixerunt: « Petimus, volumus,
desideramus. » Ad hæc imperator: « Si ex toto corde
petitis, vultis, desideratis, Guidonem accipite. »
Hoc audito clerici ac laici omnes minime in primis
hæc audire cogitantes, vultibus pallidis voceque
submissa renuerunt. Quo audito imperator ipsos
sciscitari cœpit dicens: « Quod festum hodie cele-
bratis? » Responderunt: « Sancti Materni. » « Quis
fuit iste Maternus? » Responderunt: « Primicerius
nostrorum lectorum. » « Cujus prosapiæ fuit? »
Responderunt: « Cujuscumque prosapiæ ⁴⁹⁸ sit,
suscepimus eum. » « Ita, si cujuscumque sit susce-
pistis, et Maternus vester fuit archiepiscopus, huc
Guidonem probum virum suscipite. » Igitur finitis ac
præordinatis consiliis quæ imperator partim private
partim publice cum Guidone curiose egerat, in omni-
bus ipsum magnificentum ac per omnia sublimatum
direxit Mediolanum. Cum autem Guido venisset Me-
diolanum, cujus fama negotii paulo ante urbem
supervolaverat, usu antiquo ac imperiis imperatoris
urgentibus, honorifice ac devote ⁴⁹⁹ susceptus est.
Qui per viginti Ambrosianum archiepiscopatum
pacifice regens annos, prout tempus exigebat, omnia
clericalia ac secularia officia curialiter ac devotè,
ut suus antecessor, custodire et magnificare sata-
guit. Qui circa sæcularia colloquia secretisque in
consiliis astutus, circa proferenda verba vero fa-
cundus, in divinis autem perparum eruditus. Interea
ordinarii omnes, quos ipse multis beneficiis mul-
tisque honoribus a dolore animi et a corporis indi-
gnatione, quibus antea in curia regali famose im-
buti fuerant, sedare ac mitigare minime potuit, ut
desidium super ipsum obnixè exercebatur, verbis
inhonestis cottidie, tamen populi timore secreta,
detrahebant. In tantum enim illorum animi ira,
odio, ambitioneque detestabili erant imbuti, tabe-
scentesque serviebant, ut quadam die cum ad ce-
lebranda divina mysteria mirifice ornati, prout
gradus uniuscujusque postulabat, cum ipso Guidone
ante beatæ Mariæ altare seriatim venissent, malo
suorum omine et posterorum tam majorum quam
minorum, cum suorum veniam peccaminum a Deo
summis cum lacrymis exigi debebant, Dei iram
provocarunt. Omnes enim relicto solum archiepi-
scopo quasi demones sanctis sparsis thimatibus
fugientes, populo spectante et mirante universo,
durisque subsannationibus stridentes evanuerunt.

VARIÆ LECTIONES.

⁴⁹⁴ ita correxit Bl. h. i. ad quem f. a. A*. A**. h. ad quem f. a. B. ⁴⁹⁵ Titulus: Recapitulatio. *Hic titulus deest* A**. Bl. qui sequens caput secundum dicunt et sic deinceps. ⁴⁹⁶ Titulus: De electione Guidonis archiepiscopi. ⁴⁹⁷ quibus B. ⁴⁹⁸ deest B. ⁴⁹⁹ a. d. deest B.

aliquem humanum locutum fuisse multis assertionibus testati sunt. Ad hæc verba Anselmus magnam gerens sub pectore iram, quasi leo nimia ira commotus, balbutiens verbo, ut ⁸⁰⁷ natura donabat, dixit: « Certe nisi feminas haberent omnes hujus urbis sacerdotes et levitæ, in prædicatione et in aliis bonis moribus satis congrue valerent (99). Cum clerici sui multis rationibus multisque exemplis resisterent, maxime ut se ipse quid fuit aut quid fieri posset, et videndo recognosceret, annuntiarent: fatigatus ira ac aliis malis artibus, in jejuniis usque ad vespertas lectulo jacens et minime dormiens, quievit. Qua tempestate chorum ⁸⁰⁸ gloriosæ virginis Mariæ clericus quidam, nomine Landulfus, de magna prosapia oriundus, curialiter die ac nocte frequentans, unus de notariis debebat, qui ambitionis gladio perfossus, et maxime super archiepiscopatum, ad quem cotidie patenter ut canis anelabat, indesinenter ordines universos sollicitabat, et omnes majores et minores clericos, quia sibi ut animus ejus anhelanti desiderio cupiebat, minime savebant, cotidie suspectos atque perosos ⁸⁰⁹ habens verbis ac factis turpissimis indecenter insequabatur. Itaque linguæ ejus modo dulcem, modo amarum aquam turpissimis verbis disturrentibus perfundens, nunc clanculo nuncque aperte omnes detrahens, quasi adamas ipsorum corda induraverat. Præterea alium forensium clericum, levitiam tantum, quem ipse Guido sibi consecraverat, Arialdus nomine, ortus in loco Cuzago prope Canturium (100), artis liberæ magister (101), ut magis ac magis animi sui voluntatem erga ordines omnes indiscrete exardescens exerceret, sibi associavit. Hic enim Arialdus cujusdam superbiæ zelo gravatus, qui paulo ante de quodam scelere nefandissimo accusatus et convictus ante Guidonem, astantibus sacerdotibus hujus urbis multis, et partim quia urbani sacerdotes forenses togatos urbem intrare minime consentiebant, et ecclesias civiles illis habere nisi per tonsuram (102) non permittebant, per omnia occasionem quærebat qualiter omnes sacerdotes ab uxoribus, populi virtutem sollicitando, removeret. Qui mala pro bonis reddens ⁸¹⁰, non divino sed spiritu agebatur humano. Igitur cum horum animos ac voluntates quibusdam experimentis Anselmus vidisset satisque cognovisset, in tempestate noctis silentio secrete ad se convocari præcepit. Quibus advocatis, aliquantulum illis congratulans, quorundam clericorum superbiæ ac mala acta, e quibus sese reminisci poterat, ut ipsos inflammaret

ac inflammati arderent, primo aperuit, postea vero multis insertis sermonibus animavit, quatenus omnes sacerdotes suis jussibus suisque consiliis ab uxoribus summo cum dedecore separarentur ⁸¹¹. Quo audi'o Arialdus et Landulfus letabundi consilio rimato, non tantum omnino a Deo donato, sed a malignantium iniquitatum fonte derivato, non Dei amore, sed invidia et odio onerato, non misericordia, sed ira et ambitione et vesania detestabili suffulto, ut postea apparuit et visum est in aperto, sub jurejurando constricti mutuo firmaverunt, quatenus sacerdotes omnes et levitas a die illa et deinceps uxorem habere non paterentur, et sollicite ac manifeste, nec vitam nec mortem timentes, et omnium sacerdotum acta quæ usque ad id tempus egerant, quanti periculi sunt quantæque iniquitatis, populo ac civibus universis oberrare panderetur. Consilio autem inito, Anselmus omnia suffragia, e quibus ipsos adjuvare et sustentare posset, jurejurando illis pollicitus est. Et mane facto, insalutato archiepiscopo, quem ipse Guido in sacerdotio consecraverat, occulte ut serpens ab urbe recessit. His ita adunatis ac firmatis consiliis, Landulfus in urbe manens, omnes scolares quos habere poterat, in jurejurando quod ipse fecerat constringens, modo privatim modo publice circumveniebat. Arialdus vero suos quos regebat scolares in eodem juramento constringens, apud Varisium (103) morabatur. Quæ omnia Guidonem archiepiscopum minime latuerunt. Vultu enim placido cotidie demensissimas calliditates illorum subridens parvipendebat. O Deus, qui cuncta vides occulta cordium, scrutaris universa statera justa, qui cælum et terram clausa manu tenes atque metiris, et mare et abissum verbo disponis, cui devote cunctæ obediunt creaturæ: viri isti in tam ⁸¹² bonis rebus quod initium habuerunt, quam intentionem? Si enim bona intentione bonaque voluntate hoc Dei placitum iurchoassent, qui est adjutor operis esset protector laboris, cum Deus non vult coacta servitia, apostolo ⁸¹³ attestante. Cur isti obliti Dei evangelia, conjurationem detestabilem terribilibus juramentis in populo sub obtentu placiti Dei, quod postea patelliam vocatum est, exercebant? An Deus suorum meritis a cordibus illorum abraserat evangelicum præceptum, quod usque hodie clamat dicens: « Qui non jurat, non perjurat; noli ⁸¹⁴ jurare omnino neque per cælum neque per terram neque per capillum capitis tui, quia nec potes facere unum album aut nigrum? (Matth. v. 34.) » An ignorabatis doctoris doctrinam dicentis: « Qui non loquitur, non

VARIE LECTIONES.

⁸⁰⁷ et B. ⁸⁰⁸ ita A^o. horum A^o. B. ⁸⁰⁹ et perfossos A^o. ⁸¹⁰ reddentes A^o et A^o. qui et habet agebantur. ⁸¹¹ separetur B. ⁸¹² ita B. isti vitam A^o. A^o. ⁸¹³ ita correxi; a populo codd. ⁸¹⁴ nolite A^o.

NOTÆ.

(99) Anselmus papa actus ep. 1 Mediolanensibus scripsit: *Speramus... quia nostri ministerii tempore sancta clericorum castitas exaltabitur et incontinentiam luxuria cum cæteris hæresibus confundetur.*

PATROL. CXLVII

(100) Nunc Cantu.
 (101) De studiis ejus agit Andreas I, 6.
 (102) *Se non di semplice chericato vertit Giulini IV, 15.*
 (103) Varese, a Como ad occidentem.

29

mentitur; sed de omni verbo otioso redditori estis rationem? (*Math. xii, 36.*) » Quod si ¹¹⁵ ita est, de quantis malis juramentis ac malis verbis redditori estis rationem? Si odio aliquo fecistis, frustra laboratis, de quo per evangelium Dominus dicit: « Tu habes trabem in oculo tuo, et vis ejicere festucam de oculo tuo, et tunc videbis ejicere festucam de oculo fratris tui (*Math. vii, 4.*) » Si ira vos operosos fecit, videte quid dominus pastor et magister noster Ambrosius ¹¹⁶ sanctus in libro de Joseph dicit (c. 13): « Ira sepe etiam innocentes in crimen adducit, quia dum justo amplius irascimur et volumus alienum coercere peccatum, graviora peccata committimus. » Ideo Apostolus ait: « Non vos ipsos judicantes karissimi, sed date locum iræ (*Rom. xii, 19.*) » et Dominus per evangelium: « Qui irascitur fratri suo, reus erit iudicio (*Math. v, 22.*) » Unde Apostolus, » Ira enim viri justitiam Dei non operatur (*Jac. i, 20.*) »

6. (5.) Interea ¹¹⁷ Arialdus cum apud Varisium moraretur, quadam die ex incorrupto, et quasi serio cupiens seminare granum, quod male ventilando mondaverat, ecclesie gradum ascendens, per omnia sacerdotes diffamando, ut ab uxoribus male separarentur, plebem verbis turpissimis rusticorum commovendo obnoxie operam dabat (104). Quod ut rustici ac sacerdotes auribus attonitis audierunt, hæc minime in matutinis credentes, ultra modum de his quæ ab Arialdo dicebantur mirantes obstupuerunt, maxime affirmantes quod nemo castitatem habere potest, nisi ei a Deo datum sit, dicente

Apostolo: « Quoniam datum bonum est, et omne donum perfectum de celo sursum est, descendens a Patre (*Jac. i, 17.*) » Itaque cœtu coadunato cunctorum ad Guidonem archiepiscopum, ut omnia seriatim quæ Arialdus noviter disseminaverat nuntiarent, unanimiter clerici et laici concurrerunt. Quamobrem Guido, advocatis Arialdo et Landulfo, ne usum antiquum bonosque ecclesie mores tam Ambrosianæ quam totius lingue Latinæ, tam Latinæ quam Græcæ totius, criminose turbam sollicitudo indiscretam conturbarent, prout potuit privatim et curiose corrigendo amonuit; quin etiam multa alia mala multasque dissensiones ac crimina diversa ex his posse oriri, verbis illis reserando ac notificando aperuit. Quibus inter cetera quædam verba evangelicæ doctrinæ benigne dicens aperuit:

7. (6.) « Nolite ¹¹⁸ dare sanctum canibus, nec mittatis margaritas vestras ante porcos, ne forte

conculcent eas pedibus suis, et conversi dirumpant vos (*Math. vii, 6.*) » Karissimi, videte quid Apostolus clamat, dicens « Si invicem mordetis, ab invicem consumimini (*Gal. v, 15.*) » et quid de te doctor Gregorius dicat: « Expediit nobis multa quæ inhonesta et incongrua videntur pati, et multo melius, ne dissidium aut scandalum in ecclesia Dei inconsulte oriatur. » Unde Dominus in Evangelio: « Ve illi, per quem scandalum venit (*Math. xviii, 7.*) » Et apostolus: « Tu quis es, qui iudicas alienum servum? suo domino stat aut cadit; stabit autem (*Rom. xiv, 4.*) » et item: « Noli scandalizare fratrem tuum, pro quo Christus mortuus est (*Ibid., 15.*) » Unde Veritas in evangelio: « Quicumque scandalizaverit unum de pusillistis, expedit ut mola asinaria suspendatur in collo ejus, et demergatur in profundum maris (*Math. xviii, 6.*) » Vel tangat vos Augustinus, sententias humanis dicens per semetipsum (*serm. Dom. in monte, 2, 61.*) : « Neque ita reprehendamus quæ manifesta sunt, ut desperemus sanitatem; et vitabimus iudicium, de quo nunc dicitur: Nolite iudicare, ne iudicetur de vobis. In quo enim iudicio iudicaveritis, iudicabitur de vobis, et in qua mensura mensi fueritis, in ea remetietur vobis (*Luc. vi, 38.*) » Præterea quid beatus Ambrosius dicat super Lucam, curialiter ac devote audiendo perspicite: « Nisi tu prius interiora tua vacua feceris ab omni labe peccati, ne dissensiones contentionesque ex affectu tuo prodeant, non potes aliis ferre medicinam. A te ¹¹⁹ igitur pacem incipe, ut cum fueris ipse pacifiscus, pacem alii seras. Quomodo enim potes aliorum corda mundare, nisi tuum ante mundaveris? Tu habes trabem in oculo, et vis ejicere festucam de oculo fratris tui? Ypocrita, ejice primum trabem de oculo tuo, et tunc videbis festucam ejicere de oculo fratris tui (*Luc. vi, 42.*) » Item Augustinus (l. I, c. 63): « Facile hii reprehendunt, qui magis amant vituperare et damnare, quam emendare atque corrigere. (c. 64.) Quod vitium est superbie vel invidiæ; et ideo pie cauteque vigilandum est, ut cum aliquem reprehendere vel objurgare necessitas coegit, primo cogitemus utrum tale sit vitium quod nunquam habuimus, vel quo jam caruimus. Et si nunquam habuerimus, cogitemus et nos homines esse et habere potuisse; si vero habuimus et modo non habemus, tangat memoriam communis infirmitas, ut illam reprehensionem aut objurgationem non otium, sed misericordia præcedat. Si autem cogitantes nosmet ipsos invenimus in eo esse vitio, in quo est ille

VARIE LECTIONES.

¹¹⁵ deest B. Quod si i. e. d. q. m. i. a. m. v. r. e. r. desunt A. A. ¹¹⁶ quid beatus Amb. B. ¹¹⁷ Titulus: Incipit de Arialdo et Landulpho. A. Qualiter Arialdus cepit suum propositum prædicationibus reserare. A. B. ¹¹⁸ Titulus: Exortatio archiepiscopi Widonis adversus A. et L. ut a vanis altercationibus quiescerent et dissidiis, quibus populum adversus sacerdotes omnesque ordines sollicitabant, multisque sanctorum patrum exemplis sedati removerentur. A. Qualiter Guido archiepiscopus Arialdum et Landulfum convocatos ut ab inceptis predicationibus desisterent, frustra exhortatus est. B. adhortatus est. A. B. ¹¹⁹ ita Ambr. An i. codd. Ante Bl.

NOTÆ.

(104) Ibi eum concionandi initium fecisse, testatur Syrus presb. ap. Puricellum p. 120. Quo auctore responderunt illi: Nobis ideo hæc loqueris quia irre-

rudites cognoscis: ceterum si doctor haberi vis credi-
bi is, vade et in urbe hæc loqui noli timere.

quem reprehendere paradamus, non reprehendamus nec obijgemus, sed tantum cōgemiscamus, et non illum ad obtemperandum nobis, sed ad pariter conandum invitemus. » Unde « factus, apostolus, sum Judæis quasi Judæus, ut Judæos lucrifacerem (*I Cor. ix, 20*). » Et item : « Factus sum infirmis infirmus, ut infirmos lucrifacerem; omnibus omnia factus sum, ut omnes lucrifacerem (*Ibid., 22*). » Vos dicitis quia sacerdotes impossibile est non adulterare et sacrificare, et verum dicitis. Sed nostri sacerdotes, Deo gratias, usque hodie nec sunt nec nominati sunt adulteri, sed curiose observant apostolicum præceptum, ut sint unius mulieris viri. Unde beatus Ambrosius super Abraham dicit (*1, 7*) : « Nulli licet scire mulierem præter uxorem; ideo conjugii ¹⁰⁰ tibi datum est jus, ne in laqueum incidas iniquitatis et cum aliena muliere delinquas. Vincit es uxori (*ix, 84*), noli querere solutionem : unde (*105*) Salomon : A Deo, inquit, præparabitur viro uxor. » Si enim in aliquid, ut humana fragilitas habet, delinquit præter capitalia, per veram confessionem sua constantes peccata a Deo justificantur. Unde magister noster Ambrosius ¹⁰¹ in epistola Theodosii Imperatoris clementer dixit : « Qui se accusat cum peccaverit, justus est, non ille qui se laudaverit. » Item beatus Ambrosius ¹⁰² in Beati Immaculati tractatu (*iv, 11*) : « Qui se accusat, etsi peccator est, justus esse incipit, quia nec sibi parcat, et Dei justitiam constat, quem putat latere nihil posse; ideoque Scriptura ait : Justus in exordio sermonis accusator est sui. » Præterea, fratres karissimi, quanta mala quantæque dissensiones nefandissimæ quantaque homicidia quantaque adulteria ex his possint verbis oriri, percipite.

8. (7.) Nam ¹⁰³ enim illorum animi his et aliis verbis dulcorati, omnia quæ illis possent evenire prospera et adversa, animo trutinantes molificabantur. Et ecce quidam nequissimus, cujus spiritus in naribus erat, verba turpissima adversus hos profertens, ore vesano animos quos Guido prout poterat mitigaverat, nimia ira commovit. Itaque nimia indignatione commoti, unanimitè ante ipsum Guidonem ex his nimium dolentem consurgentes, verbis terribilibus affirmaverunt, dicentes, de his nunquam tacituros ¹⁰⁴, donec spiritus esset in eis et lingua faucibus teneretur. Quibus prophetizantibus, inscii quid de se dicerent, insalutato archiepiscopo palatium Ambrosianum cursu veloci, quasi fera crudelis mortali sagitta percussa, exierunt. Ea tempestate

A cum beati Nazarii martyris translatio a civibus universis utriusque sexus cereis magnis multisque ¹⁰⁵ ardentibus devote celebraretur (*106*), et omnes sexus promiscui ad id officium celebrandum humiliter ac devote convenissent, et Landulfus et Arialdus, jurandum quod fecerant in memores, cum per plateas ac urbis regiones sacerdotes ob conjugium aliquantum diffamassent, quasi ranæ palustres turgidi, commixti apud Sanctum Celsum convenissent, verbis vanissimis cum clericis quasi sues cum canibus altercabantur. In qua translatione cum sanctus Ambrosius adviveret, quid dicimus ¹⁰⁶ sancto sacerdote Ambrosio imperante super strepentes ranas egerit, sanctum testem Augustinum affirmantem lector intellige : « Cum plurima ranarum mormura auribus religiosæ plebis obstreperent, sacerdos præcepit, ut tacerent et deferrent orationi sacræ reverentiam. Tunc subito circumfusis strepitus quæviit, et usque hodie paludes silent, ita ut vix aut unquam aliquam ranarum, maxime illo in tempore, crepitantem invenissos. »

9. (8.) Interea ¹⁰⁷ quidam ecce sacerdos, quasi sagitta ab arcu volans, dentibus stridens, oculos ut animal volvens, videns Arialdum et Landulfum novellis male dulcoratis, quibus civitatem fere jam totam imbuerant, ad Arialdum ipse prosiliens inficere sese manibus comminabatur. Cum autem ipsi Arialdum verbis nimia ira tremulis sciscitando interrogasset, si illa vera fuissent quæ paulo ante jam civitate percrebescente audierat, et idem ipsum ¹⁰⁸ tam indiscrete et inconsulte per civitatem ac plateas de sacerdotibus locutum ac male diffamatum esset, quasi insanus contra vesanum sine mora caput movens respondit : « Quod dixi dico, quod dico affirmo, quod affirmo ratione competenti approbare curabo. » Hoc audito sacerdos nimia indignatione commotus, manu dextra elevata ipsum graviter alapizando ¹⁰⁹ alloquitur : « Tu solus in mundo universo per detestabilem ypocrisim audes vitam sacerdotum diffamare. Numquid tu solus per execrabilem patallam et quamplurima sacramenta prava ac detestabilia populi flammam, quæ impetu ut mare versatur, super nos accendis? Numquid tu melior Abraham et Isaac et Jacob, Salomon, prophetarum eximiusque David? Numquid tu melior apostolo Paulo, qui a Deo electionis vas est appellatus? An tu solus justior es multis Patribus sanctis et venerandis, quorum vita ac moribus bonis Ecclesia primitiva refloruit et Deo annuente semper floreat?

VARIÆ LECTIONES.

¹⁰⁰ ita B. ex corr., conjugii A'. ¹⁰¹ unde beatus Amb. B. ¹⁰² b. A. desunt B. ¹⁰³ Titulus : Finis sermonibus Witonis ad L. et A. quibus verba dissidii prevaluere concordie. A'. Qualiter Landulfus et Arialdus verbis Guidonis non consenserunt. *rell.* ¹⁰⁴ n. sese t. B. ¹⁰⁵ m, et multis B. ¹⁰⁶ quod didicimus B. ¹⁰⁷ Titulus : De indignatione sacerdotis adversus Arialdum. A'. De ind. sac. a cum colapho. A''. De indignatione cujusdam sacerdotis reprehendentis Arialdum cum colapho. B. Bl. ¹⁰⁸ alpizando *codd.*

NOTÆ.

(105) Hæc verba in Ambrosii Opp. non sequuntur, sed Landulfus ea eodem modo c. 23 subiungit.
(106) D. 10. Mai.

Numquid tu solus multa sanctorum consilia parvipendens anichillare curabis? Numquid tu solus in ecclesia Ambrosiana dissidium per falsam castitatem tuam, quæ olim in palatio Ambrosiano Guidone instante probata est, criminose seminabis? Si tibi Deus operum honorum perfectionem cœlitus ministrasset, nos modo private, ac si opus foret quandoque publice, sic publice ut in presbyterio nostro, emendando bonis verbis bonisque exemplis humiliter ac devote corrigeres; unde Apostolus: « Si frater tuus peccaverit, corripe eum inter te et ipsum solum (Math. xviii, 15). » Potuit enim Christus dominus mundum uno verbo suisque imperiis subjugare; sed ut nos per patientiam et humilitatem regnum, quod superbus amisit, consequeremur in oculis, karitative dicens in terris amouit: « Quod tibi non vis, alteri ne feceris. » Quin et ipsos crucifigentes, ut Dathan et Abiron, potuit vivos submergi. Dic mihi, cujus sanctorum viam aggredieris? Enim ut verum dicam, nunquam justum inveni qui per periculosa sacramenta ac pessimam diffamationem malos ad Deum invitos converteret, cum mali magis soleant fieri duriores quam mitiores, et soleant magis poenis crudeliores fieri quam mitigari. Unde Apostolus: « Deus non vult coacta servitia. » Et item Paulus: « Tu quis es, qui iudicas alienum servum? Suo domino stat aut cadit, stabit autem (Rom. xiv, 4). » His et aliis dictis sacerdos Anselmus querens ipsum a tali revocare cogitatu, velut ignis fornacem ac ira leonem invocabiliter exagitavit. Igitur cum hujus rei fama ad Landulfum volitasset, et ut magis ac magis, quod in obscuro dixerint, super lectum divulgaretur, martyris veneratione relicta, cui omnes devote convenerant, ac antiquorum veneratione ommissa, arrepto manibus Arialdo, furiose ac pessime vociferando cum paucis ad theatrum (107) pervenit. Itaque missis per civitatis vicos et plateas cartulis hominibus, perstreptentibus tintinnabulis multis et magnis, ac garrulantibus feminis, quatenus omnes tam juvenes quam senes, tam sapientes quam insipientes, tam probi quam improvidi unanimiter convenientes, quæ ædificationis ac animæ salutis forent, auribus audirent attentis, satagebant. Itaque civibus convocatis universis, Arialdo quasi ardens totus pulpitem ascendens commune, oculis ut leo flammivomis, nimiaque ira commotus, multa de sacerdotibus exprimens detestabilia, quasi amnis nimia inundatione turgidos, lapides, sylvas, homines ac pecora volvens emittebat quasi munus ac durus parasitus sub obtentu religionis omnem turpitudi-

nam quæ ab ore hominis inhoneste proferri potest ridenti populo emittebat. De cujus ore Deus illo in tempore verba divina exire non permisit, nisi duos versiculos ab eo, ut mihi videtur, satis dissonans, dicens: « Qui mihi ministrat, me sequatur: me sequimini, si non vultis offendere. » Quæ verba dominus noster Jesus Christus discipulos suos omnesque fideles ad humilitatem servandam karitativeque cum omnibus habendam insinuans et dicens aperuit: « Qui mihi ministrat, me sequitur, et ubi ego sum illic erit et minister meus (Joan. xii, 26). » Hanc ipse postea cum traderetur, auriculam amputanti ostendit dicens: « An putas quia non possum rogare Patrem meum, et exhibebit mihi modo plus quam duodecim legiones angelorum? » qua voce quove præcepto suos armavit apostolos, et armatos ab universorum dæmonum jaculis tutavit, et tutatos ab æternum coronavit. Qua voce Laurentius sanctus munitus, tyranni iniquissimi sæva tormenta et ignium superavit globos, et ipsum crudelissimum tyrannum ac semiustum, Dei iram merentem vicit. Qua voce sanctus Nazarius et Celsus, angelorum Dei freti amniculis, procellosi maris planitiem ut aridam terram intrepidi calcare meruerunt. Quam vocem virgines et martyres sanctique omnes devote summanam et veram religionem sequentes, in æternum et cum Christo remunerari meruerunt.

10. (9.) Cum autem Arialdo verbis turpissimis sacerdotes in populo pessime ac criminose diffamando, orationi turpissimæ finem imposuisset, et eandem Landulphus stylo, prout erat facundus, graviori reiterasset: in ea quæ turpissimi in populo pandere ac divulgare verecundarentur, populum quasi leones ac ferocissimas tygres præda et calido sanguine anxie adversus sacerdotes sollicitantes commovebant. Horum disseminatis verbis pestilenter, subito multi, quibus alienum æs durissime exigebatur, quosque foris et intus dura paupertas trucidabat, quacumque occasione quærentes, unde miseros filios et uxores sæpissime verberatas recreare ac susientare possent, immenso plausu ipsos laudabant; alii vero simplices et idiotæ sicut pectora verberantes, quasi Petri et Pauli eorum verba habebant (108). Quid multa? omnes concives fascinati, quasi maris sæva tempestas ac æstualia fulmina, quæ multos imparatos opprimere et mortificare solent, civitatem percurrentes ut ursa catulis amissis, et turpissime velut famelici canes latrantes, sacerdotum domos primo spoliando cursitabant; postea vero summo cum dedecore mulierum divor-

VARIÆ LECTIONES.

¹⁰⁰ omnibus A. o. h. Bl. ¹⁰¹ unus Bl. ¹⁰² illuc B. ¹⁰³ Titulus: Quid Landulphus et Arialdo oratione ad populum profecerunt. B. Bl. De ora fusa tione L. et A. ad populum A. A. ¹⁰⁴ asine B.

NOTE.

(107) Hoc vocabulo nihil aliud indicari quam forum ecclesiæ metropolitane adjacentis, populi concionibus adaptatum, Fumagalli demonstravit, Ant. Mil. I, 164 seqq. De signis quibus populus convocabatur, ita loquitur Petrus Damiani opuse, 5: Tin-

tinnabula perstrepunt, prægrandis æreæ tubæ que ille est, tota civitas clangoribus insonatur.

(108) Ut Nazarius ille monetarius qui Arialdo dimum suam commoedavit. Andreas c. 6.

tium, sine lege, sine jure, sine episcopo, non Deum sed pecuniam illorum amantes, gladiis et fustibus faciebant. Interea sacerdotes imbelles hæc omnia inmane ⁵³⁴ ignorant, animos et oculos in cælum levantes, ut pecudes lupis subjacebant. At nobiles urbis, quorum virtute sacerdotes paulo ante tuebantur, nimia ira et indignatione commoti, alii urbem exiebant, alii ut procellosæ calamitati finem imponerent, tempus expectabant. Interea ex populo multi, licentia a jam dictis accepta, omnibus omisissis negotiis quibus misera hujus mundi vita alitur corpusque vestitur, filii ac uxores foventur, magis rapinam quam Deum amantes, sacerdotum domibus sine misericordia spoliatis, ut magis ac magis his et aliis factis Dei iram mererentur, verbis ac verberibus turpissimis ipsos et illorum familias insequabantur. Exinde cum urbanos sacerdotes lupi meridiani jam jamque attrivissent, et opes quas male acquisiverant consummassent, rabiem suam extendere cupientes urbem exierunt. Qui studiose ab Arialdo amoniti et sub obtentu religionis quasi canes ad apros venandum illecti, villas, castella, municipia circumstantes, simili modo pauloque durius sacerdotes omnes, quos invenire poterant, pessime, non Deum sed pecuniam quærentes, traclabant.

11. (10.) Itaque ⁵³⁵ pars nobilium ac de populo multi, videntes sacerdotes indiscrete lacerari, misericordia moti præliis multis eos muniebant. Dum hæc agebantur, temporibus transactis aliquantis, Arialdus adjunctis sibi Landulfo et Oldeprando (109), quos ante in initio hujus rei sibi sociaverat, ut magis ac magis quasi per apostolicam licentiam in his se et suos exerceret actibus, Romam ad apostolicum Stephanum, qui tunc noviter in tempore degens surrexerat (110), occulte tetendit. Qui cum ante faciem apostolici representatus fuisset, et per ordinem quicquid Mediolani egisset, qualiterque summo cum dedecore sacerdotes ab uxoribus separasset, multis astantibus clericis laicis et cardinalibus notificare curavit; sed non sicut voluit, tunc acceptus est. Hoc audito, omnes qui aderant, universum genus sacerdotum tam Latium quam Græcum una lege videntes constringi, et castitatem neminem habere posse nisi ei datum sit desuper, vehementer ut Romani admirati sunt. Quorum unus cardinalis nomine Dionysius, qui in pueritia in ecclesiam Ambrosianam fuerat nutritus, cognoscens omnes ordines Ambrosianos, qualiter devote ac sine perturbationibus per multa tempora vixerant, per multa sanctorum Patrum exempla currens, coram apostolico Arialdum et omnes qui cum eo venerant redarguens dicebat:

12. (11.) « Cum ⁵³⁶ hujus inauditæ pataliæ placitum cogitasti commovere, qualiscumque intentionis

esses, ab apostolico aut ab aliquo religioso viro prius multis cum jejuniis debuisses consiliari, quam hujusmodi negotium tam magnum et tam periculosum cum viris inlitteratis inchoasse; et quod cum humilitate et patientia bonisque amonitionibus debebas decere, hoc cum lanceis, fustibus, ut asseritis, laicis super sacerdotes currentibus administrasti. An ignorabas Dei evangelium dicentis: « Qui vos tangit, me tangit? » et David prophetarum eximius per Spiritum sanctum ipsum Saulam a Deo dampnatum cognoscens, ut nos informaret, dixit: « Non licet mittere manum in Christum Deum (1 Reg. xxvi, 11). » Enim nisi fueris Dei adjutus misericordia, dignus es lapidi alligari et in profundum maris demergi, quoniam ⁵³⁷ gloriosissimam ac præclarissimam Dei ecclesiam, in qua beatus Ambrosius multum laborando desudavit, inconsulte scandalizasti! Cujus desidium crudeliter disseminatum et ante noviter natum, ut video, universum mundum citissime laicis adversus sacerdotes studiose inhiantibus invadit. Vera Dei ecclesia, ne desidium aut scandalum oriatur, multa per tempora sanctis imbuta allimonis, quamplurima sustinere ac pati consuevit. Hoc desidium est illud, unde puerorum numerus infinitus sine baptismo diversis attritus mortibus crudeliter necabitur; hæc illa est occasio, ob quam multi juvenes, dum naturam suam exercere non possunt, contra naturam incurrentes delinquant, et debitum quod uxori si haberent ⁵³⁸ dum impendere non possunt, in alterius inhiant uxorem. Saltem beatus Ambrosius te tangat, qui cum eum quædam mulier tangere conaretur, ore episcopali dixit (c. 11): « Etsi ego tanto sacerdotio indignus sum, non licet te mittere manum in Christum Deum. » Velint nolint, fastibus ac plagis diversis castificas eos, imo incestos animo et corpore patenter reddis, cum Apostolus dicat: « Deus non vult coacta servitia. » Et si tu cum tuis justus, castus, pudicus, sanctus et bonus Dei misericordia esses, aspice quid veritatis magister discipulis dicat: « Et si perfeceritis omnia, dicite quod ⁵³⁹ inutiles servi sitis (Luc. xvii, 10); » tu autem sacerdotes Dei, quos mundus totus usque modo bonos et caros, justos et fideles tenens, eis devote in cunctis obediebat, quamvis tanto sacerdotio indigni, criminosis et seditionibus omnibus, qui nesciunt quid sit inter dexteram et sinistram, criminose tradidisti. His enim verbis omnium sacerdotum vitam et ecclesiarum cunctarum mores longasque eorum consuetudines crudelissimis Christianis quasi canibus limfaticis ad rodendum sub obtentu castæ religionis dedisti. Quod enim juste ac devote summaque cum humilitate tractari emendarique pietas divina exigat: at optimis moribus bonisque exemplis, hoc fusti-

VARIE LECTIONES.

⁵³⁴ in mare A^o. declinare ex cont. Bl. ⁵³⁵ Titulus: Quid Landulfo Romæ evenit, cum ibidem (ibi B.) sacerdotes diffamasset. ⁵³⁶ Titulus: Oratio Dionysii cardinalis adversus Arialdum coram papa Stephano. ⁵³⁷ qm. B. quantum A^o. A^o. ⁵³⁸ haberet B. ⁵³⁹ quia B.

NOTE.

(109) Hildebrandum card. dicit, v infra c. 15.

(110) edit a. 1057. Aug. 3. — 1953. Mart. 29.

bus, lancels ensibusque populi insensati portracta-
 dum, imo conculcandum commisisti. Potuit namque
 dominus noster Jesus humani generis redemptor
 uno imperio suæ majestatis totius mundi incredulos
 Christianos facere perfectos, et omnes crucifigentes
 se uno in momento viros in infernum demergi; at
 ut nos summa cum patientia hostem antiquum, ser-
 pentem crudelissimum, humani generis inimicum
 superare et prosternere possimus, Veritas dicens
 benigne admonuit: « In patientia vestra possidebitis
 animas vestras (Luc. xxi, 19). » Scio enim et verè
 scio; verba vestra bona et rationabilia videntur et
 laude digna; sed quia zelo Dei non incepistis, ab
 omni munere a Deo privemini. Decet namque,
 omnes ecclesiasticas dignitates, omnes honores,
 quales ab aliquo reprehendi non possunt; sacerdotes
 vero per omnia bonos. Sed dicit Deus cuidam sese
 interroganti: « Quid me dicis bonum? nemo bonus,
 nisi solus Deus (Luc. xviii, 19). »

13. (12.) Cum ⁵¹⁰ autem hæc et multa alia Arialdo
 suisque sociis diceret Dionysius, et a multis clericis
 verbis inhonestis subsannaretur, apostolicus silen-
 tium manu imperavit. Interea idem apostolicus per-
 pauca loquens, ita in medium se habuit, quod nec
 cardinalem laudavit nec Arialdum dampnavit. Quo
 audito, Arialdus a gloria quam Romæ habere spe-
 rabat omnino frustratus, cognosceas animos astan-
 tium omnium ecclesiæ Mediolanensis compatiētes,
 tremens et pallidus quasi mortuus obriguit. Tandem
 apostolicus multis ac diversis consiliis riuatis,
 adjuncto post aliquot dies Anselmo Lu. ensi episcopo,
 quem supra memoravi, ut tantæ cladi finem impo-
 neret et sacerdotes a perfidia liberarentur omnibus,
 et quod ipse Arialdus inchoavit corroboraretur, ut
⁵¹¹ quodammodo ecclesia Mediolanensis suis jussibus
 obtemperaret, Arialdum, Anselmum Lucensem epi-
 scopum, et Ildeprandum jam archidiaconum factum
 ecclesiæ Romanæ, uno animo consentientes Medio-
 lanum direxit. Quorum unus supradictæ iræ lividus,
 alter nimia indignatione altitudinis Mediolanensis
 ecclesiæ commotus, zelo zelabant nequissimo. Qui
 cum Mediolanum attingissent, secus omnia tractarunt
 quam apostolicus eis denotasset. Ea tempestate ci-
 vium diversæ turmæ, aliæ sacerdotum pietate, qui
 male ab Arialdo et ejus parte tractabantur, cotidie
 ut hostes sese pecantes præliabantur. Itaque Ansel-
 mus et Ildeprandus populi furorem timentes, clan-
 culo vocatis civibus quos habere poterant, quan-
 tum linguæ eorum exprimere valuerunt, sine mise-
 ricordia, sine caritate, callide fremētes ediderunt:
 « Non attenditis Dei evangelium dicentis: « Nolite

A mittere margaritas ante porcos, ne forte converti
 disrumpant et conculcent eas pedibus suis (Matth.
 vii, 6). » Ad ultimum ipsum Guidonem archiepis-
 copum, in primo hæc omnia parvipendentem, qui
 ipsum Anselmum in sacerdotio consecraverat, Symo-
 niacum vocantes et omnia ejus detestantes obfusca-
 ruat. Quid multa? tantam enim ruinam et dissidiam
 atque discordiam pessimam seminaarunt, quantam
 oliu Naburzadan princeps militiæ in populo Israeli-
 tico immisit, et quantam videns Aman, qui in ligno
 quod Mardocheo paraverat dampnatus pendit, et
 quantam Absalon David patri suo injuste commovit.
 14. (13.) Transactis ⁵¹² autem fere jam septem
 annis, in quibus partibus utriusque nunc prospera
 nunquam adversa duris bellorum exercitiis occurre-
 rant, Arialdus et Landulfus extuantibus animis
 tacite rimari cœperunt, quem de capitaneis aut de
 valvassoribus super hujusmodi negotia ad opus belli-
 cum super sacerdotes præponere possent, quatenus
 ejus consilio ac gladio tuti libere prædicarent,
 curialiterque ⁵¹³ docerent, implere satagerent. Cum
 hæc agebantur, ecce Herlembaldus frater Landulfi,
 ex magna prosapia capitaneorum oriundus, milis
 ut natura dabat strenuissimus, barbam ut usus an-
 tiquus exigebat quasi purpuream gerens, tenui
 vultu, oculis aquilinis, pectore leouino, animo
 admirabili, circa orationes in populo solvenas cau-
 tus, rigidus in bello ut Cæsar, in angustiis militis
 nimisque apparens, sublimis corde, corpore
 subtili et æquali, membris et cruribus decentissi-
 mis, tibiis ac pedibus subtilissimis, pernoctare do-
 ctus ob hostes, et consilio providus multum, in quo
 natura militiæ nichil offendebatur, noviter ab Jero-
 solymis perosos habens majores redierat (111), ubi
 cum juvenili ætate floresceret, et more solito sibi
 uxorem desponsasset, et ipsam in veritate cum cle-
 rico quodam jocasse certis indicis comperisset,
 nuptiis omnino omissis tacite aufugit. Hic et Lan-
 dulfus et alii fratres ex illicito conjugio, ut competi
 in veritate, nati sunt; quorum parentes Heribertus
 archiepiscopus permultum laborans gladio verbi
 Dei separare non potuit. Hunc ⁵¹⁴ Arialdus et Lan-
 dulfus frater ejusdem cum visitandi gratia nocte
 circumvenissent, datis osculis, talibus adorsi sunt
 D verbis: « O Herlembalde in omnibus venerande,
 pro tuo reditu nos Deum collaudantes gratias ei re-
 ferimus immensas. Sicut ⁵¹⁵ enim Deus te in terra
 et in mari multis quassatis procellis nobis conservare
 et reddere sua benignitate disposuit, viliusquemodo
 sæculi miles fuisti, sic decens et competens ratio
 est, ut exinde Dei et catholice ecclesiæ miles effi-

VARIÆ LECTIONES.

⁵¹⁰ Titulus: Stephanus papa Mediolanum legatos mittit. ⁵¹¹ et ut B. ⁵¹² Titulus: Incipit de Herlembaldo.
 A. Qualiter Arialdus et Landulfus sibi associant militem Herlembaldum. A. B. Bl. ⁵¹³ p. et curialiterque
 B. ⁵¹⁴ Eidem Bl. ⁵¹⁵ Sic Bl. et Anon. in V. Arialdi c. 16.

NOTÆ.

(111) Nuper Jerosolyma reversus volebat tunc sæculum relinquere et se tradere vitæ monasticæ. Andr.
 c. 16.

ciaris strenuissimus, et quod nos usque modo perficere non potuimus, tua dextra adiuti implere ac perficere valeamus. Esto quasi Mathathas vel filii ejus qui pro templo Dei et populi ejus libertate mortui sunt, et vitam habentes aeternam in Christo sunt feliciter coronati. Liberemus Ecclesiam Dei, multis temporibus obsessam et ab uxoris sacerdotibus detentam, tu lege gladii, et nos Dei. Conserva primum quod in visitatione sepulcri Dei habere meruisti. Liberasti ⁵⁹⁶ sepulcrum Dei, libera igitur Ecclesiam ejus. » Quibus hæc et multa alia dicentibus, Herlembaldus alta trahens suspiria, citissime prospera citiusque adversa animo videns quæ sibi evenire possent, quasi fatigatus consedit. Qui diu tacens, de omnibus quæ in urbe super sacerdotes fecerant, et qualiter populi majores et minores duris cottidie præliis sollicitabantur, dubitans omnino talibus committeri actionibus, respondere renue' a'. Tandem multis circumventionibus, ut Romam pergeret et consilio apostolici consentiret, impetraverunt (112). Quo in tempore, mortuo Stephano quem supra commemoravi, divino flagello, qui vix per novem menses sede apostolica potitus est, omnibusque successionibus, Anselmus Lucensis episcopus sedem apostolicam papa jam factus regebat (113). Cujus et cum quomodoque ⁵⁹⁷ fidem acquisivit Romanis oculis perscrutantibus abyssum omittam. Itaque Arialdus domi Landulfo dimisso, congruo tempore Romam tendens ac secum Herlembaldum ducens (114), Anselmo qui altero nomine vocatus est Alexander, cum ipso sese representavit. Quibus cogitis Alexander super eorum colla riuens permulsum lætatus, et convocans illos in interiori camera, secreta civitatis statu et negotiis ecclesiasticis sciscitatus est. At Arialdus videns apostolicum ad omnia quæcumque exigeret paratum, maxime quod ⁵⁹⁸ consilio ejus antea acta faciebat, inter cetera dixit :

15. (14.) « Pater ⁵⁹⁹ venerande, Creatori omnium gratias refero immensas, quod te in tanto honoris culmine per suam misericordiam sublimare et exaltare disposuit. Nunc itaque meus animus multis attenuatus angustiis cognoscit, quod dilectio tua o'lim mihi amicitabiliter promittebat. Ut omnia enim omittam, tuæ paternitatis clementiam suppliciter et obnixè exoro, ut hunc militem Herlembaldum, virum bello probum consilioque strenuissimum, in omnibus confirmatum et cohortatum et a Dei parte, beati Petri ⁶⁰⁰ et vestri munitum, mihi attribuas defensorem, et vexillum victoriæ accipiat, ut securius militans nos possit defendere et tuos olim rebelles humiliare. » Et dum per plurimas orationes

A ineffectivas eum adhortaretur, super nos inem imposuit. Quo audito apostolicus, per plurimum hinc intra se admirans, videns quam sit grave periculum civilla bella adhortari, circa hoc negotium per tres dies consiliandi inducias dedit. Interea Arialdus, festinans ad Oldeprandum cancellarium et archidiaconem ex monacho factum cucurrit, qui residens in palatio, militiam Romanam quasi imperator regebat. Hanc aggrediens Arialdus, omnia alta et magnifica acta Mediolanensium, archiepiscoporum et sacerdotum contumaciam adversus pontificem Romanum longo ex tempore nactam, quatenus ipsum magis ac magis animaret, patefecit. Hoc audito, sopitis illico omnibus aliis negotiis quibus implicitus erat, dixit se apostolicum ad omnia quæ posebat adhortari. Quid multa? Alexandro et Oldeprando in uno consentientibus, vocato Herlembaldo et Arialdo, astantibus multis, vexillum manu quoddam tenens, ac ipsum prout poterat benedicens, sub quamdam obedientiam et inauditam ei attribuit. O pater, ubi eras? credidisti filios scorpionibus! Hoc facto Arialdus quasi leo confidens et in omnibus congratulans, hospitio receptus est; et veniens Mediolanum, omnia quæ Romæ fecerat, suis collectis operuit. Cum autem in urbe Herlembaldus et Arialdus venissent, paulo plus in solito sacerdotes sub uxoria occasione in cunctis actibus et verbis laicorum per plurimas illis adjunctis vituperabant. Cumque illis omnia prosperabantur in manibus, magis ac magis accendebantur. Si enim casu sacerdotem inventirent ministerium divinum celebrantem, qui suis non obtemperasset monitis, illico quasi facti vesani a saceris multis objurgationibus retrahebant altaribus. Interea Herlembaldus ut ⁶⁰¹ placiti initium habuit, secreta die ac nocte juvenes civitatis ordinis utriusque populi et nobilium fortissimos duci ad se faciebat; quos complectens, in singulorum colla riuens, ad iurandum quod antea Arialdus et Landulfus fecerant, ut pataliæ placitum tenerent, multis donis multisque promissis studiose alliciens impingebat. At illos quos nec donis nec promissis nec ullis adulationibus sibi adjungere poterat, aut minis aut blanditiis illorum filios de fontibus trahens sacris sibi associabat. Dum hæc agebantur, Herlembaldus Landulfus et Arialdus theatrum et inopinate prosilientes, turpiter de sacerdotibus coram omni populo concionati sunt. Itaque animis universorum sciscitatis, sacerdotes quos uxoratos invenire poterant, juvenum freti juramenti ac multitudine vulgi conducta, quorum voces et facta vile pretium movebat, turpiter tractari permittebant.

VARIÆ LECTIONES.

⁵⁹⁶ visitasti Anon. ib. ⁵⁹⁷ quoque A'. quoque A''. Bl. ⁵⁹⁸ quia B. ⁵⁹⁹ Titulum addunt: Oratio Arialdi ad Alexandrum papam natione Mediolanensem, ut Herlembaldum vexilliferum ecclesiæ faceret. B. Bl. Verba Arialdi ad apostolicum Alex., ut vexillum Herlembaldo belli daret adhortans. A'. A''. ubi adhortantis. ⁶⁰⁰ b. P. desunt B. ⁶⁰¹ et B.

NOTÆ.

(112) Hoc teste Andrea verum est; sed Landulfum tunc jam mortuum fuisse et Andreas et Arnulfus attestantur.

(113) 1061. Spt. 30—1073. Apr. 21.

(114) And. Herlembaldum solum Romam perrexisse refert.

16. (15.) Ea ¹⁴⁴ tempestate Guido archiepiscopus, quem supra commemoravi, Mediolanensis ecclesie summo cum dedecore cathedram regebat. Qui dum imprimis clandestinam tempestatem sacerdotum, culmine sui honoris fretus, parvipendens adjuvare eos distulit, postmodum proximo in tempore consecratorum omissis adminiculis, nec illis subvenire potuit, nec se adjuvare sataguit. Nam Herlembaldus Landulfus et Arialdus, cum sacerdotum omnia fuissent prout vellent negotia, verborum sagittis omnino extensis, per Simoniacam Guidonem quasi episcopi in synodo damnabant. Quapropter Guido invocatis suffraganeis, quos habere potuit, et scandalum populi Herlembaldi Landulfi et Arialdi ad se sibi devitaret, Novariam ex concessione Alexandri apostolici, quem ipse Guido in sacerdotio consecraverat, synodum celebravit immensam (115). Ubi cum toto clero suo de tantis malis tantisque desidiis, quæ super se et super clerum suum inopinante et incompensabiliter supervenerant, humiliter conquestus est, et qualiter hiis malis finem imponerent, precatus ¹⁴⁵ est. Interea omnes episcopi rogabant sacerdotes Mediolanenses, ut cum ipsis summa cum honore quoad juvaret ¹⁴⁶, spretis omnibus civibus Mediolanensis civitatis, magnifice viverent. Qui renuerant, malentes domui suæ supplicium quam foris gaudium. Quibus fere per quindecim dies commorantibus, ut erant mutuo consiliati, honorifice ad Arialdum Herlembaldum et Landulfum legatos miserunt, quatenus ipsi si vellent, cum paucissime impetu, sine furore, sine belli incursione, sine altercationibus malis synodo convenirent, et justitiam quam præliis sævisque contentionibus vindicare cernuntur, humiliter ac devote declararent, et quæ dampnandum, cum justitia præscriberent ¹⁴⁷. Hoc audito, Herlembaldus Arialdus et Landulfus subridentes, omnia illis interesse episcopis respondentibus renuerunt. At suffraganei omnes congrescentes Herlembaldi Arialdi et Landulfi voluntatem, in ultimo die celebrato consilio, videntes ingentia mala super metropolitanum Guidonem ejusque sacerdotes de die in diem ingravescere, dampnantes ipsos eorumque fautores flagello divino, quousque ad emendationem dignam humiliter ac devote venirent, operam dederunt dicentes: « Falces canonum et enses sedis apostolicæ intortæ super subditos rebelles et non obediens prælatis, a parte Dei et beati Petri apostoli et etiam beati Ambrosii, donec ad emendationem venerint dignam, sint super eos eorumque fautores. » Quo in tempore Leo (116)

Vercellensis episcopus, vir discretus et in cuuctis sapientissimus divinis, virgam in manibus tenens pastoralem, sese et coronam episcoporum elevans ac in facie Guidonis intuens, lacrimis ab ejus oculis crebre manantibus dixit:

17. (16.) « Pater ¹⁴⁸ amande et o Guido reverende et o rector Ambrosianæ ecclesie super quamplures venerande, et o chorus Mediolanensis super omnes choros linguæ Latinæ omnibus instructus divinis! quamvis malorum clericorum ac civium tuorum falsa justitia modo submersus sis, qui tantis jam annis inter omnes floruiti, recordamini quod Veritas per evangelium cotidie clamat: « Beati eritis cum vos oderint homines; et cum separaverint vos et exprobaverint et ejecerint nomen vestrum tamquam malum propter Filium hominis, gaudete et exultate, ecce enim merces vestra copiosa ¹⁴⁹ est in cælis (Luc. vi, 22). » Et iterum: « Vestri capilli capitis omnes numerati sunt. Nolite timere, multis passeribus meliores estis vos (Matth. x, 30). » Sicut in prosperis ordini nostro non datur gloriari, sic in adversis non expedit conturbari. Unde sapiens magister dicens ait: « Nec prospera te elevent, nec adversa conturbent. » O fratres et o patres karissimi, decet nos omnium fidelium animas, quibuscumque scismatum causis deviatæ sint, multo sudore multoque labore ad sanctæ Ecclesie revocare gremium, et revocatæ, cum ipsis in Deo gaudere. Sin autem ipsas ullo modo revocare non possumus, et querunt nos subtili occasione submergere ac omnimodo suffocare injuste conantur, habemus Veritatis evangelium cotidie nos admonentis, dicens: « Si vos persecuti fuerint in unam civitatem, fugite in aliam (Ibid., 23). » In veritate, o patres karissimi, cooperimus Veritatem ipsam in evangelio dicentem: « Non est propheta sine honore, nisi in patria sua et in cognatione sua (Matth. xiii, 57). » Multi enim civium vestrorum vitio ypocritarum detestabilium, de quibus dicit Dominus: « Ve vobis, ypocritæ, qui seducitis animas innocentium, » seducti querunt, sicut Christum quondam Judæi, vos mordere canumque more lacerare; sed cum Dominus in proximo vos igne sui Spiritus sancti vindicabit, et emortuos quasi canes jacentes per plateas videbitis, et superstites illorum mala, quæ in vobis injuste tulerint, recordabantur, gementes dicite illis, sicut Christus quondam filiabus Jerusalem: « Filie Sion, nolite flere super me, sed super vos flete et super filios vestros (Luc. xxi, 23). » Cum autem multorum regum et ducum usque ad id tempus ex animo

VARIÆ LECTIONES.

¹⁴⁴ Titulus: Incipit consilii actus quos Wido apud Novariam multis cum suffraganeis celebravit. A. Qualiter Guido archiepiscopus, Navarie concilium provinciale in. c. s. c. *rell.* ¹⁴⁵ pertractatum B. ¹⁴⁶ ita conjecit V. Cl. *Grotfend.* coadjuvarent *codd.* ¹⁴⁷ perscriberent B. ¹⁴⁸ Titulus: Scrinio Leonis episcopi Vercellensis ad synodum provinciale. ¹⁴⁹ multa B.

NOTÆ.

(115) De consilio quo Arialdus et Landulfus excommunicati sunt, a. 1057 vel 1058. in agro Novariensi habito v. Arn. III, 13. Alterum ejusmodi habitum esse, minime verisimile videtur, et tem-

pore a nostro quam maxime conturbari jam vidimus.

(116) Leo jamdudum mortuus erat. Gregorius tunc Vercellis sedit.

et ex Tibris antiquorum voluminum recolligi, ex quibus iniuste Mediolanensem ecclesiam lacte Ambrosiano fonte commovere et conturbare quæsierunt, et qualiter postea Dei dextra infamati et ad nihilum redacti sint : spero Dei misericordia adjuti vos citissime liberari. Et si Deus nostris peccatis nostrisque malis meritis, illis in nobis omnes deestandas intentiones implere ac perficere permiserit, hoc ad illorum perniciem tam corporum quam animarum procul dubio a Deo esse concessum credite. Si enim de fide catholica aut de Simoniacæ hæresi aut de ecclesiasticis negotiis quiete tractare ac inquirendo disputare vellent, huic sancto concilio interessent, et nos aut rationibus illorum negotiis canonicè determinatis quiete consentiremus, aut apertis sententiis per canonum rectitudinem, quæ mentiri non possunt, ipsos nos convinceremus. Sed quia vili occasione vos et substantiam vestram ac perniciose invadere quærunt, ideo verbis pessimis vos et ordines vestros modo velut canes limfatici feraliter dilacerantes, huic nostro concilio humiliter ac devote, ut decet, interesse verbis turpissimis remunerant. Ecce, o Patres, tempus adest, unde beatus Ambrosius in libro Pastoralis dolebat (117), cum dicit : « Dolemus ⁸⁸⁸ contra priorum monita Patrum inolevisse vota perniciosissima posteriorum. Nam quanto frequentius illi noxia veterunt, tanto studiosius isti perpetrare vetita non quiescent. » Ecce enim Jeremias cum dicit : « Inveni sunt in populo meo impii insidiantes quasi aucupes, laqueos ponentes et pedicæ ad capiendos viros, sicut decipula plena dolo (Jer. v, 26). Ecce ego dabo in populum istum ruinas, et ruent in eis patres filiis simul, vicinus et proximus peribunt (Jer. vi, 21). » Item Ezechiel propheta : « Egressa est contritio, floruit virga, genuerunt superbia, iniquitas surrexerunt ⁸⁸⁹ in virga impietatis (Ezech. vii, 10). » Unde sicut Esaias locutus est super Jerusalem, sic ego super Mediolanum per eundem Esaiam dico : « Quomodo facta est meretrix civitas fidelis plena iudicii? Justicia habitavit in ea, nunc autem homicidæ; argentum tuum versum est in scoriam, vinum tuum mixtum est aqua (Isa. v, 21). » Itaque tantis ecclesiæ honoribus ac dignitatibus attenuatis condolens, sicut Hieremias dicens plorabo : « Quis dabit capiti meo aquam et oculis meis fontem lacrymarum, et plorabo die ac nocte. Unusquisque se a proximo suo custodiat, et in omni fratri suo non habeat fiduciam, quia omnis frater supplantans supplantabit, et omnis amicus fraudolenter incedit (Jer. xv, 1). » Quorum finem David prospexit, cum dicit : « insidiatur ut rapiat inopem, rapere pauperem dum attrahit eum in laqueo suo, humiliabit et inclinabit se, et cum armis suis cadet in mortem (Psal. ix, 9). » Veniet

A illis laqueus quem ignorant, et captio quam occulaverunt apprehendet eos, et in laqueum incidet ipsum (Psal. xxxiv, 8). » Quibus dictis idem se revertens ad sacerdotes, quasi primum hæc verba inchoasset, dixit : « Patres, et o fratres karissimi, quamvis per multa mala et multis temporibus commoti et conturbati sitis, decet tamen vos, prout expedit, quod Veritas clamat reminisci : « In patientia vestra possidebitis animas vestras (Luc. xxi, 19). » Et item : « Nolite timere eos qui corpus occidunt, animam autem non possunt occidere (Math. x, 28). » Inter cetera beati Ambrosii omnium linguarum confessorum consilium, quod in Vercellensi epistola (1, 43, 63) loquitur, audite cordibusque percipite : « Non sit in vobis desidia, non sit pravum os lingua amarior. Nolite in consilio vanitatis sedere; scriptum est enim : Non sedi in consilio vanitatis (Psal. xxv, 4). Nolite audire detrahentes proximis (Psal. c, 5), ne dicatur unicuique vestrum : Sedens adversus fratrem tuum detrahebas (Psal. cxix, 20). » Item idem super Beati Immaculati (viii, 35) : « Cogitet quis, quemadmodum pedem suum dirigat, manum suam adserat, ne impetu indignationis impulsus, cum repellere injuriam cogitat, ipse alteri jactum notabilis cædis intidat ⁸⁹⁰. » Et « si longe est a peccatoribus salus, tamen nemo desperet, quia multæ misericordiæ Domini. Miserebor, inquit, cui misertus ero. » Fratres karissimi, in quod beatus Ambrosius dicit, credimus quod dixit et quod locutus est per Spiritum sanctum. Item in Beati Immaculati : « Qui hic se aurum putat, habet plumbum, et qui putat se grauum (tritici, habet stipulam, quæ possit comburi. » Sed hic multi sibi aurum habere videntur. Non illis invideo. At ut nos hujus sermonis finem imponamus, dicam cum beato Ambrosio, quod idem de vobis dixit : « Det vobis Dominus fidei ignorare naufragia, habere pacem profundam, et si aliquid sit quod graves nobis sæculi hujus excitet fluctus, evigilantem pro nobis habere gubernatorem dominum Jesum, qui verbo imperat et tempestates mitigat, tranquillitatem maris refundat, » Jesus Christus dominus noster qui vivit et regnat cum Deo Patre in unitate Spiritus sancti Deus per infinita sæcula sæculorum. » 18. (17.) Cum ⁸⁹¹ autem hæc acta fuissent, et Guido omnibus salutatis episcopis urbem repedasset, ecce Herlembaldus Arialdus et Landulfus suis cum omnibus nimia indignatione supradicti concilii commoti, maxime quia sub canonibus conscriptos sese esse audierant, irrationabiliter quasi feræ inflammati sunt. Itaque quadam Dominica populi turba maxima freti, ac magna multitudine conductæ et aliquantulum parte nobilium bello cottidiano obtusa, totiusque civitatis percrebrescentibus tintinnabulis, cum aliquantulis clericis et sacerdotibus et presbytero Leo-

VARIE LECTIONES.

⁸⁸⁸ volemus B. ⁸⁸⁹ surrexit vulg. ⁸⁹⁰ inlibat codd. ⁸⁹¹ Titulus in codicibus : Qualiter domni Guidonis vestes a civibus tanquam a canibus scissæ sunt.

NOTÆ.

(117) hunc locum frustra ibi quæsi.

prando, fomentum maximum rei, qui se illis noviter insererat, animum leonis non hominis gerens, quem Guido in sacerdotio consecraverat, furiose theatrum oculis et manibus minantibus intrarunt. Qui diu per plurimas et longas orationes concionantes, ut magis ac magis vulgus contra Guidonem accenderetur, curialiter operam dabant. Quid multa? Guido nimia populi violentia, et ipse Herlembaldus inhoneste ipsum clamante Guidonem, quod ruinam super eum minabat, cujusque vulgi animi ut folia a vento movebantur, sese periculo trahens theatrum intravit. Et facta silentio, ut Guido jussu ac impulsione Herlembaldi, qui oculis et manibus ac barba ut tyrannus dura minabat, aut excommunicationem quam fecerat dediceret, aut archiepiscopatum irremediabiliter dimitteret, continuo multi ex populo irrationabiliter accensi quasi fere super eum insurrexerunt; qui etiam diversis in partibus vestimenta ejus quasi canes limatici scindentes, nudum fere usque ad ultimum dimiserunt. Hoc facto omnes quasi furiosi et dementati, ut erant, theatrum exeuntes, diversi diversa sentientes, manibus et ore immundis per civitatis ⁶⁶³ plateas perstreperentes quasi sues grunniebant. At cum hujuscemodi negotii fama per urbem citissime volasset, et nobilium majores hæc omnia in veritate comperissent, curiæ Ambrosianæ ad Guidonem, mori quasi parati ut de tanto dedecore cum vindicarent, unanimiter convenerunt. Inter quos Guido Landrianensis, vir magni concilii summæque dignitatis, ignominie Guidonis et nobilium per plurimum compatiens, verbis luculentissimis et lacrymis ejus ab oculis decurrentibus, multique lacrymantibus, universos ad bellam durissimum animavit, quatenus aut ⁶⁶⁴ continuo Guidonem, cui fidelitatem juraverant, defenderent et superbiam Herlembaldi et suorum ceterorum gladiis viriliter compercerent, aut cum filiis et uxoribus sine mora citissime cum ipso urbem exirent. Jam enim perparum Herlembaldo resistere majores poterant. Nam aliquantis sacerdotibus, si fas est dicere, sub quadam ficta castitate degentibus ut quibusdam videbatur, populum cotidie incitantibus, et Herlembaldo et Landulfo nec non Leoprando ⁶⁶⁵ quasi ad hostes parati universi cotidie unanimiter permarebant. Interea namque vulgus ⁶⁶⁶ accenderat actibus vanum, voluntate lubricum,

obstinatione gravissimum, ut non plus in occasione contrariorum civium curarent, quam si Saraceni aut gentiles comprobati fuissent. At ut ego multas et varias orationes diversas multaque bella civilia, quæ Syllæ aut Marci vel Catilinæ temporibus sufficerent, cædesque quamplurimas omittam, quæ omnia scribere per longum duxi, modo perscribens in paucis multa comprehendam. Igitur Guido ad ultimum omnes cives partim ob tutelam sui, aut (118) hostilem paupertatem in majorum expulsionem et sacerdotum substantiis expellerent, cotidie concurrere videns, et conjurationes non tam private sed publice die nocturne fieri: ne civitas sui occasione multis cum homicidiis criminose opprimeretur, tacite cum paucis dixit: «*Enim animæ meæ saluti expedit, ut parvo loco contentus in pace Deo annuente moriar, quam plenus divitiis et honoribus fultus, tantis civibus insidiantibus, quandoque moriens in infernum cum impiis demergar, itaque solo contentus Vergulio (119), ut alius archiepiscopus honoribus et divitiis fruatur, incessanter operam dabo.*» Quo in tempore quidam erat Gottofredus de majorum ordine, sapiens ac probus sacerdos, ex nobili et magna prospecta oriendus, qui et ipse populum temporibus constitutis divinarum Scripturarum alimoniis paulo ante imbuebat. Hunc Guido ad se multis astantibus nobilibus vocari præcepit, et ignorantibus universis, archiepiscopatum ei anulo et virga commendavit, affirmans sese ullo modo de eo amplius non intromissurum (120). Quod factum Herlembaldum et Arialdum minime latuit. Itaque Herlembaldus nimia indignatione commotus, quoniam super hoc negotium, ut sibi soli episcopatum refutaret, permultum ipse laboraverat, sub quadam occasione custodiæ intromittens se de omnibus villis, castellis, munitionibus et redditibus archiepiscopatus, quasi dux fugatis hostibus omnia hæc adversus Gottofredum terribilibus juramentis, ut nec unum ⁶⁶⁷ haberet, vellent nollent, firmaverat. Quin etiam ei in montibus et vallibus resistere et obviare gente admirabile satagnit. Dum hæc agebantur (an. 1075), Gottofredus summo cum honore magnaque gloria Novariæ multis cum suffraganeis consecratus est (121).

19. (18.) Ea ⁶⁶⁸ tempestate Alexander dum Ambrosianos sacerdotes quodam zelo iniquo diffamare

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁶³ civitatibus B. ⁶⁶⁴ autem A^o. ⁶⁶⁵ Hic Leoprandus fuit presbyter S. Pauli in Compito. B. in marg. minio scripta habet. ⁶⁶⁶ vulgum A^o. A^o. et primo B, sed hic correxit; accenderat A^o. A^o. Bl. ⁶⁶⁷ ullum A^o. et nec ullum A^o. ⁶⁶⁸ Titulum inscribit A^o: Incipit de dissidio Romæ factio super apostolicum Alexandrum, qui dum sacerdotes Ambrosianos opprimere per quosdam scismaticos disposuit, quos ut filios quondam fovebat, rerum dispensante auctore, per eosdem cognitis capitulis, quibus ipsos imbuebat, diffamatus ac criminose detractatus, sua in sede permansit. *Rel. ita*: Qualiter papa Alexander quosdam clericos exaltans, ut alios deprimeret, a suis Romæ diffamatus est injuste, sicque sua permansit in sede B. in marg. minio scr.: Hic Gottofredus per Alexandrum papam privatur, quia intrusus, unde in cathalogo archiepiscoporum non est scriptus.

NOTÆ.

(118) l. e. partim ut.
(119) Arn. III, 25.

(120) Post a. 1067; v. Arn. III 29
(121) v. Arn. IV, 3.

et opprimere iniuste disposuit, illi quos ipse sub A
 quandam obedientiam super eosdem sacerdotes mul-
 tis cum capitulis animando velud porcos immiserat,
 illi insidias fama turpissima pervolante in proximo
 paraverunt. Unde sapiens Salomon sapientia sibi a
 Deo collata dicit: « Qui aliis foveam parat, ipse
 incidit in eam (Prov. xxvi, 27). » Venientes namque
 quidam suburbani, diversis ac variis dogmatibus
 irretiti, et Arialdus ipse, et ipse quem animo præ
 omnibus diligebat, et aliquantis cum laicis qui Gi-
 rardi de Monteforti sententiis fere consentiebant,
 quos ipse paulo ut filios complexus deosculabatur,
 ad numerum fere viginti, cum viderent sese suis
 machinationibus suisque latratibus aliquid Medio-
 lani egisse, tanquam pro nichilo habentes, Romam
 ut apostolicum temptarent omninoque deprimerent, B
 adierunt. Qui cum in palatio Lateranense conve-
 nissent, verbis apertissimis male diffamare Alexan-
 drum ceperunt, dicentes ipsum sedem apostolicam
 juvasse, et quasi fur et latro non per hostium sed
 per culmen intrasset, et quod dono Dei habere
 debuit, hoc per detestabilem Simoniam adquisivit;
 unde nullum divinum mysterium celebrare potest.
 Itaque nos si populus Romanus voluerit, iudicium
 quodcumque voluerit vel exegerit, ut apertum et
 manifestum, quod de eo asserimus, sine mora app-
 areat, facere paratissimi sumus. » Igitur multi Ro-
 mani probi sapientes atque discreti hæc audientes,
 qui cum essent in Italia, et Mediolanum ob regni
 negotia convenissent, et clandestinam pestem, quam
 ipse per huiusmodi homines ibidem immiserat, cum
 multo sanguine exercitatum comperissent, agebant:
 Enim iusta dignaque res est, ut ille qui suos porcis
 atque serpentibus commisit filios, ab illis versa vice
 diffamatus dampnetur, et dum illos per huiusmodi
 homines opprimere disposuit, ab illis dilaceratus
 atque distractus, qui una in patria secum nati et
 aliti sunt, Simoniacus vocetur et convinciatur, Quis
 C
 suis capitulis suisque exhortationibus imbuti
 digne ipsa in caput vertunt, ac ecclesiarum sacer-
 dotibus et episcopis, nullum tenentes episcopum,
 ut porci, quod Veritas dicit, appareat, conversi
 dirumpant universos. » Interea dum hæc fama Romæ
 urbis regiones supervolasset, ecce Oldebrandus Ro-
 manæ ecclesiæ archidiaconus, qui et ipse Alexandro
 æmulus insidiabatur et omnibus negotiis ipse præ-
 ter sedis apostolicæ dominium D
 dominabatur, clanculo ad se vocari hos omnes præcepit; et diu
 per omnia illorum causam sciscitans, aliquantulum
 conscius facti Alexandri, illos super huiusmodi ne-
 gotium incitavit. Quid multa? Ut autem venerunt
 ad diem, quo iudicium absente tamen apostolico
 per ferrum calidissimum ageretur, annuente Deo et

beato Petro apostolo, jurjurando de eo tanta ca-
 thedra ipsi collegerunt, ut quod verum erat aperuit,
 et quod falsum obmutuit. Et sic falsa religio illorum
 opitata, sub obscuro, ne diversis cruciatibus attere-
 rentur, Urbem exierunt. Mihi qui autem hæc nar-
 ravit, unus fuit ex illis, qui illo tempore nimia
 superstitione ac vanissima religione ut filii Scævæ
 vallatus, huic tanto facto et inconsulto cum aliis
 cathedris (122) et ipse interfuisse verbis terribili-
 bus ⁷⁰.

20. (19.) Cum ⁷¹ interea Mediolanum Arialdus
 venisset, universa ecclesiasticorum virorum videns
 officia quadam amentissima ac dementissima cru-
 delitate a malis jam doctus Christianis vel a porcis
 cœnosis conculcari et Arianorum argumentis san-
 ctas depravari Scripturas et ut canes sævissime di-
 lacerari, et ipsum sui facti pœniteret, dolens quid
 ageret secum rimari quasi cum alio cœpit. Itaque
 cum sacerdotum omnium totiusque civitatis solitis
 moribus, quasi hominis unius conventum cum pri-
 micerio coram, dum in presbyterio locus reveren-
 dus ex propriis et communibus negotiis die statuto
 adunari comperisset, privatim uno tantum clerico
 stipatus cum Domini cruce venit in medium. Cum-
 que diu intra se cogitans tacitus moraretur, lacry-
 mis largissime decurrentibus, talibus tandem verbis
 adorsus est: « O conventus et o patres, multa pro
 ipsa summa reverenda solita pietate vestri sacer-
 dotii mihi parcite, immerito et omnibus facinoribus
 quibus misera fragilitas humana offendit irretito-
 nunc debita sceleratoria mihi condonate mi-ero. C
 Ego sum, qui sancta canibus virorum sanguino
 summa aviditate anelantibus contra sanctum evan-
 gelium agens, nec me nec ordinem attendens in-
 discrete dedi. Quin etiam ego sum, qui contra ias
 et licitum vos et vestra diffamando nequiter odiosis
 viris ac terræ bestiis inconsulte tradidi. Proinde
 video per visum, me's et populi peccatis exigen-
 tibus, sancti Ambrosii ordinem ac ejusdem ecclesiæ
 culmen conculcari et cominus demoliri. Cognosco
 præterea et in veritate comperio parvulorum multo-
 rum necem sine baptismate, quod est peccatum cru-
 delissimum et ultra modum gravissimum feralter
 incurrentium, quin etiam sub obtentu falsæ reli-
 gionis adulteria innumerabilia ac fornicationes so-
 domiticas multas ac diversas. Inter cætera video
 quamplures, sensibus depravatis ac Ariano dogmate
 seductis sanctam depravantes Scripturam, jam non
 qui sacerdotem, non episcopum, non summum pon-
 tificem Romanum, ad ultimum non ullam ecclesiam
 confitentur. Quamobrem mihi veniam date, et pro
 pace ecclesiæ humiliter exorate, Ego Deo annuenti
 exinde ut scismatici suis cum argumentis discedant,

VARIAE LECTIONES.

⁷⁰ iique Bl. ⁷¹ dñm B. ⁷⁰ terribilissimis A. ⁷¹ Titulus: De Arialdi confessione, cum spiritu in
 paribus apparuit ira subitus verbis velocissimis. A. Qualiter Arialdus in presbyterio se errasse lacrimanda
 confessus est. *rell.*

NOTE.

(122) Fortasse idem quod *Chateri* c. 29; cf. c. 31.

et vos in pace diuturna et caritate solita feliciter vivatis, operam omni dabo conamine. » Cumque his Arialdus verbis finem imposuisset, et universos mala præterita memorando inflammasset, omnibus contacentibus et nichil respondentibus, quasi gravissimis verberibus fuisset attritus, minans et astuans et insalutatus recessit. Ea tempestate cum Anselmus vice comes Romam orationis causa devote suis cum militibus properasset, et ipse ab apostolico Alexandro de statu urbis ac ordinis ecclesiastici sciscitatus esset, respondit: « Enim a tempore quo patalia nostra in civitate insonuit, universa divina et humana, bellis intestinis, civibus inter se durissime præliantibus, et sacerdotibus falsis occasionibus criminose vituperatis ultra modum, ut jam ulla non sit res ordini nostræ ecclesiæ promissa, conculcata sunt. » Cui domnus Alexander, matris reverentia tactus alta et longa trahens suspiria ait: « Convertit Deus eorum cor, ut odirent populum suum, et dolum facerent in servos ejus. Anathema maranatha sit damnatus, qui placitum illud inibi inchoare fecit. » Hoc dicto vox quædam sine persona respondit: « Fiat, Fiat, Fiat. »

21. (20.) Cum hæc acta fuissent, Herlembaldo de his omnibus ignorante, quasi hostis ab urbe expulsus capitaneis, populi parte maxima per nimium cum ipso præliante, omnem iram omnemque furorem supra sacerdotes, ut antea numquam est auditum, furiose convertit. Etenim ut Dei mereretur iram, cujus ira tarda est et cito propitiatio, multa non fanda super sacerdotes adversus mulieres, et super mulieres adversus sacerdotes exercuit. Cum autem nummos aut aurum, e quibus cottidie suos retinebat justos, non haberet, statim quasi imperator legem super sacerdotes per triginta mittebat viros, dicens: « Si sacerdos aut levita cum duodecim testibus verbis evangelicis jurare posset, quod a diebus quibus consecrationem accepit, cum femina non concubuerit, liber permaneat; sin autem, ab omni substantia quam habet privetur. » Alii vero intra urbem et foris palatini canes, fibula dimissa et acriterque negotiis e quibus vita illorum redimebatur, decoloratis dentibus, necnon asinariis, quorum vita turpissimis trullis asinorum cottidie fulciebatur, quibus Patalia vitam malis artibus ministrabat, mulierum ornamenta clanculo in nocte per fenestras in domibus sacerdotum ipsis ignorantibus immittebant. Quo facto, cum stridore magna ruina ipsorum fores prorumpentes inagnis latratibus insilliebant, et accipientes quæ immiserant, verbis terribilissimis affirmantes mulierem condormisse, sacerdotem nemine defendente ipsum distractum ab

omnibus suis expoliatum bonis distrahebant. O Deus! Imperatores gentilium de Deo vero omnino ignari non talem legem suis sacerdotibus ediderunt. Sed novum placitum nova dedit præcepta, quæ Julius Cæsar vel Nero aut Maximinus, si adhuc viverent animo et corpore, numquam laudarent. Qui etiam Herlembaldus, cum domum non haberet tam amplam, ut suos recipere posset, domum palatinam magnam cum curte admirabilique viridario et delectabili, quæ ante ecclesiam sancti Victoris 40 martyrum morabatur, ut suos reciperet consentientes, ut etiam equos et mulas foveret, criminose invasit.

22. (21.) Interea aliquantulis transactis diebus, jubente tamen ipso Herlembaldo, convenerunt in secretario utriusque partis ordinis tantum ecclesiastici natura et scientia majores, quatenus super hoc negotium capitulis et sententiis alterutrum rimarentur, et quæcumque pars ratione convinceretur, alteri subjacens obediret. Ab una parte Guibertus archidiaconus utriusque linguæ magister, et Ambrosius Biffus qui et diaconus, et Ardericus qui et diaconus, cujus vox velut sonitus aquarum multarum; de decumanis autem Andreas sacerdos, in divinis et humanis Græcis et Latinis sermonibus virilis seu decorus. Ab altera vero parte Arialdus et Landulfus et Aginulfus, qui de partibus diversis urbis novis pedibus convenierunt. Quibus consensentibus, ut rationibus et utilitatibus quiete disputarent, majoribus fandi facultas data est. Ilii autem cum diu per apostoli Pauli et canonum altercarentur, Arialdus et Landulfus proclamare coeperunt dicentes: « Vetera transierunt, et facta sunt omnia nova (II Cor. v, 17). Quod olim in primitiva ecclesia a patribus sanctis concessum est, modo indubitanter prohibetur. Tantum beatus magister et doctor Ambrosius, cujus ordinem tenemus, vos dampnet aut affirmet. » Tunc Guibertus archidiaconus facto silentio inquit:

Incipit sermo Guiberti adversus Arialdum et Landulfum.

23. (22.) « Sanctam Trinitatem et Unitatem Dei ac Domini nostri Jesu Christi, fratres karissimi, nunc corde et animo invocantes deprecemur ut ipso auxiliante, omnibus remotis indignationibus ac ira, quæ justos etiam criminosos facit, quæ hedificationibus tam animarum quam corporum, pandere cum pace et caritate possimus, de qua sapiens doctor (123) dixit: « Qui sine caritate virtutes congregat, quasi ventum in pulverem portat. » Unde Apostolus: « Si distribuero facultates omnes meas in cibos pauperum, et tradidero corpus meum ita ut ardeam, caritatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans

VARIE LECTIONES.

¹²³ *Titulus*: De furore Herlembaldi super sacerdotes. ¹²⁴ Et alii B. ¹²⁵ *Titulus*: Inc. de conflictu partium utrarumque, rege imperante Herlembaldo. A. De disputatione utriusque partis ex testimonio sacrarum scripturarum. *rell.* ¹²⁶ sive B. ¹²⁷ m. et d. *desunt* B. ¹²⁸ *deest* B.

NOTÆ.

(123) Gregorius, v. supra I, 3.

aut cimbarum timiens (*I Cor. xiii, 3*). Iram enim viri dilectio Dei non operatur (*Jac. 1, 20*). De qua beatus Ambrosius in tractatu super Joseph clementer dicit (c. 13): « Ira sæpe innocentes in crimen adducit, quia dum justo amplius irascimur et volumus alienum coercere peccatum, graviora peccata committimus. » Ideo Apostolus ait: « Non vosmetipsos judicantes, karissimi, sed date locum iræ (*Rom. xii, 19*). » Quod enim, fratres karissimi, omnes sententias præter Ambrosianas ab hoc negotio modo removistis, nobis placet multumque laudamus, quoniam omnes discipuli illius tenent ac laudant sententias magistri, quem præ ceteris sapienterem et valentorem disputando et rimando cognoverunt. Igitur Ambrosius doctor ut egregius et ecclesiarum nunc et semper magister veniens resedeat et colloquatur vobiscum, et quod in Exameron (v, 7) dicit, audientes intelligamus, ait enim: « Spectent singuli fidelium pulchra animarum monilia, et delectentur maturitate prudentiæ, splendore fidei, confessionis decore, justitiæ pulchritudine, ubertate misericordiæ, ut dicatur tibi: Uxor tua sicut vitis habundans in lateribus domus tuæ. Nolite quærere alienum thorum, nolite alienæ copulæ insidiari. Grave est adulterium, naturæ injuria est. Duos primum Deus fecit, Adam et Evam, hoc est virum et uxorem de viro, hoc est de costa Adæ, et jussit ambos esse in uno corpore et in uno spiritu. Quid unum separas corpus, unum dividis spiritum? » Item super Abraham (1, 7): « Nulli licet scire mulierem præter uxorem, conjugii tibi datum est jus, ne in laqueum incidas et cum aliena muliere delinquas: vincetus es uxori, noli quærere solutionem. Unde Salomon (ix, 84): A Deo viro præparabitur uxor. » Forsitan cogitatis quod de laicis tantum dicat, de quibus non est dubium habere conjugem? Omnes tamen laici et clerici, quicumque sunt filii Ecclesiæ, sacerdotes sunt. Audite qualiter super Lucam adversus sacerdotes sanctus dicat Ambrosius, cum de David (v, 33): « Quomodo autem ille observator legis atque defensor panes et ipse manducavit, et dedit his qui erant secum, quos non licebat edere nisi tantummodo sacerdotibus, nisi ut per illam demonstraret figuram sacerdotalem cibum transire ad usus populorum, sive quia omnes vitam sacerdotalem debemus imitari, sive quia omnes filii Ecclesiæ sacerdotes sunt. Ungimur enim in sacerdotium sanctum, offerentes nosmetipsos Deo hostias spirituales. » Quin etiam percipite quid in sermonibus dicat: « Nemo potest mutare naturam, nisi qui dominus est naturæ. Gravius est enim religionis adulterium quam corporis. » Unde super Lucam: « Disce personæ vitium esse, non sexus. Sexus enim sanctus est. » Præter ista apostolum vas electionis audite: « Bonum est homini mulierem non tangere; propter fornicationem autem unusquisque suam uxorem habeat (*I Cor.*

vii, 1). » Fratres karissimi, scimus quoniam episcopis sacerdotibus et levitis prophetizare et evangeliorum secreta fidelibus et infidelibus humiliter ac devote nuntiare a Deo datum sit; sed vobis nescio a quo propheta sive a quo evangelio instructi sitis, cum lanceis et fustibus illos ad quorum pedes semper stetistis, male diffamando quasi imperatores criminose judicatis, de quibus beatus Ambrosius in libro Paradisi loquitur: « Sciebat enim Deus te esse fragilem, sciebat judicare non posse. Ideo dixit quasi fragilioribus, nolite judicare, ut non judicemini. Ergo quia sicut te infirmum esse ad judicandum sciebat, voluitque obedientem esse mandato, dicens, nolite judicare; unde Paulus apostolus: Tu quis es, qui judicas alienum servum; suo domino stat, au-
B cadit, stabit autem (*Rom. xiv, 4*). » Item quod ipse de improbe judicantibus in aliquem dicat, audi in Beati Immaculati tractatu consilium (xx, 26): « Erranti enim facilius datur venia, quam improbe in alterum judicanti. Necesse est enim, eam formam in te redire iudicii, quam in alium ipse decernendam putaveris. » Sed unusquisque karitatis ignem in Deo et in proximo summa cum humilitate et devotione, ut frater edificetur, habere se studeat. De quo caritatis igne quid et Ambrosius super Beati Immaculati tractatu dicat, audiamus et corde intelligamus: « Qui hic habuerit caritatis ignem, illic ignem gladii timere non poterit; » et item: « Si nihil argenti in me inventum fuerit, heu me in ultima inferni detrudas aut ut stipula totus exuras. Sed si
C quid in me inventum fuerit auri aut argenti, non per meos actus, sed per misericordiam et gratiam Christi, per mysterium sacerdotii dicam fortasse ego: Etenim qui quisperant in te, non confundentur. Nemo sibi adrogat, nemo de meritis, nemo de potestate se jactet, sed omnes in dominum Jesum: omnes ante ejus tribunal stabimus; de illo veniam, de illo indulgentiam postulabo. Quæ enim spes alia peccatoribus, et qui se aurum putat, habet plumbum, et qui se putat granum tritici, habet stipulam, quæ possit comburi. Sed hic multi sibi aurum videntur habere; non illis invideo. » Item in eodem: « Et si castus et si sobrius sis, cave ne sis negligens. Majorem Christo facit injuriam, qui advenientem repellit. » Propterea, fratres, gloriosissimi confessoris nostri Ambrosii sententiam auribus interioribus graviter percipite, cui refragari a Catholico periculosum et ab injusto criminis indubitanter esse adscribitur. Ait enim in libro de conflictu vitiorum: « Quod in exordio generis humani masculinum et feminam Dominum procreasse profiteris, ut mutuis se amplexibus misceri debeant, omnino verissime dicis; sed nubendi licentia quibusdam tribuitur, hoc est qui virginitatem, castimoniam, vel vidualitatem nequaquam professi sunt; quibus tamen non tribuitur, id est qui virgines vel continentis esse decreverant. »

VARIÆ LECTIONES.

978 ita A. B. Ego A. B.

Item, fratres dilectissimi, quid sanctus Ambrosius A
dicat curiose attendite. Ait enim in libro de fuga
sæculi (c. 3) : « Lex hominum os potuit obstruere,
non potuit mentem mutare, » et in septimo libro
idem super Lucam (viii, 7) : « Ab initio autem Dei
lex est. Quæ est lex Dei? Relinquet homo patrem et
matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in
carne una. Ergo qui dimittit uxorem, carnem suam
sciindit, dividit corpus (c. 4). Noli uxorem dimittere,
ne Deum copulæ tuæ diffitearis autorem. Audi quid
dixit Deus : Qui dimittit uxorem, facit eam mœchari,
etenim cui non licet vivente viro mutare conjugium,
potest obrepere libido peccandi. Itaque qui autor
erroris est, etiam reus est culpæ. Quam periculo-
sum, si fragilem adolescentulæ ætatem errori offer-
ras! Quam impium, si ejus destitutas senectutem B
cujus desloraveris juventutem! Qui hominibus obse-
queris, Deum verere. Audi legem Domini (c. 5), cui
obsecuntur etiam qui leges ferunt : Quos Deus con-
juxit, homo non separet (c. 6). Sed non solum hoc
79 cœlestis præceptum, sed quoddam etiam opus Dei
solvitur. » At quid sanctus Crisostomus in sua passio-
ne, ubi mentiri non potuit, dicat, percipite. Ait
enim : « Errant qui castitatem se putant perfectam
suis nisibus obtinere; nisi enim tuo, Domine, inbre
flammæ fuerint corporales extinctæ, non potest ani-
mus pervenire quo pergit. Libido est bestia maligna,
quæ in sylva hujus sæculi ad devorandas animas per
carnem et diabolum incitatur. Qui ejus mortem eva-
serit, tibi Deo gratias refert, quia tuum est quod
evasit. »

Explicit 800 *sermo Wiberti archidiaconi; incipit Am-*
brosii, Crucis et Latinis eloquiis eruditus, qui et
di. conus.

24. (23.) « Deus qui fons est bonitatis, perfectio
castitatis, magister caritatis, amator veræ virgini-
tatis omniumque virtutum auctor, sit nobis hoc in
negotio veritatis tutor, adjutor humilitatis, adver-
sarium defensor, veræ virtutis augmentum,
sermonum justorum minister, et sinceræ caritatis
semper incrementum; quam caritatem Paulus apo-
stolus super omnes virtutes laudando, ut jam scitis,
magnificavit; de qua sanctus Augustinus omnium
sententiarum peritiam fultus in libro de unico 801 ba-
ptismo perscripsit (124) dicens : « Videant quam
multa et quam magna nichil prosint, si unum quod
defuerit; et videant quod sit ipsum unum; nec me
in homine audiant, sed Apostolum : Si linguis homi-
num loquar et angelorum, caritatem non habeam,
nichil sum. » Si igitur aliqua ingruente persecutione
tradant ad flammam nobiscum corpus suum pro fide
quam pariter constituentur, tamen quia separati hæc

agunt, non sufferentes invicem neque studentes ser-
vare unitatem spiritus in vinculo pacis, caritatem
utique non habendo, etiam cum illis omnibus, quæ
nichil eis prosunt, ad æternam salutem pervenire
non possunt. Idolatras enim in populo Dei gladius
interemit, scismaticos autem terræ hiatus absorbit.
Sed quia negotium nobis eminent nunc magnum,
unde modo tractare cum summa humilitate convenit;
a talibus nunc nos subtrahentes quiescamus. Igitur
nunc nostris occurrat memoriis, quod doctor gen-
tium et veritatis magister Paulus apostolus, tuba
salutaris, intonat, dicens : « Qui se non continet, nu-
bat, melius enim est nubere quam uri (I Cor. vii,
9). » Et item : « Volo autem omnes homines esse
sicut et me ipsum, sed unusquisque proprium donum
habet ex Deo, alius quidem sic, alius vero non sic.
Dico autem non nuptis et viduis : Bonum est illis,
si sic permanserint sicut et ego. Quod si non continent,
nubant, melius est enim nubere, quam uri (Ibid., 7). »
Item ad Romanos : « Scimus autem, quia lex spiritualis
est, ego autem carnalis sum sub peccato venundatus.
Quid enim operor, non intelligo. Non enim
quod volo hoc ago, sed quod odi illud facio. Si
autem quod nolo illud facio, consentio legi, quoniam
bona est (Rom vii, 14). » Nam, fratres karissimi,
timens per plurimum corde et animo expavesco, tot
et tantos scientia et operatione præclarissimos sa-
cerdotes scilicet a perfidis Christianis sub quadam
et inaudita occasione trucidatos animadvertens,
dolens modo tempus comperio nostris oculis accele-
rasse, de quo animus apostoli spiritu et scientia
Dei perfulgens multa præsentia præfatus est dicens :
« In novissimis temporibus discedent quidam a fide,
attendentes spiritibus erroris, et doctrinis dæmoni-
orum in ypocrisi loquentium mendacium, cau-
eriatam habentium suam conscientiam, prohibentium
nubere, abstinere a cibis quos Deus creavit ad
percipiendum cum gratiarum actione fidelibus et iis
qui cognoverunt veritatem (I Tim. iv, 1). » Utinam,
fratres dilectissimi, hoc placitum cum caritate et
humilitate ac discretione initium in Deo haberet!
Hoc si enim fuisset, utique medium bonum ac finem
qui est pietatis et caritatis initium et finis, Deus
certis inditiis sine tantis plagis ac angustiis, e qui-
bus nunc ordo noster Ecclesiæ totius Ambrosianæ
in primis urgetur, clementer approbaret; de quibus
beatus Ambrosius in sermonibus conqueritur dicens :
« Tantis enim malis hæc vita misera est repleta, ut
comparatio ejus mors remedium putatur, non
pœna. » Sed quia malitia et malivolentia, ira et
od o ac avaritia, quæ neque copia augeri, neque
inopia minui potest, ipsam excrentes incomparabil-

VARIE LECTIONES.

800 hic vulg. *Totus locus hic admodum brevatus est.* 801 Sermo Ambrosii Biffi in Latinis litteris et Græcis eruditi; ideo Biffarius dictus est. A. B. Bl. 801 unico de A. A.

NOTÆ.

(124) Frustra ibi quæsi.

abiliter ut appareret repleti sunt, ut bonis initiis, A sic melioribus finibus carebit, de qua malignitatis iniquitate doctor et beatus Ambrosius in epistola Vercellensi, quid dicat, audiamus (c. 45): « Malignitas plus nocet quam malitia, quia malignitas nec puram simplicitatem habet, nec apertam malitiam, sed absconditam malivolentiam. » At ut ad ea, quibus animus mens intendit, veniam, quibus loricis quibusque armis, quove scuto a talibus, quamvis frustra, muniri ⁵⁸³ et defendere possim, studiose cum omnibus Arianus et Landulfus non me, sed apostolum nostrum Ambrosium sanctum, quod in Vercellensi epistola dicat, audiant et intelligant (c. 62): « Virtutum autem magister apostolus est, qui cum patientia redarguendos docet et ⁵⁸⁴ contradicentes, qui unius uxoris virum præcipiat esse, non quod exortem excludat conjugii, nam hoc supra legem præcepti est, sed ut conjugali castimonia fruet ⁵⁸⁵ ablutionis ⁵⁸⁶ suæ gratia ⁵⁸⁶. Nulla enim culpa conjugii, sed lex ⁵⁸⁶. Ideo Apostolus legem posuit, dicens: Si quis sine crimine est unius uxoris vir. Ergo qui sine crimine est unius uxoris vir, teneatur ad legem sacerdotii supradicti ⁵⁸⁷; qui autem intraverit ⁵⁸⁸ conjugium, culpam quidem non habet coinquinati, sed prærogativa exiit sacerdotii. » Item in eadem epistola (c. 39): « Bonus medicus qui et fortibus subtilitatem ⁵⁸⁹ virtutis conservare cupiat, et infirmis salubritatem dare, aliis dat consilium, aliis demonstrat remedium, dicens: Qui infirmus est, olera manducet, accipiat uxorem; qui validus est, fortiorem virtutis cibum expectat ⁵⁹⁰; meritoque adjunxit: Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis; et hic ⁵⁹¹ iudicavit in corde suo servare virginitatem suam, bene facit ⁵⁹², et qui non jungit, melius facit, » et Dominus per prophetam: « Sacerdotes mei nubant semel. » Item per prophetam: « Sacerdos virginem ducat uxorem, similiter et levita (Levit. xxi, 13). » At ut jam ego his verbis finem imponam, quid beatus Ambrosius scribens in libro de officiis dicat, audite (1, 50): « De monogamia sacerdotii ⁵⁹³ quid loquar, quando una tantum permittitur copula et non repetita. In ipso ergo conjugio lex est, non iterare conjugium, nec secundam conjugii sortiri conjunctionem; quod ⁵⁹⁴ plerisque mirum videtur. Cum etiam ante baptismum iterata conjugia dilatione ⁵⁹⁵ muneris et ordinationis prærogativam impedimenta generentur, cum etiam delicta obesse non soleant, si lavacri remissa fuerint sacramento, sed intelligere debemus, quia baptismus culpam remittere ⁵⁹⁶ potest, lex aboleri non potest. In conjugio non culpa, sed lex

est; quod culpæ est igitur, in baptismo laxatur; quod legis est, in conjugio solvitur ⁵⁹⁷. » Item Hieronymus: « Sacerdotem quærit Ecclesia, aut de virginitate sanctum, aut de monogamia ornatum. » Laudo enim, fratres karissimi, quod fratres Ariakus et Landulfus jam populis seminarunt, et conquiri ⁵⁹⁸ a desiderio omnium fidelium maxime sacerdotum et levitarum castitatem; sed « quis esse potest continens, nisi Deus det? » ut ait Augustinus in libro contra Paulinum et Eutropium ⁵⁹⁹ (c. 11). « Caritas Dei, ut idem in eodem ait, quæ multitudinem peccatorum cooperit ⁶⁰⁰, diffunditur in cordibus nostris non per nos ipsos, sed per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. » Et item in eodem (c. 34): « Cui rex justus sederit in throno suæ majestatis, quis B gloriabitur castum se habere cor, aut quis gloriabitur mundum se esse a peccato? Tunc ergo per ejus misericordiam justis ab hiis liberati ⁶⁰¹ plene perfecteque mundati, fulgebunt in regno Patris sui sicut sol, et cum ⁶⁰² plene atque perfecte erit ecclesia non habens maculam neque rugam. » Multa enim percurrans in Scripturis sanctis dixisse memini; sed hanc optionem damus vobis, quamvis injuste, quoniam non decet nisi solis episcopis hoc facere quod facitis, ut licentiam totius civitatis omniumque plebium plane perscrutando habeatis; quatenus trutinatis facinoribus, homicidiis parvulorum sine baptismo necem feraliter et innocenter incurrentibus, perjuriis ob mulierum amorem et sui defensionem, nec non adulteriis ac variis fornicationibus tam juvenum quam virginum sacrarum, ac usibus quibus tota Christianitas per orbem universum usque modo diffusa feliciter Deum et hominem diligens fruitur, in judicio vestrarum animarum, ut possumus, committimus, ut sacerdotes, quos bigamos aut trigamos aut concubitarios inveneritis, aut deponantur aut dividantur. Illos autem quos secundum usus ecclesiæ totius unius uxoris viros inveneritis, ne veniant in pejus dimittite: tantum strenue providete, ne jugum quod nostri majores olim ferre non potuerunt, calorem naturæ humanæ quam sit ad peccandum proclivis cognoscentes, ordini nostro intolerabiliter superponatis, memores evangeliorum Domini, qui cum videret suos discipulos a Phariseis legaliter redargui dicentes: « Discipuli tui faciunt, quod non licet eis facere sabbatis (Matth. xii, 2), vellere spicas et manducare; » Jesus autem defendens eos, ut pastor bonus ait eis: « Non legis quid fecerit David quando esurivit, et qui cum eo erant? aut non legis in lege quod sabbatis sacerdotes in templo sabbatum violant, et sine crimine sunt? » Naturas

VARIE LECTIONES.

⁵⁸³ ita correxi; muniti A. A. B. munitis me d. Bl. ⁵⁸⁴ doceat c. vulg. ⁵⁸⁵ servet — gratiam vulg. ⁵⁸⁶ absolutiois A. Bl. ⁵⁸⁶ Hic noster sententias aliquos omisit. ⁵⁸⁷ suscipiendi vulg. ⁵⁸⁸ iteraverit ib. ⁵⁸⁹ stabilitatem vulg. ⁵⁹⁰ expetat vulg. ⁵⁹¹ hoc ib. ⁵⁹² Igitur et qui matrimonio jungit virginem suam, bene facit vel librarius vel Land. omisit. ⁵⁹³ De castimonia autem q. vulg. ⁵⁹⁴ Quod p. m. v. cur vulg. ⁵⁹⁵ iterati conjugii ad electionem m. ib. ⁵⁹⁶ baptismo culpa dimittit ib. ⁵⁹⁷ non s. ib. ⁵⁹⁸ queri B. ⁵⁹⁹ Eutropium et Paulum vulg. ⁶⁰⁰ q. m. p. c. desunt ib. ⁶⁰¹ ab h. l. desunt ib. ⁶⁰² sol. Tunc p. ib.

leontum quisvis homo humiliare potest, hominis Deus, A non homo mutare potest. Unde Scriptura sacra : « Nemo potest mutare naturam, nisi qui eam fecit. »

Explicit ⁶⁰³ oratio Ambrosii Biffi qui etiam Biffari, adversus Arialdum et Landulfum. *Incipit* Aria'di et Landulfi adversus Wibertum et Ambrosium.

25. (24.) « O patres et o fratres, ordine et dignitate ac gente præ ceteris Italiae totius primatibus in omnibus, si vigorem ordinis nostri in quantum ratio nostra exigit custodisse curavissetis, preferendi nos tamquam a talibus quæ jam audivimus fastiditi, per plurimum congratulamur, quod tam sapienter atque discrete usque modo sermocinastis nobiscum. Bona est caritas, quæ legis et prophetarum est plenitudo; bona est caritas, quæ protoplaustos per multa tempora suis peccatis exigentibus dampnatos a faucibus inferni elementer detrahit; beata est caritas, quæ per summam Decitatis clementiam humanatam nos a pœna primi hominis liberare misericorditer satagit, et liberando secum in culpa nostri sæculi in æternum gaudere concessit, qua discipulos suos dicens armavit : « Beati misericordes, quoniam ipsi possidebunt terram (Matth. v, 7); » et item : « In hoc cognoscent omnes, quia mei discipuli estis, si dilectionem habueritis ad invicem (Joan. xiii, 35); » de qua dixit Apostolus : « Dilectio sine simulatione, odientes malum, adhærentes bono (Rom. xii, 9). » Ago ⁶⁰³ et autem, karissimi, nemo qui viderit fratrem errantem aliqua negligentia aut naturæ infirmitate per quandam conjugis conjunctionem, occasione palliata non corripuerit ⁶⁰³ eum, jam non secundum caritatem, imo secundum injustissimam pietatem ambulat, et merito secundum quod ait Apostolus, de pernice ⁶⁰⁴ judicabitur, vel de negligentia condemnabitur. Qui autem in dubiis rebus consultit, ut nos hodie videmus, decet esse vacuum ab ira, ab odio, ac misericordia. Nam ira, ut sapiens magister ait, sæpe impedit animum, ne possit cernere verum. De odio quid aliud dicam, quam quod evangelium dicens clamat : « Qui habet trabem in oculo suo, non potest ejicere festucam de oculo fratris sui; » at qui misericordiam ita exercet, ut justitiam funditus obliviscatur, jam non secundum caritatem ambulat; unde Augustinus : « Si frater tuus vulnus habet in corpore, quod velit occultare, dum timet secari, nonne crudeliter a te sileretur, si misericordia motus taceres, et misericorditer judicaretur? » Et Apostolus : « Si videris fratrem tuum errantem, et non corripueris eum, de negligentia judicaberis, vel condemnaberis. » Vos dicitis, fratres : « Pauci sunt casti animo et corpore, et paucissimi sacerdotes virgines; » sed magis volo atque desidero cum

A paucis in Christo coronari, quam cum multis in tenebris collocari. Non omnia possumus omnes, quia non æqualiter valemus, de quibus Apostolus : « Aliis datur sermo scientiæ, aliis sermo sapientiæ, aliis discretio spiritus, aliis genera linguarum, aliis interpretatio sermonum (I Cor. xii, 8), unicuique sicut divisit Deus mensuram fidei (Rom. xii, 3); » sed unusquisque nostrum, gratias Deo, ita scientia divinis et humanis superpollet, ut viæ veræ tramitem sive devium aut tortuosum sacris in Scripturis longo exercitio exercitatus cognoscere et se a principio liberare non valet, unde propheta : « Parate viam Domino, rectas facite semitas ejus (Isai. xl, 3). » Declinate, fratres, a viis vestris, perspicite quod Scriptura clamat, dicens : « Ve homini gradienti duabus viis; » veniat sensibus vestris, fratres, quod prophetarum eximius clamat : « Viam veritatis elegi, judicia tua, Domine, non sum oblitus (Psal. cxviii, 30). » Et item : « Viam mandatorum tuorum cucurri, cum dilatares cor meum (Ibid., 32). » Demus Deo honorem, et ipsum in corpore nostro portemus, mortificationis nobis ipsis in cunctis actibus sæculi, per quem mundo ⁶⁰⁷, ut ait Apostolus, crucifixus est, et ego mundo (Gal. vi, 14), qui cunctos legitime gloria et honore triumphantes inenarrabili in perpetuo coronat, animo et corpore eum diligamus, et primum pietate fraternitatis et sinceræ caritatis amemus. Unde sanctus Augustinus in libro quem ad Hieronymum presbyterum facit (125), curialiter de pietate tractans dicit (c. 11) : « Quid autem pietas nisi Dei cultus? et unde colitur nisi ex ⁶⁰⁸ caritate? Caritas igitur de corde puro et conscientia bona et fide non ficta, magna et vera virtus ⁶⁰⁹, quia ipsa est et finis præcepti. — Sicut mors animam evellit ⁶¹⁰ a sensibus carnis, sic caritas a concupiscentiis carnalibus. — Ubi ergo illa plena et perfecta erit, nihil ex vitio remanebit. » Testatus est, karissimi, dominus Guibertus apostolum dixisse : « Vincetus es uxori, noli quærere solutionem (I Cor. vii, 27), » et ita est. Sed illud quod sequitur quare non dicit? videlicet « solutus es ab uxore, noli quærere uxorem. » Protulisti sententiam Apostoli dicentis : « Unusquisque suam uxorem habeat : » ego autem dico « quibus licet. » Præterea illud apostolicum animarum et corporum consilium audite : « Fratres, debitores sumus non carni, ut secundum carnem vivamus; si enim secundum carnem vixeritis, moriemini, si enim ⁶¹¹ spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis (Rom. 8, 12). » Dixisti quod de Vercellensi epistola placuit, sed illud quod sequitur, quare non protulisti, dicens in eadem (c. 62) : « Nec interim ⁶¹² ut filios in sacerdotio creare apostolica mutetur ⁶¹³ auctoritate; habentem enim filios ⁶¹⁴, non facientem, nec con-

VARIAE LECTIONES.

⁶⁰³ Oratio Ar. et L. adv. Guib. et Amb. probantium ex testimonio sacræ Scripturæ, sacerdotes non uxorandos. A. B. Bl. ⁶⁰⁴ ita i. e. aio A. A. B. Dico ego a. k. homo q. Bl. ⁶⁰⁵ corripuerint A. A. corripuerit B. ⁶⁰⁶ an pernice? W. ⁶⁰⁷ mihi mundus vulg. ⁶⁰⁸ deest vulg. ⁶⁰⁹ v. est vulg. ⁶¹⁰ avellit vulg. ⁶¹¹ autem vulg. ⁶¹² iterum vulg. ⁶¹³ invitetur ib. ⁶¹⁴ e. dixit f. ib.

NOTÆ.

(125) Epist. 167. Parisinæ.

jugium iterare. » Idem Apostolus : « Nemo militans A Deo implicet se negotiis secularibus, ut ei serviat, qui se probavit (II Tim. II, 4). » Item ad Timotheum : « Te ipsum castum custodi (I Tim. V, 22). » Mirum ac valde terribile est, ut sacerdos aut levita serviens operi conjugali hostias Deo offerre possit, cum angelus Dei sacerdos dictus sit : « Labia sacerdotis custodiunt scientiam, et legem requirunt ex ore ejus, quia angelus Domini exercituum est (Malach. II, 7). » Ita quid ⁶¹⁸ sancti canones dicant scitis, maxime cum dicit in quodam loco : « Sacerdotes qui duxerunt uxorem, deponantur. » Præterea sacra Scriptura clamans dicit : « Fornicatores et adulteros judicabit Deus (Hebr. XIII, 4). » Oportet enim sacerdotem mundum nitidumque indesinenter semper esse; si autem ulla mulieris vel sui tæbe coinquinatus fuerit, holocausta offerre Deo non potest. Olim enim multa multis quadam injusta occasione, periculose tamen, concessa videntur. Nunc autem agere vos omnes expedit, ut via regia gradiamur, non declinantes a dexteris nec a sinistris. Video vos quasi armatos multis conscriptorum scientiis astare; sed scuta vestra in cucurbitarum folia vertentur, et gladii vestri in plumbum frigidum convertentur. »

Explicit ⁶¹⁶ oratio Arialdi et Landulfi; incipit Andreæ sacerdotis decuriani adversus Arialdum et Landulfum.

26. (25) « Fratres, et utinam fratres karissimi, caritatem et misericordiam, quas nunc et multotiens vestris doctrinis inseruistis, ut ore denotastis, sic bonorum actuum exemplo confirmavissetis. Multa de caritate tui sermonis exordio habuisti, sed de quo fonte manaverint, verborum tuorum finis aperte denudavit : si enim ex caritate inchoavisses, in caritate, quæ Deus est, finivisses. Unde in ventum tendis, cum in vento superbiam graderis. Dixisti : « Qui misericordiam ira exceret, fraditus iustitiam obliviscitur ⁶¹⁷, jam non secundum caritatem ambulat. » Verum est; sed qui hoc facit, et taliter circa peccatores se habet, fidelis non est, nec dignus Christianus vocari. Tamen prospice, quod Dominus ait : « Misericordiam volo, non sacrificium (Matth. IX, 13); » et iterum : « Miserebor cui misertus ero, et clemens ero in quo mihi placuero (Exod. XXXIII, 19). » Quod nos cum caritate, cum humilitate, cum patientia, cum benignitate, cum discretionem, quæ est mater virtutum, Jocere et admonere et suadere multa per tempora debuisti, nunc quasi dampnativos ac erininosos plagis seivissimis simulque cum tuis cathedris, lingua tamen incooperata, criminose castigas. Cujus exemplo hæc omnia in nobis et in populo agis? Enim et nos multis cum temporibus et ordinem

nostrum pacifice ac caste degentes regebamus. Vituperando nos grave bellum civile nunc excitasti; præterea audi Apostolum dicentem : « Deus non vult coacta servitia. » Et item : « Tu quis es, qui judicas alienum servum? suo domino stat aut cadit, stabit autem. (Rom. XIV, 4). » Video enim, quod nemo te et ipsos quos super nos solitis illexisti sermonibus, a talibus revocare poterit. Sed terrere te debent bella civilia, homicidia, sacramenta ac perjuria inenarrabilia, parvulorum multitudinem multorum necem sine baptismate incurrentium, quorum membra et qualia ⁶¹⁸ et quanta hoc in anno in cisterna theatri cum mundata a cloacariis ⁶¹⁹ inventa sunt, paucis tamen condolentibus, ante tuos oculos habens. Et si mihi de natura humana non credis, maxime B non credis de ordine nostro, qui dum magis constringitur, amplius illicitis accenditur : vel tibi, quod olim fuisti vel cras esse poteris, crede. Vetando unam et propriam uxorem, centum fornicatrices ac adulteria multa concedis. Præterea vitium detestabile, ob quod quidam ex tuis simulantes sese caste vivere, uxoris falsa religione dimissis, vitio inbuti detestabili, in theatro turpiter tracti et in fronte ⁶²⁰ decocti sunt, te amice tangendo deterreat. Item intulisti domno Guiberto : « Solutus es ab uxore, noli quærere uxorem, » sed illud quod sequitur, quare non dixisti? imo apostolus dicente : « Si autem acceperis uxorem, non peccasti, et si nupserit virgo, non peccavit. » Dixisti : « Ut ait Apostolus, debitores sumus non carni. » Ita est; non enim ita carni servimus, ut spiritu et corpore tempore congruo Deo serviamus? Ob quam causam audi beatum Ambrosium (126); ait enim in libro De bono conjugali (c. 25) : « Continentia non corporis, sed animi virtus est; virtus autem animi aliquando in opere manifestatur, aliquando in habitu latet. (C. 26.) Et justificata est sapientia a filiis suis, qui vident continentiam virtutem in habitu animi semper esse debere; in opere autem pro rerum ac temporum opportunitate manifestari. » Diffamasti nos et ordinem nostrum Romæ et civibus nostris male dulcoratis, ut tuam scientiam vel loquacitatem ostenderes, sed unde fructum bonum habere tu credis, ibi seminarium bonorum fructuum habere non poteris, D beato Ambrosio super Beati Immaculati tractatu attestante, qui ait (II, 25) : « Periculum est non solum dicere falsa, sed etiam vera, si quis ea insinuet quibus non oportet. Quod vitium quadripartitum est, vel adulationis vel avaritiæ vel jactantiæ vel loquacitatis incautæ, quia dum adulari vult aliquis ei, cui loquitur, effundit mysterium. Nonnulli etiam studio lucri, mercedem perditionis secuntur, ut legenda silentio vendant loquendo : alii, ut plura nosse vi-

VARIE LECTIONES.

⁶¹⁸ ita A^o. Bl. qui A^o. B. qui habet qui s. c. d. s. Madicant scitis maxime c. d. ⁶¹⁶ Sermo Andreæ s. d. a. Ar. et L. A^o. B. Bl. ⁶¹⁷ misericordia i. e. injustitiam f. o. B. ⁶¹⁸ ita corr. Bethm. m. equalia A^o. A^o. B. m. equalia Bl. ⁶¹⁹ i. e. cloacariis. ⁶²⁰ fonte A^o. A^o.

NOTÆ.

(126) Imo Augustinum.

PATROL. CXLVII.

30

deantur et scientiam suam jactent, aperiunt quod celare deberent, et ⁶²¹ dum sine judicio locuntur, verbum emittunt quod revocare non possunt, de quibus Domianus : « Vos estis qui justificatis vos ipsos coram hominibus. Deus autem novit corda vestra (Luc. xvi, 15); » qui enim perdidit divina, posteritatem animæ suæ seminariumque meritum habere non poterit. O amice, si tibi a Deo fuerit commissum, ut omnia perficeres, Veritate attestante, deberes dicere « Servus inutilis sum : » si autem Apostolum imitaris, deberes sentire cum eo dicens (Rom. xv, 1) : « Debemus nos firmiores imbecillitatem infirmorum sustinere, et non nobis placere. Unusquisque nostrum proximo suo placeat in bonum ad hedificationem. » Præterea intellige, quid sanctus dicat Gregorius (Homil. in Evang. vii, 4) : « Superiores invicem, maxime eos, qui nobis contenti ⁶²² non sunt, proximos vestros attendite, quia et quos agere aliqua prava conspicias, quæ in eis lateant bona nescitis; magnus ergo unusquisque esse studeat, sed tamen aliquo modo se ⁶²³ esse nesciat, ne dum sibi magnitudinem arroganter tribuit, amittat. Hinc enim de Saule superbiante per prophetam dicitur : Cum tu te parvulum conspiceres, ego te præ cæteris magnum feci ⁶²⁴; quia vero tu te magnum conspicias, a me parvulus æstimaris. » Si enim per fragilitatem carnis, ut tibi videtur, peccamus, habemus beati Ambrosii consolationem; ait enim in libro De sæculi fuga (c. 11) : « Si per fragilitatem carnis et mundi illecebras ita mentem nostram formare non possumus, reverentia paternæ ⁶²⁵ prolis peccatum levemus. Caritas enim multitudinem peccatorum operit. Qui enim ⁶²⁶ ad imaginem Dei esse non potuit, sit ad plenitudinem caritatis. » Ait enim in libro De penitentia : « Regnat in nobis lex hujus carnis contraria legi mentis nostræ, et captivos nos in peccatum trahit, ut faciamus quod nolumus. » Item super Lucam (1, 50) : « Non otiose statim ⁶²⁷ in principio Genesis Dei jussum ⁶²⁸ conjugium copulatur, nisi ut hæresis destruat. Sic enim Deus conjugium probavit, ut jungeret; » in multis enim natura nostra cotidie febricitat. Unde sanctus Ambrosius super Lucam : « Febris enim nostra avaritia est, febris nostra libido est, eo quod ignitæ sunt cupiditates; » unde ait Apostolus : « Si se non continent, nubant; melius est enim nubere, quam uri (I Cor. vii, 9). » Multi ante homines casti et mundi esse videntur, sed ante Deum flagitiosissimis vitiis irretiti apparent. Unde idem super Lucam (1, 18) : « Non semper ⁶²⁹ enim omnis, qui justus est ante homines, justus est ante Deum. Aliter vident homines et aliter Deus; homo videt in facie, Deus autem in corde. » Enim

ut nos a laqueis mortis, quibus vita ista urgetur, liberati essemus, incurrimus minima, ut majora devitaremus. Multos enim laqueos, ut ait psalmista, in via hac superbi absconderunt (Psal. cxxxix, 6). Et qui sunt isti laquei? audi sanctum Ambrosium super Lucam : « Oculus enim meretricis est laqueus peccatoris, laqueus in pecunia, laqueus in religione, laqueus in studio castitatis. » Separasti nos ab uxoribus nostris, tu qui es Apostolo justior, sanctior prophetis, mundior patriarchis, non justitia, non caritate, imo lanceis et ensibus durissimisque injuriis, quas legaliter ab initio christianitatis nostri antecessores, sibi et nobis vim propter vitium naturæ facientes, tradiderunt. Unde si tibi et tuis placet, audi quid sanctus Ambrosius super Lucam dicit (viii, 4) : « Quam periculosum est, si fragilem adolescentulæ vel adolescentis ⁶³⁰ ætatem errori peccandi criminose offeras! Audi legem Domini, cui obsecuntur etiam qui leges ferunt (c. 5) : Quos Deus conjunxit, homo non separet. Ab initio autem Dei lex est. Quæ ⁶³¹ est lex Dei (c. 7)? Propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhærebit uxori suæ, et erunt duo in carne una (Gen. 1, 24); » ergo qui dividit ⁶³² uxorem, carnem suam scindit, legem dividit, separat corpus ⁶³³, et facit eos mœchari. « Virginitas, ut ait beatus Ambrosius, suaderi potest, imperari non potest. » Quid igitur de illis respondebis, qui jam se per quindecim aut viginti annos conjugali thoro copulaverunt? Dixisti : « Fornicatores et adulteros judicabit Deus! » Aperte verum est; sed de fratribus tuis quos tu vides tecum credere unum patrem habere, unam fidem catholicam tenere, unam et propriam uxorem venialiter uti dicens, peccasti : stat enim sanctus Ambrosius in Vercellensi epistola (c. 11) : « Dicimus quod qui fuerit in Christo baptizatus, haberi jam non debeat fornicarius. » Forsitan adhuc illa sententia implicitus es, qua olim illi de Monteforii te inbuerant, qui omnem christianitatem mulierem non tangere et genus humanum sine semine virili apum more nasci dicentes, falsis sententiis affirmabant? Volo autem et ego atque desidero omnem ordinem ecclesiasticum mundum, nitidum, purum et sanctum; sed dicit apostolus : « Nemo potest esse mundus a peccato et sanctus. » Job videns humani generis fragilitatem, dicit : « Numquid fortitudo lapidum fortitudo mea, aut caro mea ænea est? (Job vi, 12.) » Præterea cum tu nos in multis diffamasti, et dicens clamasti, sacerdotem aliqua tæbe attacktum sacrificium Deo offerre non posse, debuisses cognoscere, quod Dominus in Apocalypsi dicit : « Ego sum Alpha et Omega, primus et novissimus : beati qui lavant stolas suas ⁶³⁴, ut sit potestas eorum in

VARIÆ LECTIONES.

⁶²¹ plerique vulg. ⁶²² q. vobis commissi n. vulg. ⁶²³ deest B. ⁶²⁴ hinc — feci in brevius contraxit. ⁶²⁵ p. generationis et sedulitate p. vulg. ⁶²⁶ ergo — potuerit ib. ⁶²⁷ ita Ambr. statuty B. stat ut A. A. Bl. ⁶²⁸ jussu vulg. ⁶²⁹ deest A. Ambr. ⁶³⁰ v. a. desunt vulg. ⁶³¹ ita Ambr. D. lex eque est Dei codd. ⁶³² dimittit vulg. ⁶³³ scindit, dividit c. vulg. ⁶³⁴ s. in sanguine agni vulg.

ligno vitæ, et portas civitatis intrent (*Apoc. xxii, A* 13). » Sunt enim maculæ, quæ sola confessione lavantur, quam lavationem supradicta sententia Johannis significat. Quin etiam Domino attestante audi quæ coinquinant hominem. Ait : « Non enim quæ intrant in hominem coinquinant, sed quæ exeunt de homine (*Matth. xv, 11*). » Adulteria, homicidia, perjury sunt quæ coinquinant hominem; scis enim, et satis, ordo clericalis in quid pronus sit ad peccandum propter incontinentiam. Unde sanctus Gregorius in *Moralibus Apostoli* sententiam affirmat dicens (*xxxii, 39*) : « Et Paulus cum quosdam in ecclesia incontinentes aspiceret, concessit minima, ut majora devitaret ⁶²², dicens : « Propter fornicationis causam unusquisque suam uxorem habeat (*I Cor. vii, 2*). » Item in *Registro secundo* dicens ad Sabinum episcopum, inter multos verborum nodos, quædam ⁶²³ sacrilegis universo clero scribens dixit (*127*). « Præter illa quæ superius dixi, curæ tuæ sit eosdem fratres nostros episcopos adortari, ut subjecti in sacris videlicet ordinibus constituti, quod ipsi servant ad similitudinem modis omnibus servare commoneant. Hoc tamen modo adjecto, ut hii, sicut canonica decrevit auctoritas, uxores quas habent, irreprehensibiliter regant. » Dicis : « Cum uxoribus Deo servire non potestis. » Verum est, si plus Deo illam amaremus. Unde ipsa Veritas : « Qui amat patrem aut matrem aut fratres aut uxores, non est me dignus (*Matth. x, 37*); » quod enim sancti Patres de episcopis dicunt, tu inordinate intorques. Non enim sumus, quod debemus; sed enim tales nos Deus amat, quales futuri sumus, non quales sumus, sicut ipse Augustinus in libro de Trinitate dicit : « Quales enim amat Deus, in æternum conservat. » Item ipse Augustinus : « Et si exterius offerenda munera non habeo, intra memetipsum tamen invenio quod in aræ tuæ laudis impono. Quia qui nostra datione non passeris, oblatione cordis melius placaris. » Nichil quippe Deo ditius voluntate bona. Item Augustinus contra Julianum in libro tertio : « In suo quippe genere curandum est, quod ad melius non potest erigi. » Dixisti : « Sacerdos qui duxerit uxorem, deponatur. » Bene dicis, et ego dico, si post acceptum sacerdotium duxerit uxorem, sui ordinis periculo subiaceat, sin autem in sacerdotio unius uxoris virum inveneris, quid separas quod non licet? Cur enim dividis corpus? Da mihi Ambrosium sanctum doctorem nostrum, qui dividat uxorem ordinis nostri a viro, altero nolente; et credamus semperque te-

neamus. Quin etiam quid sanctus papa Gregorius Theostitæ patriarchæ ⁶²⁷ in Canobiis dicat, audite (*ep. xi, 45*) : « Sunt quidam qui dicunt religionis causa conjugia debere solvi. Verum sciendum est, quia et si hoc lex divina prohibuit, lex humana concessit ⁶²⁸. Per se enim Veritas dicit : Quod Deus conjunxit, homo non separet. Quin etiam ait : Viro non licet dimittere uxorem, excepta fornicationis causa. Quis ergo huic cœlesti legislatori contradicat? Scimus enim quia scriptum est : Erunt duo in carne una. Si igitur vir et uxor una caro sunt, et religionis causa vir dimittat uxorem vel mulier virum in hoc mundo remanentem vel fortasse ad illicita migrantem, quæ est ista conversatio, in qua una eademque caro ex parte transit in continentiam, ex parte remanet in pollutione? »

27. (26) Cum ⁶²⁹ autem orantibus partis utriusque fandi terminus imponebatur, ecce quasi ex ira Dei Landulfus majorum corona furialiter consurgens, vultu pallido ac lingua stridenti, clerici cujusdam objurgationibus commotus, cum quo tamquam canis dentaliter rixatus fuerat, orationem fundere cupiens, omnibus nimia ejus commotione vetantibus, prosiliit. Itaque indignatione nimia ac ira magna, quasi ursæ raptis catulis commotus, clamans se clericorum cultello velle interimere (*128*), furialiter ex secretario in theatrum prosiliens, omnibus convocatis plebeicis orationem incitativam permultum super ordines universos, astante tamen Herlembaldo, lacrimabiliter edidit. Quo audito, Herlembaldo adortante et tamquam rex imperante, in manibus populi super sacerdotes illico fit concursus. Quod si ipsos in secretario aut ⁶³⁰ in ecclesia, in quibus nullam exhibebant reverentiam, comperissent, profecto ipso die gladiis et fustibus universos ⁶³¹ interemissent.

28. (27) Dei ⁶³² omnipotentis Patris et Filii et Spiritus sancti regnante clementia, ejusque dextera virtutibus et miraculis sedule et misericorditer coruscante super homines irrationabiles, et super Dei sacerdotes ab omni humano auxilio, Dei tamen fretos auxilio, destitutos, miracula invisæ et inaudita apparuerunt. Quadam enim die cum sacerdos Liprandus, qui hominibus placiti Dei male nominati suspiciosus erat, ante oculos quorundam apparens ad sancti Nazarii ecclesiam orationis causa abiret, verbis nefandissimis objurgatus, fustibusque post eum summis cum latratibus projectis, in concavo altaris sancti Nazarii supra ejus corpus nimia animi angustia fugit. Unde cum quidam nefandissimus, impu-

VARÆ LECTIONES.

⁶²² declinarent vulg. ⁶²³ quæ de Bl. ⁶²⁷ imo Theostitæ patriciæ. ⁶²⁸ hoc l. humana concessit, l. d. tamen prohibuit. Greg. ⁶²⁹ Titulus inscribitur : Qualiter Landulfi oratione Herlembaldus in sacerdotes insultum facere voluit ⁶³⁰ an. B. ⁶³¹ deest A. ⁶³² Titulus : Inc. sacerdotum miracula digito Dei patrata. A. A. Miracula aliqua, quæ in persecutione sacerdotum apparuerunt. B. Bl.

NOTÆ.

(127) Locum hunc frustra quærsivi.

(128) Landulfum aliquando a clerico vulneratum esse, Andreas c. 2 refert.

dentior ceteris, turpissimis verbis gravissimisque A
impulsionibus ipsum alapizando, ut sui et suorum
consimilium animos mulceret tamquam vesanos
gentiles, extraheret, Dei virtute operante, in proximo
omnibus membris contractis misere exaruit. Alius
cum in ecclesia eadem sanctam Eucharistiam a
sacerdote quodam in nativitate Domini timore
ejusdem, non Dei amore acciperet, foris in muro,
secta subversus hæretica, vidente tamen quodam
fidele ac sacerdote id ipsum nuntiante, immisit. Hoc
audiens Dei sacerdos summa cum reverentia san-
ctum Domini corpus colligens recondidit; sed miser
ille, qui sancti corporis indignus fuerat, usque in
finem vitæ suæ ab omni cibo insatiabilis ac omni-
bus angustiis cruciatus, moriens non meruit habere
corpus Christi. Alii vero quinque cum sacerdotem
quemdam ob mulieris occasionem turpiter distra-
hendo dehouestassent, ipso anno quasi canes mortui
sunt. Quin etiam alius secta detestabili irretitus,
cum sanctum incensum, quod sacerdos in Domini
natale per singulas defert domos, hostio clauso ac
introitu eidem vetando refutaret, nocte eadem ve-
niente proxima diabolus, in scismate fidelissimus
laborantibus, filium ejus e matris manibus diripiens
vagientem ac in æra verberans, ipsum puerum
emortuum demum evanescens cadendo dimisit.

29. (28) Ea ⁶⁴⁸ tempestate (an. 1074, Mart.) au-
diens Herlembaldus, Gotofredum quem supra me-
moravi, de omnibus episcopalibus negotiis tam in
clero quam in populo contra jus suum et velle intro-
mittentem, exercitu parato immenso et nobilium
parte circa Castilionem metando velud imperator
composuit. Ubi cum per multos machinis et balistis
præliisque diversis frustra laborasset dies, multis e
populo misere amissis ac Dei ira civitate Mediolani
funditus tam in domibus quam in ecclesiis, tam in
marmoribus quam in trabibus ardente, quod castris
minime latuit, ab omni spe frustratus tristis recessit.
Dum hæc fuissent acta, parvo transacto tempore,
Herlembaldus consilio Oldeprandi qui et Grego-
rius VII est vocatus edoctus, qui hujus placiti caput
et seminarium erat, suis cum chateris, qui omnia
etiam regalia negotia multoque tempore tranquilla
conturbabant, sine virga et anulo ac regis consensu,
cui Gregorius omnibus exercitiis insidiabatur,
archiepiscopum habere statuit. Qui Herlembaldus
producens quendam Antonem sibi consentientem,
coram omni multitudine ore suo et illicito elegit
(an. 1072, Jan. 6). Hoc videns majorum et minorum

A multitudo tam suorum quam adversariorum, quæ
noviter fidelitatem imperatori juraverat, sumptis
armis magnoque prælo Antonem noviter electum
multis cum plagis et sacramentis archiepiscopatum
inremeabiliter refutare fecit. Alia vero die cognocens
Herlembaldus, inopinatus se et improvide delusum ⁶⁴⁹,
sparsis argenteis totam civitatem armatus obtinuit
(129). Interea cum Herlembaldus quasi papa ad
judicandum sacerdotes, rex ad conterendas gentes,
urbem jam jamque ferro ⁶⁵⁰ et æro et juramentis
multis et diversis superasset, cui nobilium nemo
resistere poterat, Dei ira quam jam cum suis
merebat... ⁶⁴⁸ detorta sibi velut gladius bisacutus
obinata ⁶⁴⁷ est. Nam Landulfus cum se jam a spe
archiepiscopatus, qua antea speraverat, frustratus
B comperisset, auri et honoris ultra modum ambitiosus,
gravi incidit contristatus infirmitate. Qui moriens,
linguam quasi bovinae orribilem, qua multum
offenderat, quæ cœpatorium non habebat, cui tor-
menta aperte parabantur, emisit. Demum ad
sepulcrum ductus, donec ejus crura velut olim
latronum fracta sunt, concludi minime potuit (circa
an. 1061).

30. (29) At ⁶⁵⁰ Arialdus, cum inter paschalia so-
tempnia (an. 1066, Mai. 29—Jun. 1) ecclesia Me-
diolanensium letanias devote celebraret, prædicando
ac cum clericis rixando, nullum jejunium in istis
diebus sancto asserente Ambrosio fieri debere, et
carnem et vinum legaliter his tribus diebus posse
comedere, firmabat. Quibus per civitatem auditis
atque dictis letaniis interruptis, prælium magnum a
C partibus utrisque adorsum est. His itaque prælian-
tibus multisque gladiis ac lapidibus vulneratis, sex in
bello viri cadentes mortui sunt. In his itaque, lector,
cujus discretionis cujusque scientiæ cujusque conti-
nentiæ fuerit, certissime comperire et investigare va-
lebis. Scimus enim et vere scimus, Arialde, quia in
his quinquaginta diebus nullum jejunium nescit eccle-
sia imperare, sancto Ambrosio (130) cum multis
sanctis attestante. An ignoras, quid Veritas veritatis
clamat: « Non possunt filii sponsi jejunare quam-
diu est cum illis sponsus; sed cum ablati fuerit
sponsus ab eis, tunc jejunabant in illis diebus (Luc.
v, 34). Credimus enim, apostolos post Domini abla-
tionem, cum cælos ascendit, usque ad sancti Spi-
ritus adventum in Hierusalem orantes jejunasse; sed
ætinam orationem, quæ in portis nostræ legitur ci-
vitatibus omni coram populo (151), a sancto ordinatam
Ambrosio et scriptam, ecclesiæ totius armamentum

VARIAE LECTIONES.

⁶⁴⁸ Titulus: De Gotofredo in archiepiscopatum intruso. ⁶⁴⁹ ita B. dilosum superocr. factum B. factum
A. factum A. ⁶⁵⁰ deest B. ex correctura additum A. sed a scriba ipso. ⁶⁴⁸ post merebant duarum fere
vorum spatium relinquunt A. A. B. Ad marginem rubricator in B. scripsit: Moritur Landulfus. A. ap-
ponit: « Martir Landulphus rubr. charact. » ⁶⁴⁷ an obinanita? ⁶⁴⁸ Titulus: De morte Arialdi. A. A.
A. Qualiter Arialdus a perfidis martyrio coronatur. B.

NOTÆ.

(129) Eum die altera prævaluisse confirmat Bo-
nizo.

(150) Minime; dicit enim S. Luc. viii, 25: Ergo
per hos 50 dies jejunium nescit Ecclesia.

(151) Mæstorum refugium Deus, etc.; v. Fuma-
galli Ant. Long. Mil. iii, 252 qui eam a sancto La-
zaro sæc. v, institutam esse putat.

intelligeres, et illud quod in ejusdem Vita (132) legitur : « Omni tempore vitæ suæ jejunabat, præter sabbatum et dominicam et festum celebrorum martyrum, crederes ! Dum hæc acta fuissent, Arialdus videns urbem immanissime adversum se nimio mortuorum dolore et discordiæ quotidianæ divortio commotam, omnia quæ autea suis exercitiis facta et commota fuerant, cordetenus reminiscens, iter quo clanculo fugeret paravit. Qui nocte fugiens, juxta locum Legnani (153) a manibus fidelium domnæ Olivæ, domni Guidonis neptæ, lentus et captus est (an. 1066, Jun. 27). Cumque vultu ejus in arce Aronæ representatus fuisset, eadem ilico imperante, patru sui dolorem reminiscens, in insula quadam juxta Lacum Majorem (154) secretissime ductus est; ibique interrogatus, si Guidonem teneret archiepiscopum (155) quem ecclesia Romana pallio et cardinalibus firmaverat, respondens et dixit : « Donec enim linguam in ore portaveris et animus incolumis fuerit ac mens mea serena, nec tenebo ipsum præ archiepiscopo nec habebō. » Hoc dicto vernula Olivæ furialiter in eum prosilientes, linguam ejus desub mentonem trahentes, in insula seminortuorum reliquerunt. Quin etiam altera die (Jun. 28), jubente eadem Oliva, ne a suis mortuus vel vivus inveniretur et ab Herlembaldo durissimæ ipsa obsideretur, in arce Trevali (156) in apotheca sancti Ambrosii cautissimo abscondentes humaverunt defunctum ⁶⁴⁹. Transactis vero aliquantulis diebus, ejus cadaveris fœtor castellum omne, ita ut omnes nausarent fugientes, occupavit. Itaque hujus sceleris conscii magno timore territi, ne ob hoc cadaver invenirent, summo cum labore apothecam ipsam aqua usque umbilicum, coarctantes fœtorem, repleverunt (157). Hiis itaque, ut audistis, ambobus exanimatis in linguis, Deus

A qui omnia videt omniaque suo dispensat judicio examinatione aperto... ⁶⁵⁰ intentionis furialiter illorum verba fuerunt, apertissime declaravit. Hoc facto nequiterque peracto, cum jam hujus rei eventus umbratim et non ut veritas habebat, ad Herlembaldi aures pervenit (an. 1067), gente illico coadunata immensa obsidendam Olivam, omnium fere nequissimarum artium maximeque incantationum scientia sultam, in corpus Arialdi (158) ut sine mora ei traderet sataguit. Igitur legatis ad eandem directis ac castris in prato Rocho ⁶⁵¹ consedentibus, nocte superveniente eadem vox quædam fantasticæ imaginis vento supervolante tenui audientibus universis insonuit (159) dicens : « Currite, currite ad ripam Ticini ! currite currentes, quoniam in loco in ripa Ticini sanctus noster Arialdus nobis repræsentandus ecce advenit. » Quo audito angelicam vocem universi credentes, magno cum clamore castris relictis omnibus ⁶⁵² ad locum prædictum cucurrerunt. Quo cum celeri ⁶⁵³ cursu ivissent, corpus jamdiu truncatum mulieris ⁶⁵⁴ fere emarcidum, minimeque propter aquam in qua jacerat fœtens, cui omnia membra cujuscunque sexus mareuerant, orribile nimis ac visu teterrimum, illis traditum est. Itaque multis dubitantibus, multisque congaudentibus, plurimisque credentibus, tandem pallio superimposito in lectica compositus est (Mai. 17). Quo assumpto et quasi levita cum stola ornato, summis cum letaniis, magnisque exaltationibus plurimisque confrequentationibus in monasterio sancti Celsi humatum est ⁶⁵⁵ (Mai. 27). Hiis itaque peractis, Herlembaldus suis cum omnibus magnisque ceremoniis quasi novum martyrem venerantes, fantastica delusi imagine, ut postea in tempore quarti Anselmi archiepiscopi apparuit, sedule ac devote colebant. Cum enim post

VARIE LECTIONES.

⁶⁴⁹ in B. rubricator in margine scripsit : passus est b. Arialdus martyr et levita anno Domini 1066. 5. Kal. Julii. canonizatus per Alexandrum II. Nec mirandum si iste historiographus et sequens (Arnulfus, nempe qui Landulfum in eo codice subsequitur) non laudent istum Arialdum; quia ipsi erant fautores sacerdotum uxoratorum, concubinariorum et simoniacorum a quibus b. Arialdus passus est. Quare anno Domini 1067. Alexander II. venit Mediolanum ob mortem Arialdi, dum ad sinodum pergeret, quam Mantue celebravit, in qua omnes Mediolanenses sacerdotes uxoratos beneficiis privavit. Quod et de ceteris facere intendebat, sed morte preventus est; sed Hyldebrandus ejus successor facti Alexandri conscius illud explevit. Etiam A^o. in margine notavit : Caract. rubr. S. et b. Arialdus martyr et levita etc. usque ad levita. Hæc igitur in A legebantur. BETHM. Hæc desumpta esse videntur ex Anonymi V. Arialdi apud Puric. p. 157. W. ⁶⁵⁰ spatium unius vocis relinquunt A^o. A^o. B. ⁶⁵¹ in margine alterius codicis (i. e. A.) : Rho, hodie Rande. Bl. ⁶⁵² omnes Bl. ⁶⁵³ clerici A^o. ⁶⁵⁴ ita A^o. A^o. B; in B. autem alia manus correctrix ante mulieris inseruit cã. Bl. habet m. causa. ⁶⁵⁵ in B. idem ille rubricator in margine : Versus super sepulcro B. Arialdi. Martyr Levita jacet hac Arialdus in urna Truncatus moritur, sed vito dona meretur. Hoc Manseolo (leg mausoleo cum Flamma ap. com. Giulini IV, 408.) reverenter condita digno. Hiis geminis causis Arialdus passus ab istis, Martyr in ecclesia levita reconditur ista. Transtulit Anselmus pastor venerabile corpus. — Isti tres versus loquuntur de Arialdo et Herlembaldo : Sanctos thesauros venerare per omnia caros Hos pugiles Christi gens inclita Mediolani, De cujus sancti sunt isti sauguine nati. Eadem

NOTE.

- (132) C. 38; sed verba Land. mutavit.
 (133) Castrum fidelis Herlembaldi Andr., c. 27, qui a presbytero quodam eum traditum esse refert.
 (134) Isola Madre, ut videtur. Giul. IV, 414.
 (135) Ita etiam Andreas c. 39.
 (136) Nomen in Valtravaglia mansit valli in sinistra lacus ripa, prope fines Helvetiorum. Ibi eum quaerens Andreas in carcerem conjectus est, narante Sy. o. presb. apud Puricellum l. l., p. 119. Acta

D SS. Jun., V, p. 301.

(137) In lacu demersum esse ait Andreas cap. 30.

(138) Quod 3 Maii in littore lacus inventum fuerat, indeque Aronam asportatum.

(139) Et ecce die altero illucescente vox lætifera per castra insonuit dicens : In littore quidem Ticini directum est in navem corpus beati Arialdi. ANDR. c. 52.

biennium ⁴⁹⁶ suæ consecrationis (140) dominus Anselmus Arialdi ossa et corpus qualiter male olim in veritate fuissent humata comperisset, curialiter cum paucis clericis ad locum tendens, ossa quæ habere potuit colligens, in ecclesia sancti Dionysii humavit (an. 1075). Ea tempestate cum capitanei, quos Herlembaldus a civitate suis cum factionibus expulerat, parati mori quam inhoneste vivere, viribus reintegratis urbem paulatim intrantes, cives quos habere poterant, secum stare ac feudi retinere jurejurando affirmabant. Pauco autem tempore cum ordinarii sanctum crisma ad sancti pasce fontes consecrandos devote adduxissent, ab Herlembaldo fustibus et terroribus ⁴⁹⁷ constricti atque coacti, in sancto sabbato ipsum in theatro duxerunt. Quo ducto, cum ⁴⁹⁸ diu super hoc negotium adversus illos pessime detrahens ac nova nomina inhonesta illis imponens Herlembaldus concionaretur, furis sævissimis commotus, sanctum crisma ab illorum manibus summa cum vituperatione diripiens ac ipse suis manibus in terram effundens, pedibus et fustibus multorum quasi lutum nullam reverentiam divinis sacramentis habentium conculari fecit (141). O gens sine Deo, et o placitum sine vero! Sacramentum hoc per verbum Dei consecratum quid offendit? « Accedit enim, sicut beatus Ambrosius (142) dixit, verbum ad elementum, et fit sacramentum, » et quid dicat Augustinus sanctus, intellige: « Quamvis impudici et immundi sint qui operantur, ipsa ejus sanctitas pollui non potest, et quod verbis evangelicis et per adulteros et in adulteros sanctum est. » Quid de gente vesantissima a Deo oblita dicam? Dei ira super civitatem apertissime multis iudiciis emitente, sancto baptismo sancti pasce criminose interrupto, ventum est ad diem majoris ebdomadæ, quo capitanei jam non private, sed publice sui fedi ⁴⁹⁹ ac proprietatis retinendi curiose satagebant. Dum hæc agebantur, Herlembaldus hæc omnia suo studio parari existimans, et animam jam esse in manibus dijudicans, solus quasi dux theatrum suos confortando ac cohortando ad bellum regens prælii necessaria ordinabat; quin etiam in primis sibimet vexillum, milites et pedites exinde, qui

A scalas ad capiendas domos, et cellaria machinasque diversas portarent, ordinabat. Præterea secrete ordinavit balistas ac fundibularios, scalas triangulares ferratas inferius per semetipsas stantes cubitorum viginti. His itaque compositis ac oratione facta luculenta, in qua suis magnas divitias cœlestes et humanas honoresque maximos promittebat, præcepit militibus ceteraque multitudini, ut armati in theatro dato signo citissime convenirent. Ac ab altera parte capitanei cum populi parte, cui Herlembaldi intentio innotuerat, viri cognoscentes industriam præliique calliditatem, ac bellum civile adversum sese curiosissime præparari, sibi et filiis ac uxoribus necem turpissimam inferri timentes, paulo citius Herlembaldo ad bellum armati et viriliter præparati sunt. Hoc audiens Herlembaldus, lorica mirabilem indutus equum ascendens ferendum, ac ipse manu vexillum tenens, cum paucis armatus et Leoprando sacerdote, qui et ipse crucem manu gestabat propria, non ut bellum sedaret, sed ut bellantes suos potius incitaret hostibus, et ipse hostis exiliens ac barba e lorica extracta, ut terrori magis foret, sese dedit. Cum autem hic primus suis non expectatis armatis et signo dato, per plurimum suis confidens viribus, maxime quia ante e civitate illos fugaverat, bellum initians, lanceis ac ensibus perfossus primus et inter primos cecidit ⁵⁰⁰. Sed effecto bello ac Dei misericordia paucis mortuis, ac sine multorum strage, quam quidam ex ipsis magnis firmabant assertionibus, devictis atque fugatis omnibus, quos non Dei caritas sed mala res armaverat, solus sacerdos e clericis qui dissidii totius fomentum fuerat, Leoprandus, nasa et auribus post aliquot dies mutilatus, gaudio immenso civitas tota paceque adepta repleta est. Si enim civitatis totius meritis exigentibus victoria hostibus data fuisset, et frequentes armati aliquanto citius convenissent, ut profecto comperimus, machinis rerum diversarum inventis, quæ hujus erant ordinatæ flagitii, ut illi cives qui angustiis arcebantur asserebant, ipso die pars tota nobilium quasi Sillæ vel Marii tempore cum populo sibi favente gladiis diversisque tormentis funditus interisset.

31. (IV, 1.) His ⁵⁰¹ autem causis, quibus hi tres

VARIÆ LECTIONES

prorsus A^o. exhibet, sed inepte in textu ipso ita: humatum est. H. i. p. H. s. c. o. m. cœremoniis quasi rubeis characteribus in margine quæ sequuntur. Versus super etc. usque ad nati quasi novum etc. ⁵⁰² in B. rubricatur in margine: scilicet MLXXXVI. ⁵⁰³ deest B. spatio relicto. ⁵⁰⁴ dum B. ⁵⁰⁵ feudi Bl. ⁵⁰⁶ in B. rubricatur in margine: Occiditur Herlembaldus ab Arnaldo de Raude, ut alibi reperitur (sc. ap. Land. Jun. c. 44.) et paulo inferius: Versus super sepulcro Herlembaldi in S. Dionisio, quem sanctorum martirum cathalogo annotavit Urbanus II. qui cum Arnulfo archiepiscopo Mediolani corpus ejus tumulavit 1091 (potius 1095.), quia ipse Herlembaldus vexillifer ecclesie et tutor ab adversariis Romane ecclesie occisus est. Hic Herlembaldus miles Christi reverendus Occisus legitur, qui celesti (l. celi cum Flamma ap. Giulini IV, 319.) sede potitur; Incestus reprobatur simonias et quia dampnat, Hunc Veneris servi perimunt Simonisque maligni. Urbanus summus presul dictusque secundus, Noster et Arnulfus pastor pius atque benignus Hujus membra viri tumulant translata beati. Eadem A^o. annotavit in codice quem exscripsit in margine legi rubris caract. ⁵⁰⁷ Incipit liber quartus de Henrico imperatore et Rodolfo, et de actis comitisse Mathildis, et Hyldeprandi cardinalis, qui post Alexandrum fit papa Gregorius VII. Illis etc. A^o. B. Incipit de Henrico imperatore et Rodolfo et bello Sansonie, quo instituto comitisse Matildis et Oldeprandi, nobilium et vulgi strage facta inaudita patratum est. Cap. 31. His A^o. et at. estante Hor. Blanco cod. A.

NOTÆ.

(140) Itaque a. 1099 vel 1100.

(141) Quæ annis 1071 et 1075 acciderunt, confu-

disse videtur.

(142) Ino Augustinus, in Joan. Evang. x, 80.

eum paucis vitam finire humanam terminatis, a quo fonte hæc universa epistolis multis intercurrentibus manaverunt, posteris fidelibus et hanc ecclesiam diligentibus ut sibi prævideant, cetera fideliter enucleare curabo. Igitur comitissa Matildis ⁶⁶⁵ cum jam duobus fratribus emortuis, quos Henrici IV imperatoris calliditate occisos fore credebat, sese solam superstitem videns, serpente qui olim protoplastos in paradiso Dei decepit callidior, ipsum quærens imperatorem a regno privare, dolis acutissimis non armis laborans, septimo ⁶⁶⁶ adhæsit Gregorio. Quæ cum antea ⁶⁶⁴ virgo Gigonem virum prudentissimum Normandiæ ducem maritum duxisset, per paucos annos inorata ⁶⁶⁵, sese jam poenitens domini dominum habere, cum vernula consiliata fidelissima, ipsum ad cloacam super lacum sedentem per podicem interimi ense cautissime fecit. Hæc enim cum totius fere Tusciæ et usque Romani comitatus sui potestatem sola exerceret, pacto secretissimo cum Oldeprando, qui tunc diaconi apicem Romanæ Ecclesiæ regebat, necnon qui ⁶⁶⁶ plurimis Romanis ossibus Albini et Rufini sparsis (143), quatenus sine consensu imperatoris in pontificatu Romano eligeretur et consecraretur, operam dedit (an. 1076. Feb.). Itaque electo Oldeprando et idem consecrato Gregorio, parvo moratus tempore in synodo prima et domus Matildis consilio sine advocacione ulla Henricum excommunicavit imperatorem, parvissimis datis induciis, nisi investituræ episcopatum omniumque abbatiarum ipse refutaret. Exinde cum hæc omnia sibi favere vidisset, et maxime quia Mediolanum Herlembaldus cum suis omnibus cathedris ⁶⁶⁷ sibi quasi Apostolico summis cum gaudiis in omnibus deserviret, multis epistolarum ammonitionibus ammonitus, necnon comitissæ Matildis quamplurimis adulationibus accensus, superhujusmodi negotium sedule insistens, canones et registram, ut clerici qui investituræ de manu imperatoris acciperent, ab officiis deponerentur, prius sataguit. Demum ecclesiarum universarum ac sæculi totius pace et concordia spreta, illecebrarum facietis ac diligentia Matildis, cum qua et ipse ridebat, coronam admirabilem lapidibus pretiosis intestam Saxonie duci Redulfo, quatenus se de imperio Romano contra ⁶⁶⁸ Henricum IV regem intromitteret, misit; asserens se multis excommunicationibus excommunicatorum, et ejus armis admirabilibus ac Saxonum illius gladiis viriliter pugnatorum. Hic enim Redulfus Saxonie ipsum ducatum, ipsius fere

totius terræ thetarcatum ⁶⁶⁹, ab imperatore Henrico fidelitate sui imperii ac totius sui honoris acceptam usque ad hoc tempus humiliter ac devote tenebat. Cum hæc omnia ad imperatoris aures seriatim pervenissent, inmanissima ira ac dolore commotus, hanc clandestinam pestem inopinate super se insurgentem videns, adversus Redulfum sibi et regno fere jam imminentem sibi perjurium, qui etiam totam Saxoniam adversus eum armaverat, cum suis omnibus quos habere potuit, arma suscepit. Quamobrem gente utrarumque partium incnarrabili coadunata, prælium est tale commissum atque perfectum, quale nec literis cognovi nec oculis vidi nec auribus audivi, nec aliquis nisi qui interfuit credere potuit. Quo enim bello cum antea biduum suis cum omnibus in ingressu Saxonie castris consedentibus universis imperator sederet, hoc tale dedit præceptum, ut in primo die belli, quicquid sive prosperi, sive adversi adveniret, nocte superveniente eadem ignes tres accenderentur, quatenus omnes qui dispersi fuerint ac variis eventibus, ut in bello solet, divisi fuerint, conveniant, ac demum ad ignem majorem ad me in unum conveniant, seseque colligant, sive ad insequendos hostes, sive ad prælium restaurandum. Ubi cum in primo bellorum concursu viginti milia militum electorum in petra ordinando ac præmittendo amisisset, et ab hostibus velut olim Jonas in mare a cæto absorti fuissent, suis cum omnibus militibus præter illos, quibus lancea, in qua Dei clavus erat inclusus Romani imperii stabilimentum ab hostibus durissimis, curabatur, citissime occurrit, et occurrendo multos liberavit virtute. Itaque cum reges utrique velut leones ferocissimi feraliter præliantes eminus convenissent, tota die neutra parte victoriam adepta, gladiis ferocissimis invicem sævientes ac utrarumque partium strage facta innumerabilis, dies pervenit ad noctem. Igitur focus accensis tribus, ac omnibus qui dispersi fuerant militibus congregatis, imperator multitudinem universam quam colligere gregatim potuit, multis cum lacrymis cohortari ad prælium, flammivomos oculos nimia ira habens, vilissime cœnatus, cœpit; et exinde qualiter propria dextera pugnasset, nervis ejusdem a capulo ensis summa virtute Saxones truncando nudis apparentibus ostendens, regaliter universam cohortans multitudinem, dona vivis et mortuorum filiis ac sibi regalia promisit, mallens mori quam a suo perjuro vinci, mallens sui et suorum militum corpora viriliter truncari e prælio,

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁶⁵ Matildis B. const. cum—operam dedit ex nostro exscripsit auctor vitæ Math. in Leibn. SS. R. Brunsv. I. p. 694. verbis paulum mutatis. ⁶⁶⁶ ita A^o. quinto B, sed rubricator VII° correxit; quinto vel sexto vel septimo A^o. ⁶⁶⁷ adhuc V. Math. ⁶⁶⁸ secum m. super se i. p. alicujus habere dominium V. Math. ⁶⁶⁹ cum quam plurimis religiosis e finibus A. et Rufini sp. q. . . eligerent ut consecraretur o. dedit. V. Math. ⁶⁶⁷ i. e. chateris; cf. c. 19. ⁶⁶⁸ ita corrigendum videbatur; circa libri. ⁶⁶⁹ ita A^o. Bl. thetarcatum A^o. B.

NOTÆ.

(143) I. e. auro et argento; cf. versus qui sæc. XI, XII mulum circumferebantur: *Martiris Albini et presulis ossa Rufini Romæ quisquis habet, cuncta parare valet; et proverbium: Romæ Deus non est*

trinus, sed quattrinus. Cf. etiam Evangelium de nummo, ubi iidem sancti citantur tanquam Romæ efficacissimi.

aut campo miscere. Cum altera autem dies venisset, A imperator Henricus summo die crepusculo suorum militum universorum viribus collectis et animatis, et domno Tealdo sanctæ Mediolanensis ecclesiæ notario (144) lanceam ipse custodiente, cum viginti mille militibus hoc in prælio nimia cupiditate anelantibus, armorum virtute et animorum sagacitate hostes unanimiter continuo invadendo, fortiterque lanceis et ensibus atque sagittis feriendo in fugam convertit. Demum utrarumque partium strage per duos dies facta hominum innumerabilium, ac rege perjuo Redulfo emortuo a milite imperatoris, qui et ipse in campo inter mortuos jacebat, elevans se graviter vulneratus. . ipsius, et. ⁶⁷⁰ tota ense Teutonico truncavit, necnon sexaginta militibus electorum nobilium virorum, qui inter tantam stragem B jussu imperatoris collecti cognosci potuerunt, acervatim combustis, imperator per quatuor dies intrans cum furore Saxoniam, omnes quos habere potuit, tam mares quam feminas, mutilando detruncavit.

32. ⁶⁷¹ (IV, 2.) Post paucos interea dies clerici et laici Mediolanensium communicato ex communi consilio, eorundem civium ⁶⁷² malorum, callidorum et simulatorem, qui provocant iram Dei, facie eliminata, sectarumque nequissimarum errore purgato, clericorumque multorum zinzaniis fugatis, tres viros diacones et notarium ad imperatorem, ut quemcumque anulo et virga laudando consentiret, archiepiscopum tenerent, unanimiter direxerunt. Quod ideo Romano imperatori ab Apostolico multisque episcopis olim concessum est, quatenus cum C unaquaque civitas unius sacerdotis vel levitæ electionem canonicè facere deberet ⁶⁷³, ut Romæ multisque aliis civitatibus evenisse cognovimus, duas multo cum sanguine electiones facere satagebat. Quibus curiæ regali representatis, imperator tacite quid isti aut Thealdus, quem diu animi et corporis scientia præpollentem cognoverat, valerent cogitans, tandem domnum Thealdum virum valentissimum, ex regia camera honorifice ornatum, ac anulo et virga sublimatum, cunctorum astantium vocibus laudatum, præsentibus civibus et absentibus universis dedit, atque ut honorifice Mediolanum reciperetur ac haberetur amicabiliter imperavit. Post paucos autem annos imperator omnium suorum malorum caput atque fomentum Romæ fore conspiciens, ut ipsam civitatem atque Gregorium sibi adversantem sibi omnibus modis insidiantem obsideret, inenarrabili militum multitudine necnon episcoporum multorum corona vallatus venit in Italiam. Ubi cum pervenisset, et de eligendo pontifice pri-

mates consulerent Romano, et domnum Thealdum ⁶⁷⁴ id ipsum recusantem eligere universi disposuissent, Guibertum Ravennatensem archiepiscopum simulque cardinalem elegerunt, ac electum summa cum diligentia et cunctorum laude ipsum dementum ⁶⁷⁵ Græcis facetiis affluentem summa cum devotione consecrarunt (145) [an. 1081]. Hoc facto imperator cum universa multitudine et Paulo nimio gelu rigidus ipsum et militiam universam tamquam serviens sustinente, ac domno Thealdo ⁶⁷⁶ omnibus cum suffraganeis, præter illos quos ipse Gregorius illicite sæva interjocante pathalia, quam ipse incitaverat, a beati Ambrosii ecclesia abra-serat (146), quam ob misterium Ambrosianum, quo l ultra fas et nefas oderat, et militibus mille et clectis quos ipse summis et ex propriis dispendiis ducendo alebat, in mense Decembris (1082) Romam castris ordinatis universis consedit. Ubi cum per menses septem imperator frustra armis et machinis laborasset, die quadam incompensate accedit, dum Teutonici universi gentesque diversæ a bello laxatæ quiescerent in castris, duo viri audacissimi, domni Thealdi et sancti Ambrosii de familia, pistor nomine Amizo, et camerlengus hostium camera diu nocturne custodiens Ugo nomine, prælio et causis audacissimis assuefacti, armis et gladiis viriliter accincti, clanculo civitatis munitiones necnon et custodes turrium et murorum qualitates perscrutari cupientes, mutuo animati paulatim ac pedetentim murum machinis ex parte eruderatam ascenderunt (an. 1083, Jun.). Qui videntes civitatis custodes dormire ac universa silentium tenere, gladiis illico evaginatis audacter alios truncabant dormientes, alios e turribus projiciebant inermes. Hoc facto, protinus sese e turribus ostendentes, signum scutis secretissime ut sibi imperator citissime occurreret faciebant. Dominus interea hoc videns Thealdus, pavore suorum attentus virorum, ut imperator citissime sibi et suis occurreret adortatus est. Itaque imperator indignatis Teutonicis, gens invida Longobardis, omnibus ilico armatis militibus urbem paucis truncatis cepit; quin etiam ipsum Gregorium insequentes, in locis tutissimis et turritis in veteri Roma semetipsum colligentem obsiderunt. His ita gestis, imperator domni Thealdi 5. Kalendas Julii magnifice in auro et argento novis honoratis militibus, quorum audacia atque exercitiis Roma capta imperatori subjucuit, ac ceteris primatibus diversis exaltatis muneribus, variis fultis honoribus, cunctis gratiam dedit, solos secum Teutonicos retinens in palatio sedit cæsariano.

VARIE LECTIONES.

⁶⁷⁰ post vuln. et post et spatium relinquunt A. B. A. ⁶⁷¹ ita A. De electione Thealdi archiepiscopi, et obsidione Romanæ urbis per Henricum quartum. *adscribunt codd.* ⁶⁷² civē A. ⁶⁷³ debent A. *Bl.* ⁶⁷⁴ tealdum B. ⁶⁷⁵ ita *codd.* ⁶⁷⁶ tealdum B.

NOTÆ.

(144) Sed is ann. 1075, vel 1076, in archiepiscopum electus est. Noster prælium ad Elistram cum altero ad Unstrodam commisso confundit.

(145) Electus est 1080, mense Junio; consecratus

1081, Mart. 24.

(146) Sc. Cumensem, Curicensem, Augustensem; v. Giuliani IV, 253.

33. (IV, 3.) Interca ⁶⁷⁷ Gregorius sese videns a multisque palatiis regum Romanorum adustus, Gregorius demum filiis male crismatis filiabusque pejus consecratis, cui jam spes ulla vivendi in civitate non erat, ab Urbe exiliens cum Roberto Salernum profectus est. Ubi per pauca vivens tempora, tamquam malorum pœnam emeritus interit (*an. 1085, Mai. 25*).

34. (IV, 4.) Cum ⁶⁷⁸ hæc agebantur universa, et clericorum scisma laicorumque furialia prælia principatum tenerent, quidam sacerdos Anselmus nomine, quem dominus Thealdus in sacerdotio consecraverat, quadam die in sancti Mauritii vigiliis, dum omnium sanctorum collectam, sanctæ Mariæ vespero finito, ante altare sanctæ Mariæ ad Funticulum (147) summa cum reverentia diceret, videntibus clericis tamquam mortuus, vultu tamen coloratus pulsantibusque fibris, cadens occidit. Quo audito multi ex civitate utriusque sexus exerentes, visu videbant mirabile omnibusque terribile. Cumque multorum turmæ turmatim ad hoc convenissent inaudium, alii credebant fictitium, alii pedes subula vel aeu secure quasi mortuo pungebant. Factum est autem in altero die circa meridiem, videntibus multis ac stupefactis, quasi ab angustiis liberatus, clamans pœnitentiam, spiritu restaurato sibi sese velocissime crexit: qui multa tormenta incredulis ac usurariis incredibilia, et honores et gloriam quæ super sanctos vidit viros, prout potuit, angelo sibi hæc omnia ostendente, qui spiritum ejus per diversa portavit, lacrimis multis patefecit.

A multisque palatiis regum Romanorum adustus, Gregorius demum filiis male crismatis filiabusque pejus consecratis, cui jam spes ulla vivendi in civitate non erat, ab Urbe exiliens cum Roberto Salernum profectus est. Ubi per pauca vivens tempora, tamquam malorum pœnam emeritus interit (*an. 1085, Mai. 25*).

34. (IV, 4.) Cum ⁶⁷⁸ hæc agebantur universa, et clericorum scisma laicorumque furialia prælia principatum tenerent, quidam sacerdos Anselmus nomine, quem dominus Thealdus in sacerdotio consecraverat, quadam die in sancti Mauritii vigiliis, dum omnium sanctorum collectam, sanctæ Mariæ vespero finito, ante altare sanctæ Mariæ ad Funticulum (147) summa cum reverentia diceret, videntibus clericis tamquam mortuus, vultu tamen coloratus pulsantibusque fibris, cadens occidit. Quo audito multi ex civitate utriusque sexus exerentes, visu videbant mirabile omnibusque terribile. Cumque multorum turmæ turmatim ad hoc convenissent inaudium, alii credebant fictitium, alii pedes subula vel aeu secure quasi mortuo pungebant. Factum est autem in altero die circa meridiem, videntibus multis ac stupefactis, quasi ab angustiis liberatus, clamans pœnitentiam, spiritu restaurato sibi sese velocissime crexit: qui multa tormenta incredulis ac usurariis incredibilia, et honores et gloriam quæ super sanctos vidit viros, prout potuit, angelo sibi hæc omnia ostendente, qui spiritum ejus per diversa portavit, lacrimis multis patefecit.

Explicit liber Historiarum Landulphi historiographi ⁶⁸⁰.

VARIÆ LECTIONES.

⁶⁷⁷ *Titulus in codd.* De morte Oldeprandi, qui Gregorius VII. dictus est (q. G. vocatus est. c. 53. A.). ⁶⁷⁸ Rubertus B. *hic et infra.* ⁶⁷⁹ *Titulus in A.* B: De transitu sacerdotis Anselmi, et quomodo (quoniam A.). *Bl.* incolomis sequenti die apparuit. De s. A. t. qualiter spiritus ejus incolomis ante s. Mariæ altare per angelum Dei transivit. A. ⁶⁸⁰ *ita A.* B. Finis Landulphi senioris historiarum. A.

NOTÆ.

(147) De ea v. Giuliani V, 373.

APPENDIX AD LANDULFUM.

I.

CATALOGUS ARCHIEPISCOPORUM MEDIOLANENSIVM.

EDIDERUNT L. C. BETHMANN ET W. WATTENBACH.

(Apud PERTZ, *Monumenta Germaniæ historica*, Script., tom. VIII, pag. 101.)

MONITUM.

Arnulfi et Landulphi Historiis subjicimus catalogum ad eundem cum illis terminum deductum, scilicet ad archiepiscopum Thedaldum; quem ex tribus proponimus codicibus:

1) Ambrosianus C. 133 partis inferioris, olim P. 246 et B. 245 signatus, membr. fol. ante Vitas sanctorum et sermones beati Ambrosii exhibet catalogum, continuo calamo deductum usque ad secundum Laurentium, in quo calamus quidem mutatur, sed manus eadem manet et continuo pergit usque post Guido-